

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Ջ. Եսայան

**Հայոց տեղանուններ.
թուրքական այլափոխումներ**

Մենագրություն

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
2014

ՀՏԴ 801: 941(479.25)

ԳՄԴ 81+63.3(2Հ)

Ե 584

Գիրքը հրատարակության է երաշխավորել
ԵՊՀ աշխարհագրության և երկրաբանության
ֆակուլտետի սոցիալ-տնտեսական
աշխարհագրության ամբիոնը

Խմբագիրներ՝

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

Ք. Հ. Հարությունյան,

պատմաբան **Գ. Մ. Բադալյան**

Ե 384 Եսայան Ջ.

Հայոց տեղանունները. թուրքական այլափոխումներ: Մենագրություն/
Ջ. Եսայան.- Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2014.- 140 էջ:

Գիրքը երկլեզվյան է (հայերեն և անգլերեն):

Նրանում առաջին անգամ փորձ է արված ներկայացնելու հայկական տեղանունների անվանափոխության մեթոդները, հատկապես թուրքական տիրապետության շրջանում՝ տալով թուրքականացված տեղանունների ստուգաբանությունները:

Այն կարող է օգտակար լինել հայագետներին, Հայոց ցեղասպանության թեման ուսումնասիրողներին, ինչպես նաև հետաքրքրել ընթերցող հանրությանը:

The book has been guaranteed to be published
by the Social-Economic Geography Chair of
YSU Geographical-Geological Faculty.

Editors: professor **B. H. Harutyunyan,** Doctor of Historical Sciences, Associate
Member of RA NAS,
historian G. M. Badalyan.

The book is bilingual - translated into English.

There has been made an attempt to present methods of changing Armenian place names, especially during the period of Turkish rule, by means of introducing the etymologies of Turkified place names.

It may be helpful for Armenologists, investigators of Armenian Genocide, as well as may interest reading public.

ՀՏԴ 801: 941(479.25)

ԳՄԴ 81+63.3(2Հ)

ISBN 978-5-8084-1868-4

© ԵՊՀ հրատարակչություն, 2014

© Ջ. Եսայան, 2014

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ	3
INTRODUCTION	4
ՀԱՅՈՑ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԸ. ԹՈՒՐԶԱԿԱՆ ԱՅԼԱՓՈԽՈՒՄՆԵՐ	7
ARMENIAN PLACE NAMES AND TURKISH METHODS OF THEIR CHANGES	59
АРМЯНСКИЕ ТОПОНИМЫ: ТУРЕЦКИЕ ПЕРЕОБРАЖЕНИЯ.....	104
ՏԵՂԱՆՎԱՆԱՅԱՆԿՈՒՄ ԿԱՏԱՐՎԱԾ ԿՐՃԱՏՈՒՄՆԵՐ	105
ՏԵՂԱՆՎԱՆԱՅԱՆԿ.....	106

ՆԱԽԱԲԱՆ

Այս բովանդակությամբ գիրք գրելու մտադրություն առաջացել է ավելի քան չորս տասնամյակ տեղանուններով զբաղվելիս: Գրքում դասակարգված են հայկական ծագման աշխարհագրական օբյեկտների անուններ, որոնք թուրքերի կողմից հիմնականում թարգմանվել են, աղավաղվել, խեղաթյուրվել ու հարմարեցվել իրենց արտասանությանը, կամ էլ փոխվել են թուրքական որևէ նոր անվամբ:

Շնորհակալություն եմ հայտնում բոլոր նրանց, ովքեր օգնեցին գրքի բարելավմանը, հատկապես բանասեր-բառարանագիր Քեյթի Գունդակչյանին, ով սիրահոժար օժանդակեց թուրքերենի անվանափոխված տեղանունների ստուգաբանությունների ժամանակ:

INTRODUCTION

The idea of writing a book with such content was born while dealing with toponyms for more than four decades. toponyms. The book includes the classified names of geographic objects of Armenian origin that have mainly been translated, distorted and misinterpreted by the Turks, as well as adjusted to their pronunciation, or renamed with a rather new Turkish name.

I am grateful to all those who have supported me in upgrading the book, particularly to Katy Goundakjyan, a philologist-writer of a dictionary, who willingly assisted in finding the etymologies of toponyms that have Turkish names.

A U T H O R

Ջ. Հ. Եսայան

Նվիրվում է Հայոց ցեղասպանության
100-ամյակին

ՀԱՅՈՑ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԸ. ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ԱՅԼԱՓՈԽՈՒՄՆԵՐ

Հայոց տեղանունները հայկական պատմական հուշարձանների, հայերեն ձեռագրերի ու գրքերի նման հայ ժողովրդի ժառանգած ամենասուրբ մասունքներից են: Հայոց տեղանունները հայ ժողովրդի մշակութային ժառանգության արժեքավոր բաղկացուցիչ մասն են, որոնց զգալի մասը գտնվում է Արևմտյան Հայաստանի տարածքում, որը բռնազավթվել է թուրքերի կողմից:

Տեղանվանաբանությունը կամ տոպոնիմիկան անվանաբանության (օնոմաստիկա) մի բաժինն է, որն ուսումնասիրում է աշխարհագրական տեղանունները, քննում նրանց իմաստը, ծագումը, կառուցվածքը, ինչպես նաև նրանց տարածման արեալները: Տեղանվանաբանությունն արժեքավոր տեղեկություններ է տալիս պատմությանը, աշխարհագրությանը, հատկապես բնակչության աշխարհագրությանը, օգնում է վերականգնելու հնագույն ցեղերի, տոհմերի և առհասարակ որևէ ժողովրդի առաջացման ու ձևավորման, տարաբնակեցման սահմանները, ուրվագծելու անցյալում լեզուների տարածման շրջանները, նախկին, ինչպես նաև ներկա առևտրական ու տարանցիկ ճանապարհների աշխարհագրությունը, ժողովուրդների վերաբնակեցման ուղիները, պատկերացում տալիս երկրների ու ժողովուրդների շփման, նրանց ունեցած քաղաքակրթության մակարդակի, ինչպես նաև տնտեսական ու մշակութային կենտրոնների մասին:

Արտացոլելով ազգային առանձնահատկություններ՝ տեղանունները պարունակում են տեղանվան մասին աշխարհագրական, պատմական, լեզվաբանական տեղեկատվական տվյալներ, ինչպես նաև տեղեկություններ տվյալ տարածքում ապրող ժողովուրդների ժամանակաշրջանի, զարգացածության և նրանց զբաղմունքի մասին:

Ժամանակագրական առումով հայկական տեղանունները հիշատակվում են սեպագիր շրջանից սկսած (օր.՝ Ամոջ, Առեղ) և հասնում մինչև մեր օրերը: Դրանք հիշատակվում են ուրարտական ժամանակաշրջանում (օր.՝ Լուերուխի երկրամաս, Մենուախիմիլի քաղաք), միջնադարում (օր.՝ Ագռավաքար՝ ամրոց Մեծ Հայքի Վասպուրական աշխարհում, Հաղարծին՝ վանք Մեծ Հայքի Գուգարք աշխարհում), նոր շրջանում (օր.՝ Անձակ՝ գյուղ Արևմտյան Հայաստանի Վանի նահանգում, Կաղզվան՝ քաղաք Կարսի մարզում), նորագույն շրջանում (օր.՝ Չարենցավան՝ քաղաք Հայաստանի Հանրապետության Կոտայքի մարզում, Անտառաշեն՝ գյուղ Հայաստանի Հանրապետության Լոռու մարզում):

Ֆիզիկաաշխարհագրական անունները նույնպես հիշատակվում են վաղ ժամանակաշրջանից, սակայն քանի որ դրանք վարչատարածքային բաժանման չեն ենթարկվում, ուստի դրանց համար ժամանակն էական նշանակություն չունի: Այսպես՝ Մասիս (Արարատ) լեռ, Երասիս (Արաքս) գետ, Վանա լիճ, Արարատյան գոգավորություն՝ Հայկական լեռնաշխարհում:

Պատմական տարբեր ժամանակներում Հայաստանը՝ որպես պետություն, ունեցել է տարբեր սահմաններ: Այն իր առավելագույն տարածքն ունեցել է Տիգրան Բ Մեծի օրոք, երբ հասել է իր հզորության բարձրակետին. արևմուտքից՝ Միջերկրական ծովից տարածվում էր մինչև արևելքում՝ Կասպից ծով, հյուսիսից՝ Կուր գետից և Սև ծովից հասնում հարավում մինչև Վերին կամ Հայոց Միջագետք: Հայաստանի աշխարհագրական դիրքի նկարագրության, նրա գրաված տարածքի ու սահմանների մասին պահպանվել են գրավոր հիշատակություններ հունահռոմեական աշխարհագրագետների՝ Քսենոֆոնի, Էրատոսթենեսի, Ստրաբոնի, Պլինիոս Ավագի, Պտղոմեոսի և այլոց աշխատություններում:

Ըստ Ստրաբոնի՝ «Հայաստանի հարավը պաշտպանված է Տավրոսից, որը բաժանում է այն Եփրատի և Տիգրիսի միջև գտնվող ամբողջ երկրից, որ կոչվում է Միջագետք, արևելքից կցվում է Մեծ Մարաստանին և Ատրոպատենին, հյուսիսից՝ գտնվում են Կասպից ծովի վերևի՝ Պարաքոաթրասի լեռները և Աղվանք ու Վրացիք և Կովկասը, որ շրջապատում է այդ ժողովուրդները և հասնելով Հայաստան, միանում է Մոսքիկյան և Կողքիսի լեռներին: Մինչև Տիբարանների կոչված երկիրը, արևմուտքից գտնվում է Տիբարանի ժողովուրդը և Պարիադրես լեռը և Սկյուդիսես լեռը՝ մինչև Փոքր Հայք և Եփրատի հովիտը, որ բաժանում է Հայաստանը Կասպադովկիայից և Կոմմագենից»¹: «Աշխարհացոյց»-ում ու միջին դարերում, ընդհուպ մինչև 19-րդ դարը, բոլոր հեղինակները կրկնել են Ստրաբոնին: Ըստ հեղինակների մեծ մասի հիշատակությունների, ինչպես նաև ըստ Բրիտանական հանրագիտարանի²՝ «Հայաստանը լեռնային տարածություն է շուրջ 400000 կմ քառակուսու վրա»: Այստեղ, բնականաբար, չի հաշվված 11-14-րդ դարերում գոյություն ունեցած Կիլիկիայի հայկական պետության զբաղեցրած տարածքը³: Այն հիմնականում գրավում էր Հայկական լեռնաշխարհը և նրան հարակից տարածքները: Հայաստանի գտնվելու վայրի և զբաղեցրած տարածքի հարցերով զբաղվել են հիմնականում 19-20-րդ դարերի մի քանի

1 Ստրաբոն, Քաղեց և թարգմանեց Հ. Աճառյանը, Երևան, 1940, էջ 53:

2 The New Encyclopaedia Britannica, London, h. 1, էջ 566:

3 Հ. Գաբրիելյան, Հայկական լեռնաշխարհ, Եր., 2000, էջ 8:

տասնյակի հասնող աշխարհագրագետներ, պատմաբաններ և ուսումնասիրողներ:

Պատմական Հայաստանը՝ գտնվելով Արևելքի ու Արևմուտքի շփման շրջաններում, բազմաթիվ անգամ ենթարկվել է օտարների նվաճումներին: Եվ յուրաքանչյուր ներխուժման ժամանակ կատարվել են անվանափոխություններ՝ հաճախ կամայական անուններ տալով Հայոց աշխարհի տեղանուններին, որի հետևանքով Հայաստանի տարածքում առաջացել է տեղանունների ավելի քան տասը շերտ՝ հայկական-հայաստան-ուրարտական (օր.՝ Բիսինիլի, Նաիրի, Կումմախա, Հայասա, Տուշպա), ասուրա-բաբելական (օր.՝ Էնգիտու, Արունի), խեթա-խուրրիական (օր.՝ Նուբանաշե, Խաթուշա), հին պարսկական (օր.՝ Մասիխ), բյուզանդական (օր.՝ Բիքաս, Մարտիրուպոլիս), արաբական (օր.՝ Ջեզիրե), թուրքական (օր.՝ Գյուլջիկ, Չիվիլի), ռուսական (օր.՝ Ֆանտան, Օստրայա գորա), վրացական (օր.՝ Սոմխեթի, Էգրիսծղալի), քրդական (օր.՝ Նավալե Կալո, Զավ):

Տեղանունները հազարամյակներով հարատևում են, անգամ այն պարագայում, երբ պատմական ասպարեզից վաղուց վերացել են տվյալ ժամանակահատվածում տեղանուններն անվանակոչած որոշակի ցեղեր և ցեղախմբեր: Այսպես. «Ռուսա Բ-ի (մ.թ.ա. 685-645 թթ.) Չվարթնոցում հայտնաբերված արձանագրությունում Սևանա լճից դուրս եկող Հրազդան գետն անվանված է Իլդարունի, որի առաջին **Իլդ** բաղադրիչը նշանակում է «գետ», իսկ երկրորդը՝ **արուն**-ը նշանակում է ծով (խեթերեն), ուրեմն Իլդարունի նշանակում է «ծովագետ»: Հրազդան բառի **դան** բաղադրիչը նշանակում է գետ: Հնդեվրոպական լեզվում գոյություն է ունեցել *juro*=ջուր բառը, որ տարբեր լեզուներում ունեցել է ջուր, անձրև, ճահիճ, լիճ նշանակությունը: **Հրազ**-ը որոշ լեզուներում հանդես է գալիս յուրես, յուրիոս, յուրա ձևերով: Եվ կասկած չի հարուցում Հրազդան գետի առաջին բաղադրիչի՝ **հրազ**-ի առաջացումը **յուրաս-հուրաս** անցումով, որը միանգամայն բացատրելի է հայերենի հնչյունական օրինաչափություններով: Եվ իրանական ազդեցության հետևանքով դարձել է **Հրազդան**, որը նույնպես նշանակում է **ծովագետ**»⁴: Այսինքն՝ ուրարտական Իլդարունի և ներկայիս Հրազդան տեղանուններն ունեն նույն նշանակությունը, և հնագույն Իլդարունին Հրազդան այլափոխվելով պահպանել է իր ստուգաբանական ծովագետ իմաստը: VII դարի հայ պատմիչ Մեբեոսը Հրազդան գետը հիշատակում է Հուրազդան անվամբ: Միջնադարյան հայ հեղինակներից Հովհաննես Դրասխանակերտցին (IX դարի վերջ-X դարի սկիզբ) և Վարդան Արևելցին (XIII դար) Հրազդան գետը

4 Յ. Կարազեղզեան, Սեպագիր տեղանուններ, հ. 1, Եր., 1998, էջ 221:

հիշատակում են Հուրաստան անվամբ:

Հայկական լեռնաշխարհի տարածքի տարբեր մասերում պահպանվել ու մեզ է հասել Վանի թագավորության ողջ տարեգրությունն արտահայտող 800-ից ավելի ուրարտական սեպագիր արձանագրություն, և այս գրավոր ժառանգությունը հայ ժողովրդի հոգևոր մշակույթի մասն է:

Հայոց տեղանունների անադարտությունը պահպանվեց մինչև օտարների մուտք գործելը Հայաստան, որից հետո գործածությունից դուրս են մղվել տիպիկ հայկական, պատմական, բարեհունչ հազարավոր անուններ, որոնք տարբեր ժամանակներում թարգմանվելով, այլափոխությունների ենթարկվելով՝ աղավաղվել կամ փոխարինվել են օտարահունչ, երբեմն էլ վերանվանվել են հորինված անուններով: Այս դեպքում շատ են տուժել հատկապես ֆիզիկաաշխարհագրական օբյեկտների անունները, եթե հաշվի առնենք այն, որ հայ պատմիչները պատմական բազմաթիվ իրադարձություններ նկարագրելիս հիմնականում հիշատակել են երկրների, նրանց վարչական բաժանումների, բնակավայրերի անունները և ավելի քիչ՝ Հայկական լեռնաշխարհի ֆիզիկաաշխարհագրական միավորների անվանումները: Դրանցից շատերը պատմական որոշակի ժամանակահատվածում այդպես էլ մնացել են անանուն: Ֆիզիկաաշխարհագրական տեղանունները հիմնականում անվանակոչվել են XIX դարից սկսած:

Հին հայկական տեղանունների անվանափոխումների մեծ մասը կատարվել է թուրքական վաչկատուն, խաշնարած ցեղերի Հայաստան ներթափանցելու հետևանքով: Նրանք սկզբից նեթ տեղաբնիկ հայերին ենթարկել են տարատեսակ ճնշումների. հարթ ու բերրի հողատարածքներից, բարեկարգ ու շեն տներից ստիպել են հեռանալ սակավահող և մշակության համար քիչ պիտանի հողատարածքներ ունեցող վայրեր, ծանր հարկեր են դրել հայերի վրա⁵, հափշտակել նրանց ունեցվածքը: Ինչպես նկարագրում է Սիմեոն Լեհացին. «Ամենուր ավազակներ էին, ամենուր թալան, կոտորած և բռնություն էր»⁶: 1915 թ. Սելիմ Ա սուլթանի հրամանագրով անկանոն տղահավաքն ու աղջկահավաքը, արյան հարկ կոչվածը, դեշիրմեն մեծ աղետ դարձան հպատակ ժողովուրդների համար⁷: Եվ սա կատարվել է դարեր շարունակ: Այնքան ուժեղ են եղել թուրքերի ճնշումները հայերի նկատմամբ, որ նրանց ահից պատմական Հայաստանի շատ բնակավայրերում՝ ինչպես

5 Լեոն Վարդան, Հարկերը Օսմանեան և Պարսկական կայսրություններում մեջ ԺԵ-ի դար, Եր., 2004:

6 Սիմեոն Լեհացի, Ուղեգրություն, Վիեննա, 1936, էջ 153-154:

7 Օսման Նուրի, Աբդուլ Համիդ ու իր կառավարման դարաշրջանը, հ. 2, 1876 (օսմաներեն լեզվով):

օրինակ պատմական Փոքր Հայքի Մալաթիայի նահանգում, հայերի տները դեպի փողոց բացվող պատուհաններ չունեին⁸:

Սակայն չբավարարվելով դրանով՝ նրանք հետևողականորեն արգելում էին հայերեն խոսքը և անավոր պատիժներ ու ճնշումներ էին գործադրում Հայաստան բառն արտասանողների և հայերեն խոսողների նկատմամբ: Սկսած 1880 թ.՝ Հայաստան անունն արգելվել է պաշտոնական փաստաթղթերում⁹: Ահա թե ինչ է գրում հայ մեծանուն լեզվաբան, ՀԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս Հր. Աճառյանն այդ մասին. «Ամենն առելի ազդուած են Փոքր-Ասիոյ միջավայրը և Պալքանեան քերակղզիին արևելեան ծայրը, որոնց մէջ օսմանեան տէրութեան գործած բնական և պաշտօնական՝ ազդեցութիւնը՝ միանալով բռնակալական ճնշման հետ անհետ է ըրած բոլորովին հայ բարբառը...»¹⁰: Եվ ապա ծանոթագրում է. «Կը հաստատեն թէ այս տեղերու կառավարիչները մահուամբ պատժել սպառնացած են հայերէն խօսող անձե-րը»¹¹:

1877-1878 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմից հետո ճնշումներն ավելի սաստկացան և դարձան համատարած, հատկապես 1890-ական թվականներից հետո, իսկ 1895-1896 թթ. պետական մակարդակով կազմակերպվեցին հայերի մասսայական կոտորածներ: Դրանք 1909 թ. իրականացվեցին Կիլիկիայում, իսկ իրենց վայրագության գագաթնակետին հասան 1915 թ. (ապրիլի 24-ին)՝ Հայոց ցեղասպանության սահմնդեցուցիչ տարում և շարունակվեցին մինչև 1923 թ.: Մեր հաշվարկներով՝ 1890 թ-ից մինչև 1923 թ. ընկած ժամանակահատվածում թուրքերի կազմակերպած հայկական կոտորածներից տուժել են, զուտ հայաբնակ և խառը բնակչություն ունեցող, շուրջ 2700 բնակավայրերում ապրող հայեր¹²: Եվ այդ բնակավայրերի թիվը լրացուցիչ ուսումնասիրությունների արդյունքում անպայման կավելանա՝ դրանցից շատերն արդեն անվանափոխված են:

Գերմանիայի արտաքին գործերի նախարարության բարձր պաշտոնյա Վ. Ռեուլերին 1914-1918 թթ. հյուպատոս էր Թուրքիայում և ականատես է եղել հայկական ջարդերին: Ռեուլերին կազմել է մի գաղտնի տեղեկագիր,

8 Ա. Ալադյանեան, Պատմութիւն Մալաթիոյ հայոց, Տեղագրական պատմական և ազգագրական, Բեյրութ, 1961, էջ 1097:

9 Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 6, Եր., 1981, էջ 137:

10 Հր. Աճառեան, Թուրքերէնէ փոխառեալ բառեր հայերէնի մէջ, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Գ, Մոսկուա-Լադարշապատ, 1902, էջ 5:

11 Հր. Աճառեան, նշվ. աշխ., էջ 5, ծանոթագրություն:

12 Դրանք թվարկումը տես Ջ. Եսայան, Պատմաշխարհագրական տվյալներ հայոց ցեղասպանության մասին, Եր., 2005, էջ 7-162:

որն Արամ Անտոնյանի կազմած հուշագրի փաստաթղթերի հետ միասին մեծ դեր է խաղացել հայ ազատագրական շարժման քաջարի ներկայացուցիչ, Թալեաթին սպանող Մոդոմոն Թեհերյանի դատավարության ժամանակ նրան արդարացնելու և ազատման գործում¹³:

Հետապնդելով հեռահար նպատակներ, նաև ուժեղացնելու համար թուրքական իշխանությունը՝ Հայոց ցեղասպանությունից ավելի քան կես դար առաջ Օսմանյան կայսրությունում կատարվեցին նոր վարչական բաժանումներ, որոնց մասին պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Թ. Հակոբյանը գրում է. «Արևմտյան Հայաստանի վարչատարածքային բաժանման մեջ 19-րդ դարի երկրորդ կեսում տեղի ունեցան փոփոխություններ՝ արդյունքում լրիվ վերացվեցին ... հայկական իշխանությունների մնացորդները»¹⁴:

Հայոց տեղաբնակների համատարած անվանափոխումներն անց էին կացվում համաձայն թուրքական կառավարության կողմից վաղօրոք մշակված և գործածության մեջ դրված պետական հրամանագրի¹⁵: Վերջինիս համաձայն՝ անհրաժեշտ էր շատ կարճ ժամանակամիջոցում ամեն կերպ ազատվել իրենց համար օտար անվանումներից՝ հստակ գիտակցելով, որ դրանց ծանրակշիռ մասը հայկական էր:

Հրամանագրում նշվում է, որ այդ անունները պետք է անպայման հաջող ընտրվեն, հակառակ դեպքում՝ վտանգ կարող է լինել, որ գործածության մեջ կմնան դրանց նախնական անունները: 1916 թ. Օսմանյան կայսրությունում գործող հրամանագրով նախատեսված էր անվանափոխությունների միջոցով ոչ միայն հայկական տեղաբնակներից, այլև թուրքերի համար օտար՝ քրիստոնյա ուրիշ ժողովուրդների՝ բուլղարների, հույների անվանակոչած տեղաբնակներից ազատվելը: Այդ մասին Ռ. Հովհաննիսյանը գրում է. «Ցեղասպանության ժխտումը արդարացիորեն համարվում է վերջնափուլ, երբ ազգի ոչնչացումից հետո արմատախիլ են արվում վերջինիս մշակույթն ու պատմական հիշողությունը»¹⁶:

Ու սկսվեց հայ ժողովրդի հիմնովին կոդոպտված, հիմնականում ամայացած, ավերված կամ կիսավեր, երբեմն էլ հրկիզված՝ հայրենիքի

13 Հուշամատեն, Մեծ Եղեռնի (1915-1965), կազմող Գ. Ահարոնյան, Պեյրուք, 1965 թ., էջ 234-235:

14 Թ. Հակոբյան, Հայ ժողովրդի պատմության հիշարժան վայրերը, Եր., 1990, էջ 54:

15 Այդ հրամանագրի առաջին անգամ հայերեն թարգմանված օրինակը տես Լ. Սահակյան, Տեղաբնակների թուրքացումն Օսմանյան կայսրությունում և Հանրապետական Թուրքիայում, Մոնրեալ-Արդո, 2010, էջ 33-35:

16 Р. Ованнисян, Отрицание: Геноцид армян как прототип такого подхода: Вестник: Армянский институт международного права и политологии в Москве, 2004, стр. 49.

քաղաքների և գյուղերի, վանքերի, եկեղեցիների, տաճարների, մատուռների, անառիկ բերդերի ու ամրոցների, կամուրջների, վարչատարածքային և ֆիզիկաաշխարհագրական հագարավոր տեղանունների անվանափոխման մի ծավալուն գործընթաց, որի հետևանքով Հայոց բնօրրանը ողողվեց աղավաղված, թուրքականացված, օտարածին, բնիկ հայերին անծանոթ անվանումներով: Ահա թե ինչ է գրում «Հայկական սովետական հանրագիտարան»-ը Արևմտյան Հայաստան անվանումը վերացնելու և նրա փոխարեն Անատոլիա (հունարեն նշանակում է արևելք, արևածագ) անունը շրջանառության մեջ դնելու մասին. «1923-ից թուրքական գրականության մեջ Ա. (Անատոլիա-Ջ.Ե.) են անվանում, ողջ Ասիական Թուրքիան՝ ներառյալ Արևմտյան Հայաստանը և Քրդստանը, որով և խեղաթյուրվել է այդ տերմինի աշխարհագրական բովանդակությունը»¹⁷: Իրենց արտասանությամբ թուրքերն անվանում են Անադոլու:

Էրմենիստան տերմինը թուրք հեղինակները գործածել են ընդհուպ մինչև 19-րդ դարի վերջերը: Այսպես՝ 19-րդ դարի երկրորդ կեսի թուրք պատմիչ Օսման Նուրին բազմիցս է հիշատակում Հայաստան անունն իր «Արդուլ Համիդ 2-րդ և նրա իշխանության շրջանը» եռահատոր աշխատության մեջ¹⁸:

Բժախնդրորեն կազմակերպված և մեթոդիկ կերպով իրականացվող անվանափոխությունների գործընթացը թուրքերի կողմից փոքր-ինչ դանդաղել է միայն Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում, որից հետո այդ գործընթացը դարձյալ նոր թափ է առել: Դա հանգեցրել է նրան, որ եթե Թուրքիայի Հանրապետության 1920-1930-ական թթ. քարտեզներում նշանակված տեղանուններում դեռևս որոշ չափով պահպանվում էին հայկական արմատները, ապա 1970-ական թվականների քարտեզներում դրանք հասցված են նվազագույնի: Նպատակադրված ու հետևողականորեն իրագործելով պետական հրամանագիրը՝ 2010 թ. թուրքերն արդեն անվանափոխել էին Թուրքիայի Հանրապետության գյուղական բնակավայրերի 1/3-ից ավելին:

Հր. Աճառյանն այն կարծիքն է հայտնում, որ հայոց տեղանունների թուրքերենի փոխելու գործընթացում նկատվում է հետաքրքիր մի երևույթ, այն է՝ այդ անվանափոխությունները կատարելիս թուրքերը երբեմն անդրադարձել են հայերենին: Օրինակ՝ Թեքիր անվան մասին ասում է, որ այն

17 Հայկական սովետական հանրագիտարան, հ. 1, Եր., 1974, էջ 373:

18 Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի, հայերի և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների մասին (Թարգմանություն բնագրից Ա. Սաֆրաստյանի և Գ. Հ. Սանթրուքյանի), հատոր 4, Եր., 1972, էջ 126:

նշանակում է «արքայաձուկ» և գրում. «... այս բառը թուրքերենը փոխ է առած հայերեն բազատր բառէն, իսկ հայերը փոփոխեալ ձևով ետ առած են երկրորդ անգամ՝ իբր թուրքերէն բառ»¹⁹: Եվ իսկապէս՝ Կլիլիկիայում, Հալեայի նահանգի Մարաշի գավառում, Ջեյթունի գավառակում՝ Պյունամոս կամ Ջեյհան գետի ավազանում կա Թագավորի ջուր անվամբ գետակ, որը դարձվել է Թեքիրսու, որտեղ «սու»-ն նշանակում է ջուր: Ավելին՝ նույն գավառակում՝ Կանչի գյուղից ոչ հեռու, տարածվում է Թագավորի լեռնաշղթան, որը նույնպէս դարձվել է Թեքիր: Ահա թե ինչ է գրում Աղասին այդ մասին. «Ջեյթունի Կանչի գյուղը Ռուբինյան օրերին արքայական կոչված էր. այդ էր պատճառը, որ նրան շրջապատող լեռները կոչվում են Թեքիր կամ Թագավորի լեռ, և նրանից հոսող ջուրն էլ Թագավորի Ջուր (Թեքիր Սու)»²⁰: Նույն բանը կատարվել է նաև թուրքերեն «յաղ», որ հայերենի «յուղ»-ից է, արմատով կազմված տեղանունների դեպքում: Հր. Աճառյանն այս մասին գրում է. «Յաղ... թուրքերեն բառը փոխառեալ է հայերեն եղ ձևէն և յետոյ իր փոխում ձևով վերադարձած է հայերէնի»²¹: Ըստ Հր.Աճառյանի՝ շենլիք բառը, որ նշանակում է ուրախություն, հանդես, զվարթ մարդ կամ տեղ, ևս ունի հայկական ծագում. «Շէնլիք, շէյնլիգ... թուրք. բառը կը ծագի հայ. շէն բառէն, իսկ ևս տաճկական մասնիկ է»²²:

Այնուամենայնիվ, թուրքերն իրականացրել են անվանափոխությունների մի մեծ գործընթաց:

Ներկայացնենք Խարբերդ քաղաքի, Խարբերդի նահանգի և Խարբերդի դաշտի անվանափոխման թուրքական սկզբունքները: Արածանի (Արևելյան Եփրատ) գետի ձախափնյակում՝ Ծովք լճից հյուսիս-արևմուտք գտնվող Խարբերդ քաղաքը հնում մտնում էր Մեծ Հայքի Ծովք աշխարհի Անձիս (Հանձիք) գավառի մեջ: Խարբերդ անվան ծագումը կապվում է Խարբերդի տարածքում հնագույն ժամանակներում գտնվող Խար գյուղի անվան հետ, որին քաղաքի բերդի կառուցման հետ հետագայում ավելացել է նաև «բերդ» բառը՝ դառնալով Խարբերդ: Խարը խորրիներեն ստուգաբանվում է որպես «ճանապարհ», ուստի և Խարբերդ նշանակում է «ճանապարհի բերդ»²³: Մ. Հովհաննիսյանն այս մասին գրում է. «...Խար հին բառ է, որ նշանակել է

19 Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 130:

20 Աղասի (Կարապետ-Թուր-Սարգիսյան), Ջեյթունը և իր շրջակաները, Պեյրուք, 1968, էջ 21:

21 Հ.Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 243:

22 Հ.Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 260:

23 Հայկական սովետական հանրագիտարան, հ. 5, Եր., 1979, էջ 38:

ճանապարհի և բերդը շինված է եղել ճանապարհին իբրև ապաստան»։ Նա դարձյալ անդրադառնում է այս հարցին և գրում. «Ըստ ոմանց Խար մի հին լեզվով նշանակում է ճանապարհի և տեղը կոչվել է ճանապարհների քաղաքները»²⁴։ Դա հասկանալի է, քանի որ Խարբերդի գավառով և Խարբերդի դաշտով էր անցնում Պարսից Դարեհ I-ի Առաջավոր Ասիայում կառուցած տարանցիկ մայրուղին՝ «Արքայական ճանապարհը»։ Վաղ ժամանակներից եկող Խարբերդ անունը թուրքերն այլափոխել են Հարփուր։ Խարբերդ քաղաքի ժայռոտ տեղանքն ու ջրագուրկ կլիմայական պայմանները չեն գոհացրել տեղի հայերին, և նրանց մի մասը 1617 թ. տեղափոխվել է Խարբերդից հարավ-արևմուտք ընկած քաղաքամերձ հարթավայրը ու հիմնադրելով նոր քաղաք՝ այն կոչել Նոր Խարբերդ։ Վերջինս 1878 թ. դարձել է Խարբերդի նահանգի վարչական կենտրոնը, որը վերանվանվել է Մեզլիե (Մեզրե), որի մագրա ձևը՝ ըստ ՀՍՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս Հր. Աճառյանի. «արտօրայք, շրջակայ մշակելի հողեր = արաք. արտ, հանդ, որ ծագում է ցանել արմատից»²⁵։ Արդուլ-Ազիզի սուլթանության ժամանակ (1861-1876 թթ.) քաղաքն անվանափոխվել է Մամուրեթ-ուլ-Ազիզ, նույն անվամբ էլ կոչվել է նաև Խարբերդի նահանգը²⁶։ Քաղաքը և նահանգը հետագայում կոչել են Էյազըզ, որը թուրքական անձնանուն է։

Հայկական լեռնաշխարհում, Հայկական Տավրոս լեռնահամակարգից հյուսիս, Արածանի գետի ստորին հոսանքի շրջանում գտնվում է Խարբերդի դաշտը, իր գեղեցկության համար հենց այդպես էլ անվանել են՝ Գեղեցիկ դաշտ, իսկ բերրիության համար դեռ վաղնջական ժամանակներից հայտնի էր Ոսկեդեն դաշտ անվամբ։ Դաշտը կոչվել է նաև Ալելուա անվամբ, որը թուրքերը վերաիմաստավորելով այլափոխել են՝ դարձնելով Ուլուօվա (ուլու=մեծ, օվա=դաշտ), և այդ անունը տվել դաշտի մեծ մասը կազմող հատվածին, սակայն այն կրկին վերանվանել են՝ կոչելով այդտեղ գտնվող Մուլաքենդ գյուղի անունով՝ Մուլաքենդի դաշտ։ Ըստ Հր. Աճառյանի՝ մոլլան նշանակում է մահմեդական սպիտակ փաթեցով կրոնավոր²⁷, իսկ քենդը նշանակում է գյուղ։ Խարբերդի դաշտի մյուս հատվածը ներկայումս կոչվում է Էյազըզ։

Հայկական տեղանունների թուրքականացման սկզբունքների մասին

24 Մ. Հովհաննիսյան, Հայաստանի բերդերը, Վենետիկ, 1970, էջ 40, էջ 60:

25 Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 3, Եր, 1997:

26 Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 2, Եր., 1988, էջ 468:

27 Հր. Աճառյան, Թուրքերեն փոխառեալ բառեր հայերենի մէջ, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Գ, Մոսկուա-Վաղարշապատ, 1902, էջ 241:

պատկերացում կազմելու համար հարկ ենք համարում ներկայացնել դրան-
ցից առավել կարևորները:

Սկսենք համեմատաբար ավելի հաճախ հանդիպող ձևերից.

1) Հայկական տեղանունները թուրքերն անվանափոխում էին հիմնա-
կանում թարգմանաբար, աշխարհագրական օբյեկտների անուններում
առավել հաճախ գործածվող բառերից ներքինը նրանք դարձրել են **աշա-
ղը**, վերինը՝ **յուբարը**, միջինը՝ **օրթա**, մեծը՝ **բյույուբ**, փոքրը՝ **բյուչուկ**, նորը՝
եննի, հինը՝ **էսկի**, սպիտակը՝ **աղ** կամ **աք**, սևը՝ **կարա (դարա)**, կարմիրը՝ **կզըլ
(դզըլ)**, գյուղը՝ **քենդ** կամ **քյոյ**, ագարակները՝ **չիֆթլիք**, կամուրջը՝ **բյուփրյու**։
Ֆիզիկաաշխարհագրական օբյեկտներից աղբյուրը թարգմանել են **բուլաղ**,
լիճը՝ **գյոլ**, գետը և ջուրը՝ **չայ** և **սու**, լեռն ու լեռնագագաթը՝ **դաղ** ու **թափա**,
ծորը՝ **դերե** կամ **դերեսի**, բացատը՝ **թալա**, ամառանոցավայրը՝ **յայլա** և այլն։
Վերջիններս, ինչպես նաև թուրքական հոգնակիակերտ՝ «լար», փոքրացու-
ցիչ՝ «ջիկ» կամ «ջուկ», և «լի» կամ «լու» տեղ ցույց տվող վերջածանցները
պարզապես կպցրել են հայկական տեղանուններին ու Հայկական լեռնաշ-
խարհն անհարկի լցրել շինծու և օտարածին տեղանուններով, որոնք, ան-
վանի լեզվաբան, ՀՀ ԳԱԱ սկադեմիկոս Գևորգ Ջահուկյանի գնահատմամբ,
գիտական նյութ համարվել չեն կարող:

Արևմտյան Հայաստանում, Դիարբեքիի մահանգի Արղանամադենի
գավառի Բալուի գավառակում՝ ձորալանջին եղած Կանգար կամ Կանկակ
գյուղի անունն առաջացել է հայերեն կանկար՝ փշոտ բուսատեսակի անու-
նից, որը կոչվում է նաև արտիշոկ կամ արտիճուկ, և որն առատորեն տա-
րածում է գտել այդտեղի սարերում: Ըստ Հր. Աճառյանի՝ «Կանկարը փշոտ
բոյս է, որի ընտանին յարգի բանջարեղեն է»²⁸, իսկ ըստ լեզվաբան, ՀՀ ԳԱԱ
սկադեմիկոս Էդ. Աղայանի՝ կանկարը ուտելի փշոտ բոյս է, ունի նաև ար-
տիճուկ, գորտապաշար, մարեմխոտ անունները²⁹: Նրանք թարգմանել են
Կանկար տեղանունը և այն դարձրել Կենգերլու, որը թուրքերենի արտի-
ճուկն է:

Կիլիկիայում՝ Հալեպի մահանգի Մարաշի գավառում, Ջեյթունի գավա-
ռակում, Ֆռնուս գյուղաքաղաքից հյուսիս, Ֆռնուսի Սբ. Կարապետ վանքից
ոչ հեռու, Դրախտիկ լեռան լանջին գտնվող Գոշող գյուղի անունը նրանք
թարգմանել են Չաղաղան, որը նշանակում է նաև ճշող, բղավող, աղմկող³⁰:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի մահանգի Էրզրումի գավառի

28 Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 2, Եր. 1973, էջ 515:

29 Էդ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, հ. 1, Եր., 1976, էջ 688:

30 Тюрецко-русский словарь, М., 2005.

Քղիի գավառակում, Քղի քաղաքից 33 կմ հեռավորությամբ դեպի հյուսիս-արևելք, Արածանի (Արևելյան Եփրատ) գետի ձախ կողմում գտնվող Խնձորոտ գյուղի անունը թարգմանել են Էլմայի, Մեծ Հայքի Այրարատ աշխարհի Բասեն գավառում գտնվող Տանձուտ գյուղի անունը՝ Արմըտլու:

Պատմական Փոքր Հայքում, Անտիպոնտական լեռնահամակարգում, Ալիս (Հալիս) գետի աջ ափից ոչ մեծ հեռավորության վրա, Սեբաստիա (Սվազ) քաղաքից հյուսիս-արևմտյան ուղղությամբ գտնվող Աստղիկ լեռնագագաթի անունը նրանք թարգմանել են Յըլդըզդադ, որում Յըլդըզ նշանակում է աստղ, դաղը՝ լեռ: Աստղիկ լեռնագագաթի մասին հիշատակություն կա Ղ. Ինճիճյանի մոտ³¹: Յըլդըզ են անվանափոխել նաև Ալիս գետի աջակողմյան Աստղիկ կոչվող վտակը, որը հոսում է Սեբաստիա քաղաքից հյուսիս-արևմուտք ընկած շրջանով և մայր գետին միանում Սեբաստիա քաղաքից մոտավորապես 20 կմ հեռավորությամբ դեպի արևմուտք: Ըստ Ղ. Ինճիճյանի՝ գետը սկիզբ է առնում Սեբաստիայի գավառի Յըլդըզ էլի կատարից, որը նշանակում է աստղ: Սրանից էլ առաջացել է Աստղիկ գետի անունը: Գետի ջուրն աշխատեցնում է շատ ջրաղացներ և անցնելով Սև հողեր կոչվող գերեզմանատան մոտով, խառնվում է Կզըլ-իյմաք գետին³²: Իսկ ըստ կիսաավանդական պատմության՝ Աստղիկ գետի հովտում էր գտնվում Միհրդատ Պոնտացու (1-ին դ. մ.թ.ա.) գանձատունը³³: Գետի անվան ծագման հետ բնակչությունը կապել է ավանդություններ և առասպելներ: Ռուսական 1: 500000 և 1: 200000 մասշտաբների քարտեզներում՝ Յըլդըզ-Իրմակ, որում Իրմակը նշանակում է գետ:

ա) Քաղաղրյալ տեղանունների դեպքում նրանք թարգմանել են անվան քաղաղրիչները:

Այսպես՝ Պատմական Փոքր Հայքում, Սեբաստիայի նահանգի Սեբաստիայի գավառում, նրա արևելյան մասում, Տերիկի գավառակում, Տերիկ քաղաքի մոտակայքում գտնվող զուտ հայաբնակ Ծակքար գյուղի անունը նրանք թարգմանել են Դելիքլիդաշ (դելիք=ծակ + դաշ=քար), Դելիքլիդաշ են թարգմանել նաև նույն գավառակի Բենկա գյուղաքաղաքի և Արևմտյան Հայաստանի Խարբերդի նահանգի Ակն քաղաքի միջև գտնվող Ծակքար քարաժայռը, որը ճեղքված է, այդ ճեղքով մարդիկ են անցնում:

Արևմտյան Հայաստանում Բիթլիսի նահանգի Մուշի գավառում, Մուշ քաղաքից հարավ-արևմուտք գտնվում է Ծակքար քարաժայռը, որի մեջը

31 Ղ. Ինճիճյան, Նոր Հայաստան, Վենետիկ, 1806 թ., էջ 294:

32 Ղ. Ինճիճյան, նշվ. աշխ., էջ 285:

33 Թ. Հակոբյան, Սո. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան., նշվ. աշխ., հ. 1, Եր. 1986, էջ 345:

փորվել և բարձր ու լայն անցում է բացվել: Այստեղ դրանից բացի անցանելի այլ ճանապարհ չկա: Ծակքար քարաժայռը նրանք թարգմանել են Դելիք-լուկայա, որում կայան նշանակում է ժայռ:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի մահանգի Էրզրումի գավառում, Կարին քաղաքից արևելք, Վերին Բասեն գավառակում գտնվող Զյոփրի-քյոյ գյուղի դիմաց՝ Երասխ (Արաքս) գետի վրա, նրա ձախակողմյան Մուրց վտակի գետախառնուրդում, Հայոց Վաղարշ Բ Արշակունի թագավորի կողմից 2-րդ դարում կառուցվել է 7 կամար ունեցող և մինչև օրս կանգուն ու գործող հույակապ մի կամուրջ՝ Հովվի կամուրջ անվամբ, որը թուրքերը թարգմանաբար անվանափոխել են Չոբան քյոփրի (չոբան=հովիվ, քյոփ-րի=կամուրջ): Կամրջից ոչ հեռու նշմարվում են Վաղարշավան քաղաքի ավերակները:

Կիլիկիայում, Հալեպի մահանգի Մարաշի գավառում, Ջեյթուն գյուղա-քաղաքից փոքր-ինչ հյուսիս-արևմուտք ընկած Կոտորածի ձորը, որտեղով հոսում է Ջեյթունի գետի վտակներից մեկը, նրանք թարգմանել են Դըրըմ-դերեսի կամ Դրան-դերեսի (դըրըմ կամ դրան նշանակում է կտրող, դերեսի՝ ձոր): Կոտորածի ձոր անունը տրվել է ձորին այն բանից հետո, երբ Օսմանյան կայսրությունը, որոշելով իսպառ վերացնել Ջեյթունի անկախությունը, 1862 թ. այստեղ է ուղարկել Ազիզ փաշայի մեծաթիվ բանակը: Սակայն այս ճակատամարտում ևս, ինչպես և մախորդ բոլոր մարտերում, հաղթանակ են տարել զեյթունցի հերոս հայերը, որոնք այդ ձորում ոչնչացրել են 750 թուրքական զինվոր: Դակատամարտից հետո այդ անանուն ձորն ստացել է Կոտորածի ձոր անունը:

Հայկական լեռնաշխարհում, Անտիպոնտական լեռնահամակարգում, Արևմտյան Եփրատ և Շորոխ գետերի միջև, Կարին (Էրզրում) և Բաբերդ քաղաքներն իրար միացնող ճանապարհի վրա՝ Կապույտ լեռներում գտնվող Կապույտ լեռնագագաթը նրանք թարգմանել են Գյոքդաղ, որում Գյոքը նշանակում է կապույտ, իսկ դաղը՝ լեռ:

Տրապիզոնի մահանգի հարավում սկսվող և հյուսիսային ուղղությամբ հոսող ու Տրապիզոն քաղաքից արևելք Սև ծովը թափվող Սև գետի անունը թարգմանել են Կարադերե (կարա նշանակում է սև + դերե՝ գետ, ձոր): Այս գետի հովտում մինչև 1915 թ. կար գուտ հայաբնակ 36 գյուղ:

Հայկական լեռնաշխարհում, Հայկական պար լեռնահամակարգում, Մեծ Մասիս (Մեծ Արարատ) լեռից արևմուտք գտնվող Վանք լեռը թարգմանել են Դաշքիլիսա (դաշ նշանակում է քար, լեռ + քիլիսա՝ եկեղեցի):

Պատմական Փոքր Հայքում, Մեքաստիայի մահանգում, Մեքաստիայի գավառի, Ջառայի գավառակում, Ջառա գյուղաքաղաքից 10 կմ հեռավորու-

քյամբ դեպի արևելք գտնվող Քարհատ գյուղանունը նրանք թարգմանել են Թաշլըղ, որ նշանակում է քարոտ տեղ:

Արևմտյան Հայաստանում՝ Վանի նահանգի Վանի գավառում, հնում՝ Մեծ Հայքի Ռշտունիք գավառում, Վանա լճից հարավ ընկած, Արտոս լեռան հյուսիս-արևելյան ստորոտում գտնվում է սպիտակավուն սրբատաշ քարով կառուցված Սպիտակ վանքը: Ըստ պահպանված ավանդության՝ Սպիտակ վանք է կոչվել այն պահից, երբ Լենկթեմուրի հրոսակներից մի սևամորթ զինվոր հարվածել է վանքի դռանը. դուռն անմիջապես սպիտակել է, ու այդ հրաշքից սարսափած հրոսակները թողել, հեռացել են: Վանքի անունը թուրքերը թարգմանել են Աղբիլիսա, որի առաջին բաղադրիչը՝ Աղը, նշանակում է սպիտակ + քիլիսա՝ եկեղեցի:

Հայկական լեռնաշխարհում, Հայկական պար լեռնահամակարգի Այծպտկունք լեռնագագաթից հյուսիս-արևելյան ուղղությամբ, Եփրատ գետի ու Արաքսի վերին հոսանքի Մուրց վտակի միջև ընկած Ուղտապարանոց կոչվող լեռնաշղթան թարգմանել են Դեվերոյնի (դեվն նշանակում է ուղտ + բոյնի՝ պարանոց): Վ. Քոսյանը հիշատակում է Տեվե Պոյուն գրելաձևով և տեղադրում Կարին քաղաքի շրջանում, Սուրբ Նշան բլրին կից և ապա ավելացնում, որ այս լեռան վրայով են անցնում Բասեն և Պարսկաստան տանող ճանապարհները³⁴:

Պատմական Փոքր Հայքի հյուսիս-արևելյան կողմում, Գայլ գետի ափին, Նիկոպոլիս-Ջիմարա բնակավայրերն իրար միացնող ճանապարհի վրա, հռոմեական ճանապարհացույց Պևտինգերյան քարտեզում նշանակված Եղեգառիճ ավանը և ամրոցը նրանք թարգմանել են Կամբշլիդերե (կամբշ նշանակում է եղեգ + դերե՝ գետ, ձոր):

Հայկական լեռնաշխարհում, Եփրատ գետի ավազանի աջակողմյան Ոսկեգետակ վտակը Խարբերդի նահանգի արևմտյան մասում, Արաքլիր քաղաքից դեպի հարավ-արևելք ոչ մեծ հեռավորության վրա, միանում է մայր գետին: Հովտում տարածված բարեբեր հողատարածքների համար գետը ստացել է Ոսկեգետակ անունը, որի առաջին բաղադրիչը՝ Ոսկին, թուրքերը թարգմանել են սարը, որը բառացի նշանակում է դեղին, իսկ գետակը փոխարինել են չիչեք բառով, որ նշանակում է ծաղիկ, և Ոսկեգետակը դարձրել են Սարըչիչեք:

Հայկական լեռնաշխարհում, Եփրատի ձախակողմյան Մանանաղի գետ վտակը, որն ըստ Ն. Ադոնցի, հետագայի Թուզլուդարասին³⁵ է (թուզլու

34 Վ. Քոսյան, Բարձր Հայք, հ. Ա, Վիեննա, 1925, էջ 1:

35 Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, С.-П., 1908, էջ 50:

նշանակում է աղուտ + դարասի=գետ, ձոր), և թուրքական անվանափոխման արդյունք է:

Հայկական լեռնաշխարհի Բյուրակն-Մնձուրյան լեռնաշղթայում գտնվում է իր չափերով բավականին ընդարձակ հրաբխային մի լեռնազանգված՝ Բյուրակնյան լեռներ, Հազար ակունք, Հազարալճյան լեռներ անուններով: Հ. Կարնեցու վկայության համաձայն՝ Հազար ակունք անվամբ հիշատակում է Հովհաննես Թլկուրանցին³⁶: Լեռներում առկա են բազմաթիվ բարձրադիր սարավանդներ ու կոներ: Վերջիններից ամենաբարձրը դեռևս հնում Սրմանց անվամբ հայտնի լեռնագագաթն է, որը Ղ. Ալիշանը³⁷, Լեոն³⁸, Հ. Կարնեցին և այլոք հիշատակում են մաս Սերմանց անվամբ: Լեռնագագաթի տարածքում հայտնաբերվել է ուրարտական սեպագիր արձանագրություն (8-րդ դար մ.թ.ա.): Լեռներին տալով նրա Հազարալճյան տարբերակի թարգմանությունը՝ Բինգյոլ, որում Բինը նշանակում է 1000, գյոլը՝ լիճ, նրանք Սրմանց լեռնագագաթը ևս անվանել են Բինգյոլ:

բ) Ուշագրավ է, որ հայկական քաղաքայալ արմատներով տեղանունները թուրքերը երբեմն լրիվ չեն թարգմանել, այլ բավարարվել են արմատներից մեկի թարգմանությամբ:

Այսպես՝ Հայկական լեռնաշխարհում, Անտիտավրոս լեռնահամակարգում, պատմական Փոքր Հայքի Մալաթիա քաղաքից դեպի հարավ գտնվող Վանքասար լեռնաճյուղի Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ մենաստանի մոտակայքում ընկած հատվածը նրանք անվանել են Վանք դաղ:

Արևմտյան Հայաստանի Էրզրումի նահանգում, Կարին քաղաքից 48 կմ հեռավորությամբ դեպի արևմուտք գտնվող Նորգեղ կամ Նորշեն գյուղանվան մեջ թարգմանել են անվան մեկ բաղադրիչը՝ Նորը, և գյուղի անունն անվանափոխել Ենիգեղ: Այս թարգմանել են մաս գեղ բաղադրիչը և գյուղի անունը դարձրել Ենիքենդ: Ենիգեղ անվամբ են անվանափոխել մաս պատմական Փոքր Հայքի Սեբաստիայի նահանգի Շապին Գարահիսարի գավառի Նորշեն հայկական գյուղանունը: Բոլորովին այլ ձևով են նրանք վարվել Արևմտյան Հայաստանի Վանի նահանգի Վանի գավառի Արծկեի գավառակում, Վանա լճից 5 կմ հեռավորությամբ դեպի հյուսիս, Սիփան լեռան հարավային ստորոտներում, Սբ. Աստվածածին ուխտատեղիի մոտ գտնվող Նորշեն գյուղի անվան հետ: Նորշեն հայկական բառին նրանք նախ ավել-

36 Հ. Կարնեցի, Տեղագիր Վերին Հայոց, կազմեց Կ.Կոստանեան. Վաղարշապատ, 1903, էջ 58, էջ 68, ծանոթագրություն:

37 Ղ. Ալիշան, Տեղագիր Հայոց Մեծաց, Վենետիկ, 1855, էջ 9:

38 Լեո, Հայոց պատմություն, հ. 1, Թիֆլիս, 1917, էջ 143:

լացրել են թուրքական «ջուկ» վերջածանցն ու այն դարձրել Նորշենջուկ³⁹, Հ. Լինչը վկայում է Նորշենճիկ գրելաձևով⁴⁰: Ապա սղել են անվան «ե» տառը, ինչպես նաև ալլափոխելով տեղանունը և հարմարեցնելով իրենց արտասանությանը, ի վերջո վերափոխել են Նորշենջուկ կամ Նորսնջըղ խեղաբյուրված անուններով:

զ) Թարգմանությունների ժամանակ հաճախ անտեսել և դուրս են բողել բաղադրյալ տեղանվան մեկ բաղադրիչը:

Այսպես՝ Մեծ Հայքի Վասպուրական աշխարհի Անձևացիք գավառում, Հայկական լեռնաշխարհի Վանա լճից հարավ, Արտոս լեռնագագաթից հարավ-արևելք, Վան քաղաքից 42 կմ հարավ, Կանգվար ամրոցից մոտավորապես 10 կմ արևմուտք, Հնձամիս կոչվող վայրում գտնվում էր Հոգյաց վանքը: Այն տեղադրված էր Տիգրիս գետի ափին, Կասրիկ վտակի միախառնման տեղում, Վան, Նորադուզ, Շատախ ճանապարհների հատման վայրում: Վանքի կառուցման մասին պահպանված ավանդության համաձայն՝ Մարիամ Աստվածածինը երևացել է Բարդուղիմեոս Առաքյալին և հրամայել այդտեղ վանք կառուցել՝ հանուն իր հոգու փրկության: Կառուցված վանքի եկեղեցին կոչվում է Աստվածածին, որի բեմի տակ փորագրված է Աստվածածնի պատկերը: Պատմահայր Մովսես Խորենացուն է վերագրվում վանքի կառուցման մասին պահպանված հիշյալ ավանդությունը⁴¹: Հ. Ոսկյանը մանրամասն նկարագրում է վանքը և գրում. «Տաճիկները վանքն անվանում են Քիլիսե կամ Տեր Միրենե»⁴²: Վանքը վերջին այս անուններով վկայում է նաև «Հանդես Ամսօրյա»-ն⁴³:

Հոգյաց վանքի անունից նրանք դուրս են բողել տեղանվան դժվար քարգմանվող Հոգյաց բաղադրիչն ու քարգմանել են միայն վանք բառը՝ այն դարձնելով Քիլիսե, որը բառացի նշանակում է եկեղեցի, և այդ անվամբ էլ անվանափոխել են Հոգյաց վանքը: Այս վանքն իր աշխարհագրական անառիկ դիրքի շնորհիվ ծառայել է նաև որպես ամրոց: Հոգյաց վանքը դեռևս 4-րդ դարում եպիսկոպոսանիստ էր ու հետագայում էլ հանդիսանում էր ձեռագրերի նկարազարդման մեծ կենտրոն և ուներ ձեռագիր մատյանների հարուստ գրադարան: Հոգյաց վանքի մոտ էր գտնվում Լուսավորչի անվամբ

39 В. Маевский, Ванский вилает, Военно-статистическое описание, Тифлис, 1901, էջ 268:

40 Հ. Ֆ. Բ. Լինչ, Հայաստան, հ. 2, Պոլիս, 1914, էջ 369:

41 Հայկական սովետական հանրագիտարան, հ.6, Եր., 1980 թ., էջ 499 :

42 Հ. Ոսկյան, Վասպուրական-Վանի վանքերը, մաս 1-3, Վիեննա, 1940-47, էջ 759-778:

43 Հանդես Ամսօրյա, Վիեննա, 1889, էջ 236:

մի աղբյուր:

դ) Թարգմանությանը զուգահեռ երբեմն աշխարհագրական օբյեկտներին տվել են բուրբակյան նոր անուններ:

Օրինակ՝ Կիլիկիայում, Հալեպի նահանգի Մարաշի գավառում, գավառի կենտրոն հանդիսացած Մարաշ քաղաքից 25 կմ արևմուտք, Ջեյհան կամ Պյուռաֆուս գետի աջակողմյան շրջանում գտնվող և 400 տուն բնակիչ ունեցած հայաբնակ Մեծ գյուղի անունը նրանք թարգմանել են Բյույուքբյոյ (բյույուք=մեծ, բյոյ=գյուղ) և Ենիջեկալե, որը նշանակում է Նորաբերդ, ինչպես նաև գյուղին տվել են Խրիստիանքյոյ (խրիստիան=քրիստոնյա, բյոյ=գյուղ) անվանումը:

Հայկական լեռնաշխարհում՝ Հայկական Տավրոս լեռնահամակարգի արևմտյան հատվածում, Արևմտյան Հայաստանի Խարբերդի նահանգում, Խարբերդ քաղաքից մոտավորապես 23 կմ հարավ-արևելք ընկած մի գոգավորությունում էր գտնվում Ծովուց լեռներով շրջափակված Ծովք լիճը, որի հարավ-արևմտյան ափին ժայռեղեն կղզու վրա էր Ծովք կամ Կաթողիկոսի քար կոչվող բերդը (ամրոց, դղյակ): Նրանք Ծովք լիճը թարգմանել են Գյուլջիկ, ինչպես նաև՝ անվանել Կազանգյուլ (կազան նշանակում է կաթսա + գյուլ՝ լիճ): Ծովք դղյակում 12-րդ դարում ծնվել են Ներսես Շնորհալիկ և նրա եղբայր Գ. Պահլավունի կաթողիկոսը, որը Ծովք ամրոց-դղյակը դարձրել էր կաթողիկոսանիստ:

Հայկական լեռնաշխարհում, Վանա լճից հյուսիս-արևելք ընկած, Արածանի գետի վերին հոսանքի շրջանում Ծաղկանց կամ Ծաղկի լեռներում գտնվող Ծաղկանց կամ Ծաղկեո լեռնագագաթի անունը նրանք թարգմանել են Ալադալ (ալ նշանակում է վարդագույն կարմիր + դալ=լեռ), որը նրան տրվել էր՝ հավանաբար նկատի ունենալով լեռնագագաթի խայտաբղետ ծաղկաշատությունը:

ե) Երբեմն թարգմանության հետ նրանք նաև բուրբակյան բառ են ավելացրել տեղանվան կազմության ժամանակ:

Այսպես՝ Հայկական լեռնաշխարհում, Բյուրակն-Մնձուրյան լեռնաշղթային պատկանում և Արևմտյան Հայաստանի Էրզրումի նահանգի Քլի գյուղաքաղաքից 10 կմ հեռավորությամբ, արևելքից արևմուտք ձգվում է Գալլախազուտ կամ Խաչ կոչվող լեռնաշղթան՝ իր նույնանուն՝ Գալլախազուտ լեռնագագաթով, որի բարձրությունը մոտ 3300 մ է: Գալլախազուտ նշանակում է գալլախազ պարունակող կամ կայծքարով հարուստ վայր: Գալլախազը ապակու արդյունաբերության և խճանկարչության մեջ օգտագործվող կայծքարն է: Գալլախազուտ լեռնագագաթի անունը նրանք վերանվանել են Բաղըր կամ Բաղըր բաբա, որի բաղըրը, ըստ Հր. Աճառյանի,

նշանակում է ընդերք, կուրծք⁴⁴, իսկ բաբան՝ ընտիր, պատվական, ինչպես նաև հայր: Հ. Ա. Պօհճալեանը բաղըր բառը բացատրում է որպես կուրծք, լանջ, գիրկ⁴⁵: Արիստակես Լաստիվերցին լեռնագագաթի մասին գրում է. «Ի հատուածս լերինն Պախրայ, որ այժմ կոչի Գալլախագուտ, առաջին հարցն աւան ինչ էր զոր Բագմաղբիւր կոչեն. ուր զԱստուածային նշանն բագմապայծառ վայելչությամբ կանգնեալ էին. որ և զանուն գեղջն ի նոյն փոխեալ՝ Խաչ անուանեն մինչև ցայսօր»⁴⁶: Լեռան լանջին գտնվող Բագմաղբյուր կամ Խաչ ավանը 11-րդ դարում Թոնդրակյան շարժման հայտնի կենտրոններից էր: Ն. Արմցն ուշ շրջանում Խաչ (Խաչքոյ) գյուղը հիշատակում է Թուզլու գետի հովտում⁴⁷: Գալլախագուտ լեռնագագաթի մասին Մ. Չամչյանը գրում է. «... ի հատուածս լերինն Պախրայ, որ և Գալլախագուտ ասի, աւան մի Բագմաղբիւր կոչեցեալ. որ կանգնեալ կայր խաչ պայծառ յօրինեալ, և էր վայրն այն իբր ուխտատեղի. յորմէ և գիւղն կոչիւր երբեմն Խաչ»⁴⁸: Խաչ անվանը նրանք ավելացրել են թուրքական քոյո՝ գյուղ նշանակող բառը և տեղանունը դարձրել Խաչքոյ, որից էլ իրենց Հաչքոյ տեղանունը:

զ) Հայոց տեղանունների ծագման հայկական արմատները վերացնելու գործընթացում բաղադրյալ բառերի դեպքում նրանք դիմել են նաև տեղանվան բառարմատներից մեկը թարգմանելու, մյուսը՝ իրենց լեզվական արտասանությանը հարմարեցնելու մեթոդին:

Այսպես՝ Հայկական լեռնաշխարհում, Արևմտյան Հայաստանի Էրզրումի նահանգի Երզնկայի գավառում, Երզնկա քաղաքից 50 կմ հեռավորությամբ դեպի հարավ-արևմուտք, Կամախի գավառակում գտնվող Կամախի կիրճը, որտեղով անցնում էր Ակն քաղաքն Արաբկիր և Խարբերդ քաղաքների հետ միացնող ճանապարհը, նրանք դարձրել են Քեմախ բողազի: Այստեղ Կամախ բառը նրանք հարմարեցրել են իրենց արտասանությանը և դարձրել Քեմախ, իսկ կիրճը՝ թարգմանել բողազ: Սա այն վայրն է, որտեղ 1915 թ. միայն մայիսի 28-ին թուրքերը անխնա կոտորել են Երզնկայի գավառից տեղահանված 25 000 հայի և կիրճը դարձրել հայերի անթաղ գերեզմանատեղի:

Հայկական լեռնաշխարհում, Արևմտյան Եփրատ գետի վրա, Արևմտյան

44 Հր. Աճառեան, Թուրքերէնէ փոխառեալ բառեր հայերէնի մէջ, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Գ, Մոսկուա-Վաղարշապատ, 1902, էջ 284, 286:

45 Հ. Ա. Պօհճալեան, «Թրքերէնէ-հայերէն Առձեռն բառարան», Ստամբուլ, 1996:

46 Ա. Լաստիվերցի, Պատմություն, Եր., 1971, էջ 155:

47 Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, С. П., 1908, էջ 49-51:

48 Մ. Չամչյան, Պատմութիւն հայոց, Վենետիկ, 1784, էջ 890:

Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Դերջան կամ Մամախաբունի գավառակում, հին Կոթեր ավանի մոտակայքում, նրանից շուրջ 2 կմ արևմտյան ուղղությամբ, Ներսես լեռից գրեթե մույնքան արևելք, Դերջան գետի Կփրատին միանալու վայրում գտնվող և 7 կամար ունեցող հայկական Կոթերի կամուրջն անվանափոխել են Քեթուր քյոփրյու: Այս տեղանվան մեջ Կոթեր բառը, հարմարեցնելով իրենց արտասանությանը, դարձրել են Քեթուր, իսկ կամուրջ բաղադրիչը թարգմանել են քյոփրի: Այս, այլափոխությունների արդյունքում հասել են նրան, որ հնուց հիշատակվող հայկական Կոթերի կամուրջ տեղանունը դարձել է Քեթուր քյոփրյու, որը հայկական իմաստից զուրկ անվանում է:

Հայկական լեռնաշխարհում, Այծպտկունք լեռնագագաթի լանջերից սկիզբ առնող և Բասենի դաշտով հոսող ու Արևմտյան Հայաստանի Էրզրումի նահանգի Էրզրումի գավառի Հասանկալա (Բասեն) քաղաքից ոչ մեծ հեռավորությամբ դեպի արևելք մայր գետի մեջ թափվող, հնում Մուրց անվամբ հայտնի գետի անունը հարմարեցրել են իրենց արտասանությանը Մյուսսու ձևով: Հյուբշմանը Մուրցը մույնացնում է Բասենի ջուր գետի հետ⁴⁹: Իսկ Ն. Ադոնցը նշում է. «Մուրցը համարվում էր Արաքս գետի սկիզբը (ակունքը), ուստի և ոմանք այն կոչում էին նաև պարզապես Արազ (Արաքս)»⁵⁰: Ա. Խուդաբաշևը Արաքս (Արազ) անվան մասին գրում է, որ արաբները, թուրքերն ու պարսիկները անվանում են Արազ, իսկ հայերը մինչև օրս էլ պահպանել են գետի հին անունը՝ Երասխ⁵¹: Հակոբ Կարնեցին գրում է. «... ընդ Արազս և ոլորտս տալով, գնացեալ հասանէ երկիրն Երեվանայ և Դվնայ և ընդ ստորոտովն մեծին Մասիսոյ. և գան ջուրք Այրարատեան գաւառացն և խառնին ընդ Արագն ...»⁵²: Ղ. Ինճիճյանը գետը հիշատակում է նաև Հասանդալա անվամբ⁵³: Նույն անվամբ հիշատակում է նաև Ա. Աբեղյանը⁵⁴: Հ. Հյուբշմանը գետի Մուրց անունը հայերեն մուրց՝ բռունցք նշանակող բառի հետ կապելը համարում է անհավանական⁵⁵: Նրանք այլափոխել են նաև գետի Բասենի ջուր տարբերակը և դարձրել Բասինսու, որին ավելացրած սու-ն նշանակում

49 Hubschmann, Die altarmenischen Ortsnamen Strazburg, 1904, էջ 369:

50 Н. Адонц, նշվ. աշխ., էջ 20:

51 А. Худабашев, Обозрение Армении в географическом, историческом и литературном отношениях, СПб, 1859, էջ 18-19:

52 Հ. Կարնեցի, նշվ. աշխ., էջ 50:

53 Ղ. Ինճիճյան, նշվ. աշխ., էջ 25:

54 Ա. Աբեղյան, Դասագիրք աշխարհագրության, Դ գիրք, Պոլիս, 1921, էջ 27:

55 Հ. Հյուբշման, Հին հայոց տեղւոյ անունները, Վիեննա, 1908, էջ 440:

է ջուր: Գետի վրա կար եռակամար քարաշեն կամուրջ:

2) *Երբեմն հայկական տեղանվանը նրանք պարզապես թուրքական բաղադրիչ են ավելացրել տեղանվան սկզբից կամ վերջից:*

Այսպես՝ Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Երզնկայի գավառի Կամախի գավառակում գտնվող Վանք գյուղանվան վերջում ավելացրել են դերեսի՝ գետ կամ ձոր նշանակող բառը և այն դարձրել Վանքդերեսի՝ երկլեզվյան խառը կազմությամբ տեղանուն:

Հայկական լեռնաշխարհում, Մեծ Հայքի Վասպուրական աշխարհում, Վանա լճից արևելք, Վարագա լեռնաշղթայի արևմտյան հատվածում գտնվող վասպուրականցիների ամենասիրելի սրբատեղի Վարագ լեռնագագաթի անվանն ավելացրել են թիբեն բառն ու այն դարձրել՝ Վարագթիքեն (թիբա նշանակում է պատառ): Վարագա Լեռնագագաթի տարածքում հայտնաբերվել է մի քանի սեպագիր արձանագրություն, իսկ լեռնագագաթի վրա Աստղկան բերդն է:

Հայկական լեռնաշխարհում, Մեծ Հայքի Բարձր Հայք աշխարհի Եկեղյաց գավառում, Երզնկայի դաշտում, Երզնկա քաղաքից մոտավորապես 20 կմ արևելք, Վժան գյուղից ոչ հեռու գտնվող, Գ. Սյուրմենյանի կողմից Վժան հայկական անվամբ հիշատակված լճակի անվանն ավելացրել են թուրքական գյոլ՝ լիճ նշանակող բաղադրիչը և այն դարձրել Վժանգյոլ⁵⁶: Նրանք Վժան տեղանունն առհասարակ իրենց արտասանական այլափոխմանն են ենթարկել Ուջան ձևով:

Կիլիկիայում, Կիլիկյան Տավրոս լեռնաշղթայում, Հալեպի նահանգի Մարաշի գավառի Զեյթուն գյուղաքաղաքից ոչ մեծ հեռավորությամբ տարածվող Յոթնեղբայր լեռների անվանը նրանք ավելացրել են չավտար բառը, որը հաճախատիկի տեսակ է՝ հաճար, և լեռների անունը դարձրել Յոթնեղբայր Չավտարի:

3) *Անվանափոխություններ իրականացրել են նաև հայկական տեղանուններն աղավաղելու և դրանց նոր իմաստավորում տալու միջոցով:*

Արևմտյան Հայաստանի Վանի նահանգի Արճակի գավառակում, Վանա լճից արևելք ընկած Արճակ լճի արևելյան ափամերձ շրջանում, Արճիշակ գետի աջափնյա հարթավայրում գտնվող Խառակոնիս գյուղը, որտեղ պահպանվել է ուրարտական Իշպուինի և նրա որդի Մենուա թագավորների սեպագիր արձանագրություններից մեկը, նրանք անվանափոխել են Կարագյունդուզ, որում կարան նշանակում է՝ սև, գյունդուզը՝ ցեղեկ: Պահպանված ավանդության համաձայն՝ Խառակոնիսում է ծնվել 16-րդ դարի հայ հանճարեղ բանաստեղծ Նահապետ Բուշակը:

56 Գ. Սյուրմենյան, Երզնկա, Գահիրե, 1947, էջ 431:

Արևմտյան Հայաստանի Վանի նահանգում, Վան քաղաքից հյուսիս, Ակոբի լեռնաճյուղում է գտնվում Միերի դուռ քարաժայռը, որտեղ պահպանվել է ուրարտական 80 տողից բաղկացած սեպագիր արձանագրություն, որի վրա գտնվում է հայտնի Ամրական քարանձավ բերդը: Այդ քարաժայռը Միերի դուռ է կոչվում կապված հայոց «Սասնա ծռեր» դյուցազներգության հերոս Փոքր Միերի հետ, որն իբրև աշխարհի չարությունից հոգնած ապաստանել է այստեղ: Նրանք, նախ՝ Միերի դուռ հատուկ անվան առաջին բաղադրիչն իրենց արտասանական այլափոխմամբ դարձրել են Մյուհրի, իսկ հատուկ անվան երկրորդ բաղադրիչը՝ դուռը, թարգմանել են քափը և տեղանունն այլափոխել Մյուհրի քափը՝ հայերի համար օտարահունչ, իմաստագուրկ և ոչինչ չստող անվամբ:

Արևմտյան Հայաստանում, Խարբերդի նահանգի Խարբերդի գավառում Ակնի գավառակում, Ակն քաղաքից փոքր-ինչ հարավ-արևելք, Արևմտյան Եփրատ գետի բարձրադիր ափին գտնվող (հնում մատենադարան), շուրջ 10 եկեղեցի ու մատուռ ունեցած Կամարակապ գյուղի անունը նրանք դարձրել են Քեմերդապ: Պահպանված ավանդություններից մեկի համաձայն՝ գյուղը Կամարակապ է կոչվել հնում գյուղի տեղում եղած անտառի հյդեհումից առաջացած բոցի՝ երկնքում հսկայական կամար առաջացնելու պատճառով: Ըստ մի այլ ավանդության՝ Կամարակապ նշանակում է կարմիր կապ, որն իբրև ծագել է հարսին ու փեսային իրար հետ կարմիր ժապավենով կապելու սովորությունից: Նրանց անվանափոխած Քեմերդապի առաջին բաղադրիչը՝ քեմերը, հայերեն կամար բառի աղավաղումն է՝ նրան ավելացրած կապ բառի արտասանական այլափոխությամբ առաջացած դապ անվանաձևը:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգում, Կարին (Էրզրում) քաղաքից փոքր հեռավորությամբ դեպի հյուսիս-արևելք, Արևմտյան Եփրատ գետի վերին հոսանքի ձախափնյակում էր գտնվում հայկական Մատուռկա գյուղը, որը թուրքերը հարմարեցնելով իրենց արտասանությանն այլափոխել են Մուդուրգա, ինչ ձևով և նշանակված է Ռուսական 5-վերստանոց քարտեզում: Նրանք գյուղանունը դարձրել են նաև Մյուդյուրգե ձևով, ինչպես որ նշանակված է 1:200000 մասշտաբի Ռուսական տեղագրական քարտեզում: Մյուդյուրգե նշանակում է տնօրեն: Գյուղի արևելյան կողմում էր գտնվում Մատուռկա կամ Լուսավորչի վանքը: Վանքի ներսում կար ոչ խոր փոս, որտեղ, ըստ պահպանված ավանդության, մի գիշեր անց է կացրել Գրիգոր Լուսավորիչը: Վանքն ունեցել է վարժարան: Մատուռկա վանքում էին նստում Կարինի հոգևոր առաջնորդները:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Էրզրումի գավառի

Խնուսի գավառակում գտնվող Խնուսի դաշտի նշանավոր Խաչալույս գյուղի անունը նրանք աղավաղել են՝ դարձնելով Հաչավուշ, որի երկրորդ բաղադրիչը՝ չավուշը, ըստ Հ. Աճառյանի նշանակում է տասնապետ, իսկ ըստ Հ. Ա. Պօհճալյանի բառարանի՝ նշանակում է «յիսնապետ, քաղաքապետական գործաւորներու՝ հսկիչ, գործաւորներու՝ պետ»⁵⁷:

Հայկական լեռնաշխարհում, Մեծրաց լեռնաշղթայի հարավային հատվածում, Սարիղամիշ քաղաքից մոտավորապես 15 կմ հարավ-արևմուտք, Վանք լեռան հյուսիս-արևմտյան կողմում գտնվող Սուրբ Խաչ լեռնագագաթի անվանը նրանք ավելացրել են թուրքական «ղաղ»՝ լեռ նշանակող բառը ու տեղանունը դարձրել Սուրբ Խաչղաղ, իսկ ըստ իրենց՝ Հաչղաղ: Սուրբ Խաչ լեռնագագաթի տարածքում հայերը կառուցել են 7 քարաշեն եկեղեցի: Լեռը Ռուսական 10-վերստանոց քարտեզում նշանակված է Սուրբխաչ, Ռուսական 1:200000 մասշտաբի քարտեզում՝ Սուլխսան, իսկ 1:500000 մասշտաբի քարտեզում՝ Սուլխանդաղ իմաստագրկված անվամբ:

Մեծ Հայքի Աղձնիք նահանգում, Տատիկ գավառից հյուսիս, նոր ժամանակներում Արևմտյան Հայաստանի Բիթլիսի գավառում, Բաղեշ քաղաքից հարավ-արևելք, Վանա լճից հարավ-արևմուտք տարածվող Ազնվաց ձոր գավառի անունը կազմված է ազնիվ և ձոր բառերի համադրությունից, որը նրանք թարգմանել են Գյուզելդերե (գյուզել=գեղեցիկ + դերե=ձոր): Գյուզելդերե և Չայինա են անվանել նաև Տատիկ գավառակով հոսող Արևելյան Տիգրիս գետի աջակողմյան Տատիկ վտակի անտառապատ ձորահովիտը:

Արևմտյան Հայաստանի Վանի նահանգի Վանի գավառում, Վանա լճի հարավային ափին, Աղթամար կղզու դիմաց, Ոստան ավանից 7 կմ արևմուտք, քարքարոտ ժայռի վրա եղած Մանակերտ բերդաքաղաքի ավերակների և Պատականց գյուղի մոտակայքում՝ լեռնալանջի վրա էր գտնվում հնում՝ Մանակերտ, հետագայում՝ Քարադաշտ կոչվող գյուղը: Մանակերտի անունով Մեծ Հայքի Վասպուրական աշխարհի Վանա լճի հարավային ափամերձ շրջանում տարածվող Ռշտունիք գավառը, որի կենտրոնն էր Ոստան ավանը, միջին դարերում կոչվել է Մանակերտի գավառ: Ենթադրվում է, որ Մանակերտը կառուցել է ուրարտական Մենուա թագավորը և այն կոչել իր անունով: Գյուղի անունը հետագայում այստեղ ներխուժած թուրքերն այլափոխել են Կարադաշ:

Կիլիկիայում, Անտիտավրոս լեռնահամակարգում, Հալեպի նահանգի Մարաշի գավառում, Մարաշ քաղաքից հյուսիս-արևելք, Բերդուս բերդի մերձակայքում գտնվող հնում՝ Նուկրակ կամ Նուկրական, ինչպես նաև

57 Հ. Ա. Պօհճալեան, նշվ. աշխ.:

Նվիրական կոչված լեռան անունը նրանք աղավաղել են Նուրը Չաք (նուրը նշանակում է լույս, փայլ, ճառագայթ, սրբություն՝ արաբերեն, իսկ չաք-ը քուրքերեն նշանակում է խփի): Լեռը Նուկրական անուններով հիշատակում է Ղ. Ալիշանը, մա տեղադրում է Լեռնային Կիլիկիայում, Բերդուս բերդի սահմաններում և գրում. «...Հետագայում հայտնի է Նուրիակ անունով»⁵⁸: Լեռան մասին հիշատակություններ ունեն նաև Հ. Տեր-Ղազարյանը⁵⁹, Ս. Գունդստաբլը, վերջինս գրում է. «Եւ յայսմ ամի ժողովեցան զօրքն Պարսից.... եւ եկեալ անցին ... ի սահմանս Նուկրականն»⁶⁰:

Մեծ Հայքի Տայք աշխարհի Արայացփոր գավառի մեջ մտնող Բերդագրակ գավառակն ընկած էր Խոտրջուր և Պարխար գավառակների միջև, Սև ծովը թափվող Շորոխ գետի ու նրա վտակների հովտում, որոնց ափերին էին գտնվում գավառակի բազմաթիվ հայաբնակ գյուղերը: Դեռևս 4-8-րդ դարերում հիշատակվող Բերդագրակ գավառակը Մամիկոնյանների կալվածքն էր, 16-17-րդ դարերում՝ քուրքական տիրապետության ժամանակ, գավառակի հայ բնակչությանը բռնի մահմեդականացրել են, եկեղեցին վերածել մզկիթի, իսկ գավառակի անունը հարմարեցնելով իրենց արտասանությանն ալլափոխել են Փերթերթեք: Փերթերթեք էր անվանվում նաև գավառակի կենտրոն Շորոխ գետի ձախ ափին գտնվող հայաբնակ հին պատմական Բերդագրակ գյուղաքաղաքը, որը հետագայում մտնում էր Արևմտյան Հայաստանի Էրզրումի նահանգի, Էրզրումի գավառի Կիսկիմի գյուղախմբի մեջ: Բերդագրակի բնակիչները մինչև 20-րդ դարի սկզբները պահպանում էին հայկական անուններն ու սովորույթները:

Կարսի մարզի Օլթիի օկրուգում, Օլթի քաղաքից 40 կմ հյուսիս-արևելյան ուղղությամբ, Շորոխ գետի բարեբեր հովտում գտնվող և հնուց հայաբնակ Բանջրոտ կամ Բանջարոտ գյուղանունը նրանք հարմարեցնելով իրենց արտասանությանը դարձրել են Փանջուրթեք (փանջուր նշանակում է լուսանցույց, ինչպես նաև՝ շերտավարագույր)⁶¹:

4) Առավել հաճախ հայկական տեղանունները նրանք հարմարեցրել են իրենց լեզվական արտասանությանը:

Հայկական լեռնաշխարհում, Անտիպոնտական լեռնահամակարգին պատկանող և Արևմտյան Հայաստանի Էրզրումի նահանգի Երզնկա քա-

58 Ղ. Ալիշան, Սիսուան, Վենետիկ, 1885, էջ 195:

59 Հ. Տեր-Ղազարյան, Հայկական Կիլիկիա, Անթիլիաս, 1966, էջ 114:

60 «Սմբատ Գունդստաբլ հայոց և Ամսիգք Անտիոքայ» (հայերեն բնագրով և նրա ֆրանսերեն թագմանությամբ), Վենետիկ, 1876, էջ 128-129:

61 Կատարինե Կոնտակյան (Քեյքի Գունդակյան), Թուրքերեն-հայերեն բառարան, Եր., 2003:

ղաքից մոտավորապես 18 կմ հյուսիս-արևելյան ուղղությամբ գտնվող Սուրբ Գրիգոր լեռների և լեռնանցքի անուններն աղավաղել են, որոնք 1:200000 մասշտաբի Ռուսական քարտեզում նշանակված են Սիպիկեր, իսկ Ռուսական 5-վերստանոց քարտեզում՝ Սիպիկոր ձևերով:

Արևմտյան Հայաստանի Բիթլիսի նահանգի, Խլաքի գավառակում, Վանա լճի արևմտյան բարձրադիր ափին, նրա հարավ-արևմտյան եզրին տեղադրված Դատվան գյուղաքաղաքից մոտավորապես 6 կմ հեռավորությամբ դեպի հյուսիս գտնվող Կծվակ գյուղանունը հարմարեցնելով և իրենց արտասանական այլափոխմանը ենթարկելով դարձրել են Քըզվագ: Հայկական Կծվակ գյուղանունը կապվում է Կայծակ տանուտերի անվան հետ, ինչպես նաև ստուգաբանվում է որպես կծու ակ՝ կծու ջուր ունենալու պատճառով⁶²: Կծվակ անունը հիշատակում է նաև Ա-Դո-ն⁶³: Գյուղի մերձակայքում գտնվող բլրի գագաթին դեռևս 20-րդ դարի սկզբներին պահպանվում էին միջնադարյան բերդի ավերակները:

Արևմտյան Հայաստանում, Վանի նահանգի Վանի գավառում, Շատախի գավառակում, Շատախ գյուղաքաղաքի հյուսիս-արևելյան կողմում գտնվող հայկական Ծառնոց գյուղանունը հարմարեցրել են իրենց արտասանությանը՝ Սարնու:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Երզնկայի գավառում, Մամախաթունի գավառակում, Մամախաթուն գյուղաքաղաքից 15 կմ դեպի հյուսիս-արևելք գտնվող և 20-րդ դարի հայ ազատագրական շարժման խիզախ ներկայացուցիչ Սողոմոն Թեկերյանի ծննդավայր Ներքին Բագառիճ գյուղը, որը մեծ ավան էր՝ շուրջ 4000 բնակչությամբ, հնում մտնում էր Մեծ Հայքի Բարձր Հայք աշխարհի Դերջան գավառի մեջ և գտնվում էր Կարին-Տրապիզոն կարևոր նշանակություն ունեցող ճանապարհի վրա: Նրանք Բագառիճ ավանի անունը, հարմարեցնելով իրենց արտասանությանը, դարձրել են Փեքերիջ: Այս մասին Գ. Ջահուկյանը վկայակոչելով Ն. Ադոնցին⁶⁴ գրել է, որ Մեծ Հայքի Բարձր Հայք աշխարհի Բագառիճ անունը հետագայում դարձել է Փեքերիջ:

Մեծ Հայքի Տուրուբերան աշխարհի Ապահունիք գավառում, ըստ ավանդության, Հայկ նահապետի որդի Մանավազի կողմից կառուցված պատմական Հայաստանի ամենաամուր ու անառիկ բերդաքաղաքներից մեկը՝ հետագայում Արևմտյան Հայաստանի Բիթլիսի նահանգի Մուշի գավառի

62 Ն. Վարժապետյան, Տեղագրական, «Մասիս», Կ, Պոլիս, 1886, էջ 992:

63 Ա-Դո, Վանի, Բիթլիսի և Էրզրումի վիլայեթներ, Եր., 1912, էջ 89:

64 Н. Адонц, нзվ. աշխ., էջ 46-49:

հյուսիս-արևելյան մասում գտնվող Մանավազակերտը, որից և կրճատմամբ առաջացել է Մանագկերտ անունը, թուրքերը հարմարեցրել են իրենց արտասանությանը՝ այլափոխելով Մալագկիրտ ձևով, ինչպես և կոչվում է ներկայումս:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Բայազետի գավառում, Դիադին քաղաքից մոտավորապես 30 կմ դեպի հյուսիս-արևմուտք, Արածանի գետի ձախ ափին գտնվող հայկական Գյուլաձոր գյուղի հայերին նրանք 1880-ական թվականներին արտաքսել են, հայերի տներում վերաբնակեցրել են թուրքերի, իսկ գյուղանունը այլափոխելով դարձրել են Գյուլեսոր: Ռուսական 1:200000 մասշտաբի քարտեզում՝ Գյուլյասոր, իսկ իր հին՝ Գյուլաձոր անվամբ նշանակված է Հ.Ֆ. Բ. Լինչի և Ֆ. Օսվալդի կազմած քարտեզի հայկական օրինակում⁶⁵:

Արևմտյան Հայաստանի Դիարբեքիի նահանգում 17-18-րդ դարերում Բերդակ կենտրոնով գոյություն ունեցած Բերդակ գավառակի անունը, որը հետագայում մտնում էր Խարբեքիի նահանգի մեջ, թուրքերը, հարմարեցնելով իրենց արտասանությանը, այլափոխել են Փերբեք:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Էրզրումի գավառում, Կիսկիմի գավառակում հնուց գոտ հայաբնակ Չկնաջուր կոչվող գյուղի անունը հետագայում թուրքերը հարմարեցրել են իրենց արտասանությանը՝ Սըկնասուր ձևով: Այս գյուղի հայ բնակիչները, որոնց հետագայում նրանք բռնությամբ թրքախոս էին դարձրել, պահպանում են իրենց նախկին լեզվական մնացորդներն ու հայերին բնորոշ կենցաղային առանձնահատկությունները:

Կարսի մարզի Օլթիի օկրուգում, Օլթի քաղաքից մոտավորապես 30 կմ հարավ-արևելյան ուղղությամբ, Հյուսիսային (Հայկական) Տավրոս լեռնաշղթայի արևմտյան ստորոտում, Պարտեզ գետի ափին գտնվում էր Պարտեզ ավանը: Հնում Մեծ Հայքի Տայք աշխարհի Պարտիզացվոր գավառում, իսկ 20-րդ դարի սկզբին ռուս-թուրքական սահմանագլխին գտնված և գավառի կենտրոնը հանդիսացած Պարտեզ ավանի անունը նրանք դարձրել են Բարդիզ: Ավանը այս, ինչպես նաև Գազիլեռ անվամբ, նշանակված է Ռուսական 1:200000 քարտեզում, իսկ Ռուսական 10-վերստանոց քարտեզում նշանակված է Բարդուս ձևով:

Արևմտյան Հայաստանում, Խարբեքիի նահանգի Դերսիմի գավառում, Խարբեքի քաղաքից մոտավորապես 50 կմ հեռավորությամբ դեպի հյուսիս-արևմուտք, Արածանի գետի աջակողմյան Չմշկաձագ վտակի ձախ կողմում

65 Հ. Ֆ. Բ. Լինչ և Ֆ. Օսվալդ, «Հայաստան և հարևան երկրներ» քարտեզի հայկական օրինակ, Թիֆլիս, 1915:

գտնվող և ինքնապաշտպանական հերոսական կռիվներ մղած ու իրավամբ «Քաջերի բույն» անուն վաստակած Չմշկածագ գյուղաքաղաքի անունը, որտեղ ծնվել է հայագգի Հովհաննես Չմշկիկ բյուզանդական կայսրը, թուրքերն աղավաղելով դարձրել են Չեմիշգեզեք: Իսկ Չմշկածագ գավառակում գտնվող մեկ այլ՝ Բագաբուն գյուղանունը, նրանք դարձրել են Փագափին: Տեղանունը Բագաբուն և Փագափին անվանումներով հիշատակում է Հ. Գասպարյանը⁶⁶:

Կիլիկիայում, Հալեպի նահանգի Մարաշի գավառի Անտրուն գավառակում, Կապան բերդից 4-5 կմ հեռավորության վրա, արգավանդ հարթավայրում գտնվող և Անտրուն գավառակի կենտրոն հանդիսացած Կապան գյուղաքաղաքի անունը նրանք իրենց արտասանությանն են հարմարեցրել Քեբան ձևով: Նման այլափոխման արդյունք է նաև Արևմտյան Հայաստանի Խարբերդի նահանգի Խարբերդի գավառում, Խարբերդ քաղաքից հարավ-արևմուտք, Եփրատ և Արածանի գետերի միախառնման վայրից հարավ, հնում՝ Մեծ Հայքի Չորրորդ Հայք աշխարհի պատմական Լուսաքառիճ քաղաքին համապատասխանող Կապան (Կապան-մաղեն) գյուղաքաղաքի անունը Քեբանի փոխելը:

Կիլիկիայում, Հալեպի նահանգի Մարաշի գավառում, Չեյթունի գավառակում, Չեյթուն բերդաքաղաքից 8 կմ հարավ-արևմուտք, Կանչիբերդից արևմուտք, Լեռնային Կիլիկիայի սահմանագլխին, Կապան կոչվող ընդարձակ հարթավայրի մերձակայքում, Ֆռնուս գյուղաքաղաքի և Աստվածաշեն լեռան միջև մի սեպածև ժայռի վրա գտնվող, հզոր պարիսպներով ամրացված վաղեմի Կապանու բերդը նրանք արտասանական այլափոխմամբ դարձրել են Քաբնիսբերդ: Այս բերդում էր 1375 թ. ամրացել Կիլիկիայի վերջին թագավոր Լևոն Լուսինյանը, որն ի վերջո ստիպված էր հանձնվել: Կապանի բերդապաշտպան պարիսպների ավերակներն ու նրա այլ շինությունների մնացորդները պահպանվել են մինչև մեր օրերը:

Արևմտյան Հայաստանում, Բիթլիսի նահանգի Մուշի գավառում, Մուշ քաղաքից 14 կմ հեռավորությամբ դեպի արևմուտք գտնվող Աղան Տարոնեցու⁶⁷ և Ս. Ծոցիկյանի⁶⁸ մոտ Տատրագոմ անվամբ հիշատակված գյուղանունը իրենց արտասանությանն են հարմարեցրել Դազլկոմ ձևով, ինչպես որ նշանակված է Ռուսական 1:200000 մասշտաբի քարտեզում:

Կարսի մարզի Կաղզվանի օկրուգի Նախիջևանի տեղամասում, Կաղզ-

66 Հ. Յ. Գասպարյան, Չմշկածագ և իր գյուղերը, «Պայքար», 1969, էջ 245-249:

67 Աղան Տարոնեցի, Հարազատ Պատմություն Տարոնոյ, Կահիրե, 1968, էջ 85:

68 Ս. Ծոցիկյան, Արևմտահայ աշխարհ, Նիւ Յորք, 1947, էջ 448:

վան գյուղաքաղաքից 33 կմ հյուսիս-արևելյան ուղղության վրա, Տեկոր բերդի մոտ գտնվող Տեկոր գյուղի անունը թուրքերն այլափոխել են Դիգոր: Նրանք Դիգոր են անվանել նաև Տեկոր գյուղում 5-րդ դարում իշխան Սահակ Կամսարականի նախածնունդամբ կառուցված Տեկորի տաճարը, որը կոչվում էր նաև Տեկորի վանք, Սբ. Երրորդություն, Վկայարան սրբոյն Սարգսի ու այլ անվանումներով: Այն պատմական Հայաստանի բազիլիկատիպ ու կենտրոնագմբեթ շինությունների հնագույն մնուշ է: Տեկորի տաճարի վրա պահպանված վիմագիր արձանագրությունը եղածների մեջ հնագույնն է:

Մեծ Հայքի Վասպուրական աշխարհի Ռշտունիք գավառում, նոր ժամանակների Վանի նահանգի Վանի գավառի Գավաշի գավառակում, Նաբեկավանքի մոտակայքում, նրա դիմաց գտնվում էր Ա-Դոյի կողմից Տշող գետակի հովտում հիշատակված Տշող գյուղը⁶⁹: Ղ. Ալիշանը հիշատակում է Տշող անվամբ և գրում գյուղի անվան մասին պահպանված տեղական ավանդությունը⁷⁰: Ըստ Լ. Խաչիկյանի՝ գյուղը հիշատակված է Տայշող և Տշող անուններով⁷¹: Ղ. Փիրղալենյանը գյուղը վկայում է Տշող անվամբ⁷²: Դեռևս հնուց նշանավոր ու գրչության հայտնի կենտրոն Տշող կամ Տայշող գյուղանունը դարձրել են Դըշախ: Պահպանված ավանդությունը այս գյուղի անվան ծագման մասին ասում է, որ երբ Հայկի կողմից սպանված Բելին բերում են այստեղ թաղելու, նետը հանում են նրա կրծքից, արյունը շողալով դուրս է ժայթքում: Այդ տեսնելով մարդիկ բացականչել են «Տես շող», որը և աղավաղվելով դարձել է Տշող:

Կիլիկիայում, Հալեպի նահանգի Մարաշի գավառում, Մարաշ քաղաքից հյուսիս-արևելյան ուղղությամբ, Չինար լճից ոչ շատ հեռու գտնվում էր հայկական Կամուրջ կոչվող գյուղը, որն իր անունն ստացել է գետի վրա հռոմեական շրջանից պահպանված կամրջի առկայությունից: Գյուղի Կամուրջ անունը նրանք, հարմարեցնելով իրենց արտասանությանը, դարձրել են Քերմուշ:

Կարսի մարզում, Կարս քաղաքից 35 կմ արևելք, պատմական Հայաստանի Անի մայրաքաղաքից հյուսիս, նրա մերձակայքում, Ախուրյան գետի աջակողմյան վտակներից մեկի ափին գտնվող հայաբնակ Գետիկ Ներքին,

69 Ա-Դո, նշվ. աշխ., էջ 52-53:

70 Ղ. Ալիշան, Հայաստան, յառաջ քան գլինեյն Հայաստան, Վենետիկ, 1904, էջ 145:

71 Լ. Խաչիկյան, ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Խ. Ա, Եր., 1955, էջ 42, 525:

72 Ղ. Փիրղալենյան, Նոտարք հայոց, Պոլիս, 1888, էջ 31:

Գետիկ Միջին և Գետիկ Վերին գյուղերի անունները, որոնք կոչվել են պարզապես Գետիկներ, նրանք հարմարեցնելով իրենց արտասանությանն այլափոխել են Գեղիքլեր: Այստեղ՝ Անի մայրաքաղաքի մերձակայքում էին գտնվում Գետիկներ կոչվող աղբյուրները, որտեղից անց էր կացվել Անի մայրաքաղաքի ջրմուղը:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգում Էրզրումի գավառի Բասենի գավառակում, Օկոմի գյուղից փոքր հեռավորությամբ գտնվող և հնում Մեծ Հայքի Այրարատ աշխարհի Բասեն գավառի մեջ մտած Պատիճվան գյուղանունը թուրքերն իրենց արտասանությանն են հարմարեցրել Բաղիջվան ձևով:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Երզնկայի գավառում գտնվում է նրա կենտրոն Երզնկա քաղաքը, որը հիշատակված է դեռևս մ.թ.ա. 8-րդ դարի սեպագիր արձանագրություններում, իսկ պատմագիրների մոտ մ.թ.ա. 1-ին դարում վկայված է Երեզ կամ Երիզա անուններով: Քաղաքը հեթանոսական շրջանում Հայաստանի կրոնական կենտրոններից էր, որը մինչ թուրքական տիրապետության հաստատվելն Արևմտյան Հայաստանում (16-րդ դարի սկզբներ) ուներ 5 եկեղեցի և Երեզ կոչվող վանք, 12 դպրոց ու վարժարան: Երզնկա անունը թուրքերը հարմարեցնելով իրենց արտասանությանն այլափոխել են Էրզինջան: Երզնկան հայ մշակույթի նշանավոր կենտրոններից էր, որտեղ գրվել են բազմաթիվ ձեռագրեր, լույս տեսել ամսագիր և շաբաթաթերթ:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Երզնկայի գավառում, Երզնկա քաղաքից 9 կմ հարավ, Հայկական լեռնաշխարհի Մեծուրի լեռնաշղթայի հյուսիսային ստորոտում, Եփրատ գետի ձախակողմյան վտակներից մեկի հովտում, Գառնիկ ճգնավորի և Տիրաշեն վանքերի մոտակայքում գտնվող Տաճրակ գյուղի անունը, որն առաջացել է Տիրաշենի վանքի ավանդատան Տաճարիկի անունից, թուրքերն իրենց արտասանությանը հարմարեցնելով դարձրել են Դաջրեք: Տաճրակ գյուղը հնում մտնում էր Մեծ Հայքի Բարձր Հայք աշխարհի Եկեղյաց գավառի մեջ:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգում, Կարին քաղաքից 30 կմ հեռավորությամբ դեպի հյուսիս, Թորթումի գավառակի հարավային սահմանի մոտ, Ծաղկավետ լեռնագագաթի հարավ-արևելյան ստորոտում, Եփրատ գետի ակունքներից մեկի աջ ափին գտնվող Ծաղկի գյուղանունը հարմարեցնելով իրենց արտասանությանը այլափոխել են Զաղզի:

Հայկական լեռնաշխարհում, Հայկական Տավրոս լեռնահամակարգում, Վանա լճի արևմտյան ափից մոտավորապես 20 կմ արևմտյան ուղղությամբ, Նեմրութ լեռից ոչ մեծ հեռավորության վրա գտնվող Գրգուռ լեռան

անումը դարձրել են Քերքյուր: Ռուսական 5-վերստանոց տեղագրական քարտեզում՝ Կերկյուր:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Էրզրումի գավառում, Կարին քաղաքից 12 կմ հեռավորությամբ դեպի հյուսիս-արևմուտք, Եփրատ գետի ափունքի շրջանում, Կարնո Շամբ լճակի հյուսիսային կողմում գտնվող Գրիչք գյուղանունը, դարձրել են Քիրինչ:

Հնում Մեծ Հայքի Տուրուբերան աշխարհի Աղիովիտ գավառում, Վանա լճի հյուսիսային ափին էր գտնվում դեռևս ուրարտական ժամանակաշրջանից գոյություն ունեցող Արճեշ քաղաքը, որի մոտ գտնվել են ուրարտական քաղափոր Արգիշտի 2-րդի (7-րդ դար, մ.թ.ա.) թողած արձանագրություններից երկուսը, որոնցում հիշատակվում է քաղաքի արհեստական լճակի ու ջրանցքի կառուցման մասին: Արճեշ անունը կապվում է Արգիշտի 2-րդի հետ: Հայկական աղբյուրներում 7-րդ դարից հիշատակվող Արճեշը, թուրքերը հարմարեցնելով իրենց արտասանությանը, այլափոխել են Էրջիշ:

Մեծ Հայքի Տայք աշխարհում, Արսյաց փոքր գավառի կենտրոն ու գլխավոր բերդ հանդիսացած, հետագայում Արևմտյան Հայաստանի Էրզրումի նահանգ, Էրզրումի գավառի Կիսկիմ գյուղաքաղաքից հյուսիս-արևելք, Ճորոխ գետի աջակողմյան շրջանում, լեռնային անտառապատ վայրում գտնվող Արսիս գյուղի անունը արտասանական այլափոխման են ենթարկել Էրսիս ձևով:

Պատմական Փոքր Հայքի Կեսարիայի նահանգում, Կեսարիա քաղաքից 2 կմ արևելք գտնվող Կարմրակ գյուղաքաղաքի անունը նրանք ենթարկելով արտասանական այլափոխության դարձրել են Գերմիր: 19-րդ դարի 2-րդ կեսում Կարմրակը բարեկարգ գյուղաքաղաք էր և ուներ ավելի քան 1000 տուն բնակիչ: Գյուղաքաղաքը հնում տեղադրված էր հետագայի Կարմրակի տեղադրավայրից 3 կմ հյուսիս, Կարմիր հող կոչված վայրում, որից էլ առաջացել է գյուղաքաղաքի Կարմրակ անունը: Կարմրակը Գերմիր անվամբ նշանակված է Ռուսական 1:200000 և 1:500000 մասշտաբների տեղագրական քարտեզներում:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Ներքին Բասեն (Խորասանի) գավառակի Չագ գյուղը, որը վարչատարածքային այլ բաժանմամբ հիշատակվում է մաս Կարսի մարզի Կաղզվանի օկրուգում, նրանք դարձրել են Չաք:

Արևմտյան Հայաստանում, Խարբերդի նահանգի Ակն քաղաքից փոքր հեռավորությամբ դեպի արևելք, Սարին Սուրբ Սարգիս բարձր լեռան մոտակայքում, գեղատեսիլ վայրում գտնվող Չորակ գյուղանունը արտասանական այլափոխմամբ դարձրել են Սորաղ:

Կարսի մարզի Կաղզվանի օկրուգում, Սարիղամիշ գյուղաքաղաքից 30 կմ հարավ-արևմուտք, նույնքան հեռավորությամբ Խորասանից արևելք, Խորասանի գավառակի սահմանի վրա եղած Չիքահանք գյուղը, որը մինչև 1878 թ. Բեռլինի պայմանագրի կնքումը մտնում էր Արևմտյան Հայաստանի Էրզրումի նահանգի Էրզրումի գավառի Խորասանի գավառակի մեջ, նրանք հարմարեցրել են իրենց արտասանությանը և աղավաղել Սըքահան ձևով: Ռուսական 1:200000 մասշտաբի տեղագրական քարտեզում՝ Սատագան:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Կարին քաղաքից 12 կմ հեռավորությամբ դեպի հյուսիս, Կարնո Շամբ լճակ-շամբուտի հյուսիս-արևելյան կողմում, հարթավայրում գտնվող Չիքահող գյուղի անունը, որը նախկինում եղել է արքեպիսկոպոսանիստ, նրանք դարձրել են Սըտավուկ, Չիքավուգ: 1895 թ. թուրքերի կազմակերպած հայկական կոտորածների ժամանակ ամբողջ Էրզրումի գավառակում միայն Չիքահող գյուղն էր, որը կարողացավ ինքնապաշտպանական հերոսական դիմադրություն ցույց տալ և առժամանակ փրկվել կոտորածից: Գյուղն ավերվեց 1915 թ. Հայոց ցեղասպանության ժամանակ: Համաձայն պահպանված ավանդության Չիքահող գյուղից փոքր-ինչ հեռու գտնվող Սբ. Լուսավորիչ վանքի մոտ եղած փոսում պահվել է Գրիգոր Լուսավորիչը: Գյուղը Ռուսական 10-վերստանոց և 1:200000 մասշտաբների քարտեզներում նշանակված է Սըտավուկ անվամբ:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Էրզրումի գավառի Սպերի գավառակում գտնվող Ճիպոտ գյուղանունը նրանք հարմարեցրել են իրենց արտասանությանը և հայկական տեղանունն այլափոխել Չիփոթ: Ճիպոտ գյուղում 1915 թ. Հայոց ցեղասպանությունից շատ տարիներ առաջ՝ 1897 թ. թուրքերը սպանել են մի քանի տասնյակ հայերի:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Էրզրումի գավառում, Քղիի գավառակում, Քղի գյուղաքաղաքից հյուսիս-արևելք, Արածանի գետի աջակողմյան Քղի վտակի միջին հոսանքի ձախ կողմում գտնվող Ճպլոզեղ գյուղի անունն աղավաղել են Ջըբըր ձևով:

Արևմտյան Հայաստանում, Խարբերդի նահանգի Ակնի գավառակում, Ակն քաղաքից հարավ-արևելք, նրանից ոչ շատ հեռու, Մփրատ գետի աջակողմյան շրջանում գտնվող Շապլվար գյուղանունը հարմարեցրել են իրենց արտասանությանը Ջաբլվար ձևով: Ա. Փոլատյանի «Պատմություն Հայոց Արարկիլիի» գրքում գետեղված քարտեզում գյուղը նշանակված է Ջաբլվար ձևով⁷³: Սա այն գյուղն է, որն անմահացել է Երվանդ Օտյանի «Առաքելու-

73 Ա. Փոլատյանի գրքում գետեղված քարտեզը, որը կոչվում է «Արարկիլի եւ իր շրջակայքի գիւղերը» գծագրել է Մ. Պալեյանը 1947 թ. Կահիրեում:

քյուն մի ի ծապլվար» երգիծական ստեղծագործության մեջ:

Հայկական լեռնաշխարհում, Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Բաբերդի գավառակում, Բաբերդ քաղաքից 20 կմ հյուսիս-արևելյան ուղղությամբ հոսող և Սև ծովը թափվող Ճորոխ գետի ձախակողմյան Զինջջուր կամ Ճենջուր վտակի անունը հարմարեցրել են իրենց արտասանությանը՝ այլափոխել Չենջուր:

Կարսի մարզի Կաղզվանի օկրուգում, Երասխ (Արաքս) գետի ձախակողմյան Ախուրյան վտակի աջ ենթավտակ Տեկոր գետի ստորին հոսանքի երկու ափերին էր գտնվում Ծպնի գյուղը, որի համար էլ այն կոչվում էր Ծըպնի: Ծպնի գյուղանունը, թուրքերը դարձրել են Զըբնի: Գյուղի մոտակայքում գտնվող Ծպնի բերդը կարևոր դեր է խաղացել 19-րդ դարի ռուս-թուրքական պատերազմների ժամանակ: Ռուսական զորքերն այստեղ պարտության են մատնել թուրքերին: Գյուղում կար 7-րդ դարի մի եկեղեցի, որին կից վարժարանը գործում էր մինչև 1915 թվականի ցեղասպանությունը:

Պատմական Փոքր Հայքի Սեբաստիայի նահանգի Շապին Գարահիսարի գավառում, Շապին Գարահիսար քաղաքից 2 կմ հեռավորությամբ հարավ-արևելյան ուղղության վրա գտնվող Ծիպեռի գյուղի անունը դարձրել են Զիբերի: Ծիպեռի գյուղն ուներ Սբ. Հակոբ անվամբ եկեղեցի, որն ուխտատեղի էր:

Հայկական լեռնաշխարհում, Բյուրակն-Մեծուրյան լեռնաշղթայում գտնվող Սուրբ Լույս լեռան անունը, հայկական մի ավանդության համաձայն, Սուրբ Լույս է անվանել Նոյ նահապետը, երբ ջրի վրա լողալիս վաղ առավոտյան նրա տապանը դիպել է այս լեռան գագաթին: Սուրբ Լույս լեռան անվամբ հայերից բացի երոզվում էին նաև քրդերը, որոնք ամեն տարի այստեղ էին գալիս Վարդավառի տոնախմբությունների արարողությունների օրերին: Սուրբ Լույս լեռան անունը թուրքերն աղավաղել են Սիպլիս անվամբ:

Արևմտյան Հայաստանում, Բիթլիսի նահանգում, Սասունի Խուլվի գավառակում, Խուլվի գյուղից 10 կմ հարավ գտնվող Բնկուգեք գյուղի անունը նրանք դարձրել են Ինգուգակ: Երեք եկեղեցի ունեցած գյուղը գրչության կենտրոն էր, որը 1915 թ. նույնպես ենթարկվել է Հայոց ցեղասպանության արհավիրքներին: Գյուղի շրջակայքում պահպանվել էին հին տների ավերակներ և այլ հնություններ:

Պատմական Փոքր Հայքի Սեբաստիայի նահանգի արևելյան հատվածում, Տերիկի գավառակում, Մեծ Հայքի արևմտյան սահմանի մոտ, Եփրատ գետի աջակողմյան Տերիկի գետ վտակի ստորին հոսանքի ափին, Տերիկ գավառակի և Պավլիկյանների ռազմաքաղաքական հզոր կենտրոն հանդի-

սացած Տերիկ քաղաքը (բերդաքաղաքը), որը մեծ դիմադրություն էր ցույց տվել բյուզանդական զորքերին, արտասանական այլափոխմամբ դարձրել են Դիվրիգի: Ն. Արոնցը ենթադրում է, որ Տերիկ անունը կարող է առաջացած լինել հայերեն տափարակ և կամ էլ տավրիկ, այսինքն փոքր Տավրոս բառերից⁷⁴: Տերիկի գավառակը ինչպես նաև Տերիկ քաղաքում գտնվող Տերիկի վանքի անունը ևս կրել է արտասանական մույն փոփոխությունը և անվանվել Դիվրիգի:

Արևմտյան Հայաստանի Վանի նահանգում, Վան քաղաքից հյուսիս-արևելք, Արճակ լճի հարավ-արևելյան ափից ոչ մեծ հեռավորությամբ գտնվող և Վան քաղաքի հերոսական պաշտպանությանը գործում մասնակցություն ունեցած Արճակ գյուղանունը, հարմարեցնելով իրենց արտասանությանը, այլափոխել են Էրչեք: Երբեմն վերջինիս նրանք նաև ավելացրել են թուրքական բյոյ՝ գյուղ նշանակող բառը և տեղանունը դարձրել Էրչեքբյոյ:

Հայկական լեռնաշխարհում, Վանա լճից ոչ մեծ հեռավորությամբ դեպի արևելք գտնվող Արճակ լճի անունը հարմարեցնելով իրենց արտասանությանն այլափոխել են Էրչեք: Լիճն Արչակ-գյոլ և Էրջեկ-գյոլ անվանաձևերով նշանակված է Ռուսական 5-վերստանոց քարտեզում: Ռուսական 1:200000 և 1:500000 մասշտաբների տեղագրական քարտեզներում նշանակված է Էրչեկ-գյոլ անվամբ:

5) Անվանափոխված տեղանուններում հանդիպում են նաև այնպիսիները, որոնց հայկական բառարմարին ավելացրել են թուրքական հոգնակիակերպ «լար», փոքրացուցիչ «ջիկ», «ջուկ» կամ տեղ նշանակող «լի», «լու» վերջածանցներ և հայկական տեղանունը դարձրել խառը կազմության բառեր:

Այսպես՝ Հայկական լեռնաշխարհում, Արևմտյան Հայաստանի Էրզրումի նահանգի Էրզրումի գավառում, Դերջան կամ Մամախաթունի գավառակում, Կարին (Էրզրում) քաղաքից արևմուտք գտնվող Շողանի կիրճը կամ Շողանի լեռնանցքը դարձրել են Շողանլու: Այստեղով էր հոսում Արևմտյան Եփրատ գետի Անտիպոնտական լեռնաշղթայից սկիզբ առնող Շողանի գետ կոչվող վտակը:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Խնուսի գավառակում Գասպար անվամբ մի հայի կողմից հիմնադրվել է գյուղակ, որը նրա անվամբ էլ կոչվել է Գասպարի գեղ: Հետագայում գյուղակին տվել են նաև հայկական Եղրդ կամ Եղվրդի անունները: Եղրդը կամ եղվրդին ուռենու մման ծառ է, որի ոստերից կողովներ են պատրաստում: Այդ անուններին նրանք

74 Н. Адонц, *նշվ. աշխ.*, էջ 80-81:

ավելացրել են «լի» և «լու» վերջածանցներ ու տեղանունները դարձրել Եղորդի և Եղորդու:

Աղավաղել են անգամ հայկական Վարդան անձնանվամբ տեղանունները՝ նրանց հավելելով թուրքական տեղ ցույց տվող «լի» կամ «լու» վերջածանցներն ու դրանք դարձրել Վարդանլի կամ Վարդանլու:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Էրզրումի գավառում, Դերջան կամ Մամախաթուն գավառակում, Մամախաթուն քաղաքից 20 կմ հեռավորությամբ դեպի հարավ-արևմուտք, Եփրատ գետի ձախափնյա շրջանում գտնվող Վանքիկ գյուղանվանն ավելացնելով թուրքական «լար» վերջածանցը՝ նրանք տեղանունը դարձրել են Վանքիկլար:

6) Երբեմն անվանափոխել են տեղանվան փոքրերակը թարգմանելով:

Հայկական լեռնաշխարհում, Հայկական պար լեռնահամակարգի արևելյան հատվածում, Արածանի գետի վերին հոսանքի շրջանում, Մեծ Մասիս լեռնագագաթից արևմուտք, Սինակ լեռան մոտ էր գտնվում Գայլատու լիճը կամ նաև Չկնաբեր կոչվող ծովակը, որն իսկապես հարուստ է եղել ձկներով, հատկապես՝ կարմրախայտով: Լճի անունն անվանափոխելիս նրանք թարգմանել են տեղանվան Չկնաբեր տալբերակը և լիճը կոչել Բալըբգյոլ (բալըք նշանակում է ձուկ, գյոլը՝ լիճ): Լճից սկիզբ առնող Չկնագետ (հնում՝ Առուն) կոչվող գետը, նույնպես վերանվանել են Բալըբչայ անվամբ որի չայ բաղադրիչը նշանակում է գետ: «Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան»-ը Գայլատու անվան մասին գրում է. «Լճի հյուսիս-արևելյան մասում կա մի փոքրիկ կղզյակ, որի վրա նշմարվում են հին մենաստանի մնացորդներ և խաչարձաններ: Անունը հավանաբար կապված է մոտակայքում եղած դաստակերտի (քաղաք) անվան հետ»⁷⁵: Իրականում, Մեծ Հայքի Այրարատ աշխարհի Բասեն կամ Ծաղկոտն գավառում հիշատակվում է Գայլատու անվամբ քաղաք, որը տեղադրում են Գայլատու լճի մոտակայքում: Այդ մասին 7-րդ դարի պատմիչ Մեթոսը հիշատակում է. «Եւ ... եհարգ Յոնն ... Եւ կալավ ... քաղաքս՝ զԱնգղ և զԳայլատուս, զԵրզնայ ...»⁷⁶:

Հայկական լեռնաշխարհում, Արածանի (Արևելյան Եփրատ) գետի ձախակողմյան, Վանա լճից արևմուտք ընկած տարածքից սկիզբ առնող Մեղրագետ վտակը, որ կոչվել է նաև Սև ջուր՝ վերջինս տրվել է գետին նրա ջրի մուգ գույնի պատճառով, նրանք անվանափոխել են Կարատու (կարա=սև + տու=ջուր):

75 Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան, նշվ.աշխ., հ.1, Եր., 1986, էջ 720:

76 Մեթոս, Պատմություն, Եր., 1979, էջ 76:

Արևմտյան Հայաստանի Էրզրումի նահանգում, Կարին քաղաքից հյուսիս, Արևմտյան Եփրատ գետի վերին հոսանքի շրջանում ջրի դամդաղ ընթացքի հետևանքով առաջացած ծանծաղ հատվածը գոյացրել է ծանծաղ լճակ կամ շամբուտ, որը կոչվում է Կարնո շամբ և ունի անվան Շամբ տարբերակը: Այս հատուկ անվան մեջ թուրքերը նախընտրել են թարգմանել տեղանվան Շամբ տարբերակը Սազլըք ձևով, այդ անվամբ էլ անվանափոխել են Կարնո շամբ տեղանունը: Ըստ Հր. Աճառյանի՝ սազ բառը նշանակում է «կնյուն», «ճիլ», մասն` «տիղմ (պղտոր ջրի տակ)», իսկ սազլըք-ը՝ «կնիւններ բուսած տեղ»⁷⁷: Էդ. Աղայանը կնյունը բացատրում է կնյունագգիների ընտանիքին պատկանող ճահճային բույս, ճիլ կամ բոշխ⁷⁸:

Արևմտյան Հայաստանի, Էրզրումի նահանգի, Կարին քաղաքից 6 կմ հյուսիս-արևմուտք, Արևմտյան Եփրատ գետի մերձափնյա շրջանում, հնում՝ Մեծ Հայքի Բարձր Հայք աշխարհի Կարին գավառում գտնվող պատմական Կակառիճ գյուղաքաղաքի անվան թարգմանության անհնարինության պատճառով նրանք այն անվանափոխել են Զիֆրիլք՝ թարգմանելով Կակառիճ գյուղանվան Ագարակ տարբերակը: Կակառիճ գյուղաքաղաքը Ռուսական 1:200000 քարտեզում նշանակված է Զիֆուլիկեյու ձևով:

7) Բոլոր այն դեպքերում, երբ աշխարհագրական օբյեկտների անունները թարգմանելու կամ աղավաղմամբ այլափոխելու և իրենց արտասանությանը հարմարեցնելու որևէ տարբերակ չեն ունեցել, նրանց պարզապես տրվել են տեղանվան հեղ որևէ կապ չունեցող նոր, կամայական անուններ:

Այսպես՝ Կիլիկիայում, Հալեպի նահանգի Մարաշի գավառում, Ջեյթուն գյուղաքաղաքից հարավ-արևելյան ուղղության վրա էր գտնվում արքեպիսկոպոսանիստ հանդիսացած ու մեծ հայրենասիրությամբ հայտնի, քաջ կռիվողներ ունեցող Արեգին բնակավայրը նրանք անվանափոխել են Ալաբաշը, որն ըստ թուրքական բառարանի՝ շաղգամի նման բանջարաբույս է⁷⁹:

Հայկական լեռնաշխարհի Բյուրակն-Մնձուրյան լեռնաշղթայում, Էրզրումի նահանգի Խնուսի գավառակի հարավային սահմանում գտնվող Դեղթափ լեռան անվան թարգմանության դարձյալ անհնարինության պատճառով թուրքերը լեռը կրաքարային կառուցվածքի սպիտակ գույնի համար անվանել են Աքդաղ (աք նշանակում է սպիտակ + դաղ՝ լեռ): Եվ բացի դրանից նրանք լեռանը տվել են մաս Գյուզելդաղ անվանումը, որ նշանակում է գեղեցիկ լեռ:

77 Հր. Աճառեան, նշվ. աշխ., էջ 302:

78 Էդ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, հ. 1, Եր., 1976, էջ 742:

79 Türkç sözlük, Անկարա, 2005, 10-րդ հրատարակություն:

Մեծ և Փոքր Հայքերի սահմանում, հնում Փոքր Հայքի մեջ մտնող և Արևմտյան Եփրատ գետի ավին գտնվող հետագայում՝ Արևմտյան Հայաստանի Խարբերդի նահանգի Խարբերդի գավառի Ալն գավառակի կենտրոն հանդիսացած ու հայկական Մարընտունիկ («Մայր ընտանիք») ուխտատեղից ոչ մեծ հեռավորության վրա գտնվող Ալն գյուղաքաղաքը վերանվանել են Քեմալիեի՝ այն անվանափոխելով թուրքական անձնանվամբ տեղանվան:

Հայկական լեռնաշխարհի Հայկական պար լեռնահամակարգի արևելյան ծայրակետում, Արարատյան դաշտի հարավային եզրին, Արաքս գետի աջ կողմում գտնվող և հայոց ինքնության խորհրդանիշ հանդիսացող Մասիս Մեծ (Արարատ Մեծ) լեռանը նրանք տվել են Աղրը դաղ, որի Աղրը-ն, ըստ Հ. Ա. Պօհնալյանի բառարանի, նշանակում է «1. ցավ, 2. կսկիծ, խիթ, 3. Արարատ լեռ»⁸⁰, ինչպես նաև Բյույուք դաղ=Մեծ լեռ անվանումները⁸¹: Լեռան վրա է գտնվում Սուրբ Հակոբի աղբյուրը և նրա մերձակա շրջանից սկիզբ առնող Գիւն գետը: Լեռը եղել է հայոց արքունի որսատեղի: Հայերի պաշտամունք հանդիսացող Մասիս լեռն այժմ կոչվում է թուրքական Աղրը դաղը անվամբ:

Երևանի նահանգի Սուրմալուի գավառում, Արաքս գետի աջակողմյան հետագայում՝ Կողբ, հնում՝ Վարդամարգ վտակի ավին գտնվող և հնուց աղահանքի հարուստ պաշարներով հայտնի Մեծ Հայքի Այրարատ աշխարհի ճակատք գավառի կենտրոն հանդիսացած Կողբ գյուղաքաղաքի անունը նրանք վերափոխել են Թուրուջա, որ նշանակում է աղուտ՝ ամենայն հավանակայնությամբ նկատի են ունեցել գյուղաքաղաքի մեծ պաշարներով հարուստ աղահանքեր ունենալու հանգամանքը:

Հայկական լեռնաշխարհի Հայկական պար լեռնահամակարգի արևմտյան հատվածում գտնվող Այծպտկունք լեռների՝ Կարին քաղաքից 10 կմ հարավ-արևելք ընկած Այծպտկունք լեռնագագաթը թուրքերն անվանափոխել են Էյերլի, որ նշանակում է թամբած:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Էրզրումի գավառում, Դերջան կամ Մամախաթունի գավառակում, Դվնիկ գյուղի մոտ, Արևմտյան Եփրատ, հետագայում Կարասու վերանվանված գետի վրա հավանաբար 4-րդ դարում կառուցված Դվնիկի կամուրջը նրանք անվանափոխել են Կա-րաքյոփրի, որում առաջին կարա բաղադրիչը նշանակում է սև, իսկ երկրորդ բաղադրիչը՝ բյոփրի-ն՝ կամուրջ:

80 Հ. Ա. Պօհնալյանի, նշվ. աշխ.:

81 Մեծ Մասիս լեռանը տված այլ թուրքական անունների մասին տես «Երևանի համալսարան» հանդեսի 1991, №3, էջ 27-36, Զ. Եսայանի հոդվածում:

Արևմտյան Հայաստանում, Բիթլիսի նահանգի Մուշի գավառում, Վահա լճից հյուսիս, Կոփ գետի ափին, Սբ. Դանիել վանքից հյուսիս-արևմուտք էր գտնվում Կոփ գյուղաքաղաքը։ Ըստ պահպանված ավանդության՝ Տիրան թագավորի հրամանով Դանիել ասորու դիակը սայլով տեղափոխելու ժամանակ այս գյուղի մոտ սայլի կոփը (սայլի առջևի և հետևի հաստ փայտերից մեկը) ընկնում է, դրա համար էլ գյուղաքաղաքը կոչվել է Կոփ։ Գյուղաքաղաքի անունը նրանք անվանափոխել են Բուվանդը, որ նշանակում է պղտոր ջուր, ինչպես նաև գինի⁸²։ Դեռևս հնագույն ժամանակներում Կոփի մոտ Ուրարտական Մենուա թագավորը կառուցել է տվել ոռոգիչ ջրանցք։

Կիլիկիայում, Հալեպի նահանգի Մարաշի գավառում, Մարաշ և Միսքաղաքների միջև Շուրի կիրճի մոտ, որտեղով հոսում է Ջեյհան գետը, բլրի վրա գտնվող Հայոց կաթողիկոսի նստավայր հանդիսացած Շուրի վանքը նրանք անվանափոխել են Իչ նահիե վանք, որ նշանակում է ներքին գավառակի վանք։ Շուրի վանքը հայտնի մշակութային և գրչության կենտրոն էր։

Հայկական լեռնաշխարհի կենտրոնական հատվածում, Մեծ ու Փոքր Մասիս լեռնագագաթներից մինչև Արևմտյան Եփրատ գետի ձախ ափը, Մարիամ լեռնագագաթը, զուգահեռականի ուղղությամբ ձգվող և Հայկական լեռնաշխարհի ամենաբարձր լեռնահամակարգը հանդիսացող Հայկական պարը հնում տարբեր մասերում ունեցել է տարբեր անուններ։ Լեռնահամակարգի արևելյան հատվածն անվանվում էր «Այրարատյան լեռինք», որից դեպի արևմուտք ընկած հատվածը կոչվում էր Բարդուղի կամ Բարթուղյան լեռներ, դրանից արևմուտք ընկածը Սուկավետի լեռներ, իսկ արևմտյան հատվածի մեծ մասը հանդիսանում էր Այծպտկունք լեռնաշղթան։ Հայկական պար լեռնահամակարգը նրանք անվանափոխել են Աղըր դաղը, որի Աղըր-ն նշանակում է ցավ։

Կիլիկիայի հայկական պետության տարածքով հոսող և Միջերկրական ծովը թափվող, Ջեյհան կամ Պյուռանոս գետի վրա, Հալեպի նահանգի Մարաշի գավառի Ջեթրուն գյուղաքաղաքից 13 կմ հարավ-արևելյան ուղղությամբ, Բնկուգեկ լեռան մոտ գտնվող, հայոց եպիսկոպոսներից Հովհաննեսի կառուցած կամուրջը, որն այդ պատճառով էլ կոչվել է Վարդապետի կամուրջ, թուրքերն անվանափոխել են Համիդիե թուրքական անձնանվամբ տեղանվան։

Հայկական լեռնաշխարհում, պատմական Հայաստանի Անի մայրաքաղաքից արևմուտք, Շիրակի սարահարթում, Արաքս գետի ձախակողմյան Ախուրյան վտակի ստորին հոսանքի աջ կողմում, վերջինիս աջա-

82 Հր. Աճառեան, նշվ.աշխ., էջ 297։

կողմյան Կարս վտակից հարավ տարածվող հնուց՝ Արջոառիճ կամ Առճոառիճ կոչվող լեռնաշղթան թուրքերն անվանափոխել են Ալաջա (գոյնգգուն, խայտաբղետ)⁸³։ Նրանք Ալաջա են անվանափոխել նաև Արաքս գետի ձախակողմյան Ախուրյան վտակի աջ օժանդակ Ծաղկոցաձոր գետակը, որն սկիզբ է առնում հնում՝ Արջոառիճ կամ Առճոառիճ հետագայում, թուրքերի կողմից Ալաջա անվանափոխված լեռնաշղթայից ու հոսելով դեպի պատմական Հայաստանի Անի մայրաքաղաք, արևմտյան և հյուսիս-արևմտյան կողմերից շրջափակում է մայրաքաղաքը ու նրանից ոչ հեռու միանում մայր գետին։

Հայկական լեռնաշխարհում, Մեծ Հայքի Այրարատ աշխարհի Ծաղկոտն գավառում, Վանա լճից հյուսիս ընկած Ծաղկանց լեռների հյուսիսային հատվածում, Արածանի գետի ակունքի շրջանում, նրա ձախ ափին, պատմական Չիրավի դաշտի հարավային եզրին գտնվում է Նպատ լեռը, որի ստորոտում պահպանվում են Սբ. Լուսավորչի վանքի ավերակները։ Լեռանը նրանք տվել են Թափաշէյդ կամ Թափաշէիտ անունները, որոնցում քափա նշանակում է լեռ, սար, իսկ շէիտ, շէյդ-ը՝ մահատակ։ Սա այն հանրահայտ լեռն է, որտեղից հայոց Պապ թագավորը և Ներսես Մեծ կաթողիկոսը 371 թ. հետևում էին փոքրաքանակ հայկական զորքի և պարսկական մեծաթիվ բանակի միջև Չիրավի դաշտում տեղի ունեցող ճակատամարտի ընթացքին, որում հայերը տարել են փայլուն հաղթանակ։ Այս մասին պատմահայր Մ. Խորենացին գրում է. «... Երբ Մեծ Ներսեսը այս բոլորը տեսավ, բարձրացավ Նպատ լեռան գլուխը և ձեռքերը դեպի երկինք բարձրացրեց և առանց իջեցնելու աղոթք էր անում, մախամարգարե Մովսեսի նման, իսկ երկրորդ Ամաղեկը պարտություն կրեց»⁸⁴։

Պատմական Փոքր Հայքի Կեսարիայի մահանգում, Անտիտավրոս լեռնաշղթայում, Կեսարիա քաղաքից 8-9 կմ հեռավորությամբ դեպի հարավ-արևելք, Արգեոս լեռան հյուսիս-արևելյան կողմում է գտնվում երկգագաթ Սուրբ Բարսեղի լեռը, որը թուրքերն անվանափոխել են Ալիդաղ, որի Ալի-ն թուրքական անձնանուն է + դաղ, որ նշանակում է լեռ։ Լեռան գագաթներից մեկի վրա գտնվում է Սբ. Բարսեղի անապատը։ Ըստ պահպանված քրիստոնեական մի ավանդության՝ Սուրբ Բարսեղ լեռան վրա է Բարսեղ Հայրապետը տեսել իր պատմական երազը Հուլիանոս Ուրացողի մասին։ Լեռը Ռուսական 1:200000 մասշտաբի տեղագրական քարտեզում նշված է Ալի անվամբ։

83 Հր. Աճառեան, նշվ. աշխ., էջ 61։

84 Մ. Խորենացի, Պատմություն Հայոց, Եր., 1968, էջ 274։

Հայկական լեռնաշխարհում, Վանա լճից արևելք գտնվող Կոտուրի լեռնաշղթայի արևմտյան լանջերից սկիզբ առնող և գրեթե հորիզոնականի ուղղությամբ հոսող ու արևելյան կողմից, Խառակոնիս գյուղից հարավ Արճակ լիճը թափվող Արճիշակ գետը նրանք անվանափոխել են Մահմեդիկ: Արճիշակ գետը Արճակ լիճ թափվող միակ խոշոր գետն է:

Հայկական լեռնաշխարհի Անտիպոնտական լեռնահամակարգում, Էրզրումի նահանգի Երզնկա քաղաքից մոտավորապես 25 կմ արևելյան ուղղությամբ, Բթառիճ գյուղի մոտ գտնվող Անահտա աթոռ լեռնագագաթը, որտեղ ավանդության համաձայն գոյություն է ունեցել Անահիտ աստվածուհու տաճար-մեհյանը, թուրքերն անվանափոխել են Աղդաղ, որ նշանակում է սպիտակ լեռ:

Հայկական լեռնաշխարհում, Կարսի բարձրավանդակի (սարահարթ) արևմտյան մասում, Սև ծովը թափվող Ճորոխ գետի աջ ափից սկսվող և Կարմիր փորակ լեռնաշղթայից հարավ-արևմուտք տարածվող ու նրա շարունակությունը կազմող Մեծրաց լեռները նրանք անվանափոխել են թուրքական մի քանի անուններով՝ տալով նրանց Չախըրբաբա (չախըր նշանակում է խաժակն⁸⁵, ինչպես նաև շիլ + բաբա՝ ընտիր, պատվական, նաև՝ հայր) և Չախըրդաղ, որի դաղը նշանակում է լեռ: Անվանել են նաև Սողանլուդաղ, որը նշանակում է տիտուս լեռ:

Հայկական լեռնաշխարհում, Մեծ Հայքի Այրարատ աշխարհի Բասեն գավառում, Արևմտյան Հայաստանի Կարին քաղաքից դեպի հյուսիս-արևելք, Սբ. Աստվածածին կամ Կարմիր վանքից հարավ-արևմուտք տարածվող Ծիրանյաց լեռները և լեռնագագաթը, նրանք անվանափոխել են Քիրեշլու (քիրեշ=կիր, լու-ն տեղ ցույց տվող վերջածանց է): Դ. Ինճիճյանը Ծիրանյաց լեռնագագաթն անվանում է Ծիրանի լեռ⁸⁶: Ա. Լաստիվերտցու վկայությամբ Ծիրանյաց լեռների ստորոտին էին գտնվում Օկոմի ավանը և Ակսիգոմ գյուղը⁸⁷: Ծիրանյաց լեռները հարուստ են հորդաբուխ աղբյուրներով, և նրա ստորոտներից սկիզբ են առնում մի քանի խոշոր գետեր՝ հարավ-արևմտյան ստորոտից՝ Արևմտյան Եփրատ գետը, հարավ-արևելյան ստորոտից՝ Արաքս գետի ձախակողմյան Մուրց կամ Հասանկալա վտակը, իսկ հյուսիսային ստորոտի աղբյուրները սկիզբ են տալիս Ճորոխ գետի աջակողմյան Թորթում ենթավտակին:

Հայկական լեռնաշխարհում, Երասխ գետի աջակողմյան Կարմիր գետ

85 Հ. Ա. Պոհճալեան, նշվ. աշխ.:

86 Դ. Ինճիճյան, Նոր Հայաստան, Վենետիկ, 1806, էջ 87:

87 Ա. Լաստիվերցի, նշվ. աշխ., էջ 118:

վտակի Մեծ Հայքի Վասպուրական աշխարհի Ճվաշ գավառով հոսող Ճվաշ կամ Ճվաշ-ռոտ օժանդակը նրանք անվանափոխել են՝ այն պարզապես անվանելով Աղչայ, որը նշանակում է սպիտակ գետ: Պատմահայր Մ. Խորենացու հիշատակության համաձայն՝ Հայոց Վաղարշ Ա թագավորը Հայր Իշխանին կարգել է ներքնապետ և նրան տվել. «յԱտրպատականէ մինչև ցճուաշ և ցՆախնաւան...»⁸⁸: Թ. Արծրունին Ճվաշի հետ առաջին անգամ գործածում է նաև Ճվաշ-ռոտ ձևը, որը ստուգաբանվում է Ճվաշ և ռոտ՝ պահլավերեն գետ նշանակող բառով⁸⁹: Հր. Աճառյանը գրում է, որ, ռոտը գետ նշանակող արմատ է, որն առանձին չի գործածվում՝ միայն որոշ տեղանունների մեջ, ինչպիսին Ճուաշ-ռոտն է⁹⁰:

Կիլիկիայում, Հալեպի նահանգի Մարաշի գավառում, Ջեյհան կամ Պյուռանոս գետի հովտում, նրա զառիթափ լեռնալանջին, ձիթենիներով շրջապատված վայրում գտնվող Ջեյթուն գյուղաքաղաքի հայերն 1915 թ. ինքնապաշտպանական կռիվների ժամանակ ամրանալով Կիլիկիայի Ջեյթուն գյուղաքաղաքի մոտակայքում գտնվող Սբ. Աստվածածին վանքում, որտեղ և գտնվում էր իրենց պաշտպանական շտաբը, համառ ու հերոսական դիմադրություն են ցույց տվել թուրքերին: Այդ կռիվների ընթացքում սպանվել է թուրք հարյուրապետ Սուլեյմանը, որի անվամբ էլ հետագայում թուրքերը Սուլեյմանիե են վերափոխել հայկական Ջեյթուն գյուղաքաղաքի անունը: Այն գյուղաքաղաքի, որի հայերն օգտվելով իրենց բնակավայրի երեք կողմից լեռներով շրջապատված անառիկ դիրքից, տեղում ունեցած երկաթի պաշարներից գեներ են պատրաստել ու երկար ժամանակ՝ մինչև 19-րդ դարի 60-ական թթ., և հետագայում էլ՝ 1895-1896 թթ., ինչպես նաև Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին քաջաբար կռվել թուրքական մեծաթիվ բանակի դեմ՝ պաշտպանելով իրենց և այդտեղ եղած հայկական պատմամշակութային արժեքները՝ Ջեյթունի Սբ. Աստվածածին ու Սբ. Փրկիչ վանքերը՝ նրանցում գրված բազմաթիվ ձեռագրերով հանդերձ և ավելի քան մեկ տասնյակ եկեղեցիները:

Հայկական լեռնաշխարհում, Արևմտյան Հայաստանի Բիթլիսի նահանգի Մուշի գավառում, Սասունում, Հայկական Տավրոս լեռնահամակարգի Ծովասար և Մարաթունկ լեռնագագաթների լանջերից սկիզբ առնող Տիգրիս գետի ձախակողմյան Սասնո ջուր վտակը նրանք անվանել են Բաթման, որն, ըստ Հր. Աճառյանի՝ թուրքերեն բառ է և նշանակում է «ծանրության

88 Մ. Խորենացի, նշվ. աշխ., էջ 112:

89 Թ. Արծրունի և Անանուն, Պատմություն Արծրունյաց տան, Եր., 1985, էջ 392, 523, 527:

90 Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 3, Եր. 1977:

չափ»⁹¹: Բառը նույն իմաստն ունի նաև Հ. Ա. Պօհճալեանի վերոնշյալ բանարանում⁹²: Հնում Սասնո ջուրը կազմում էր Տիգրանակերտ (Նփրկերտ) քաղաքի և Հայաստանի պարսկաբյուզանդական սահմանի մոտ՝ պարսկական մասում գտնվող Քլիմար բերդաքաղաքի սահմանը:

Կիլիկիայի հայկական պետությունը և Կապադովկիան իրար հետ կապող Կիլիկյան Տավրոս լեռնաշղթայի ամենահարմար անցուղին՝ Կիլիկիայի կամ Տավրոսի դուռ կոչվող լեռնանցքը, որը հայտնի էր նաև Կիլիկիայի լեռնանցք, Գուգլակի լեռնանցք, Գուգլակա կապան և այլ անուններով, թուրքերն անվանափոխել են Գյուլեք բողազ (գյուլեք նշանակում է ծիծաղկոտ, իսկ բողազ-ը՝ լեռնանցք, կոկորդ, կապան): Այս լեռնանցքով էր մ.թ.ա. 6-րդ դարում անցնում պարսից Աքեմենյանների կառուցած Արքայական ճանապարհը, որն իր նշանակությունը պահպանում էր նաև հետագա ժամանակներում:

Կիլիկիայում, Հալեպի մահանգի Մարաշի գավառում Ջեյթուն գյուղաքաղաքից դեպի հարավ, 15 կմ հեռավորության վրա, Կյուրենտինի բերդի և կիրճի մոտակայքում գտնվող Մեծքար ժայռը, որի կողերին կային քարայրներ, թուրքերն անվանափոխել են Ալիդայա, որի Ալին անձնանուն է + դայա, որ նշանակում է ժայռ, ապառաժ: Այստեղ՝ Արեգին և Բերդուս գյուղերի մոտակայքում, Ջեյթունի գետի ձախ ափին, մի ընդարձակ քարայրի մոտ գտնվում էր հռչակավոր Մեծքարի վանքը, որը եպիսկոպոսանիստ էր և ուներ դպրոց:

Հայկական լեռնաշխարհում, Արևմտյան Հայաստանի Էրզրումի մահանգի Էրզրումի գավառում, Քլի գյուղաքաղաքի մոտակայքում, Սետեխառնում և Քարագլուխ լեռնագագաթների միջև ձգվում է Քարականձոր ձորակը: Այստեղ էր գտնվում արծաթի և երկաթի Քարակ անվանվող քարայր-հանքավայրը, որի անունից էլ ամենայն հավանականությամբ առաջացել է Քարականձոր անվանումը: Այստեղ եղած սառնորակ աղբյուրների ջրերից գոյացող առվակները միանալով սկիզբ են տալիս Արածանիի աջակողմյան վտակներից Քլի գետին: Քարականձորը նրանք անվանափոխել են Քելեկ-դերեսի, որում Քելեկն, ըստ Հր. Աճառյանի, նշանակում է տկալաստ, տհաս սեխ + դերեսի, որ նշանակում է ձոր, գետ⁹³:

Մեծ Հայքի Վասպուրական աշխարհի Ռշտունիք գավառում, Վանա լճի հարավային ափի մոտ ընկած Աղթամար կղզու դեմ-դիմաց, Վան քաղաքից

91 Հր. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Ա, Եր., 1942, էջ 362:

92 Հ. Ա. Պօհճալեան, նշվ. աշխ.:

93 Հր. Աճառյան, Թուրքերեն փոխառեալ բառեր հայերենի մեջ, Մոսկուա-Վաղարշապատ, 1902, էջ 146:

մոտավորապես 35 կմ հարավ-արևմուտք, այգիներով ու պարտեզներով հարուստ վայրում էր ընկած Ահավանք կամ Ախավանք կոչվող գյուղը, որտեղ գտնվում է Ահավանից Սբ. Ջորավոր վանքը: Հ. Լինչը գյուղը հիշատակում է Աղավանք անվամբ⁹⁴: Ահավանքը, որը Աղթամարի վանքի մավահանգիստն էր, և որտեղ գտնվում էր Աղթամարի կաթողիկոսական վեհարանը, նրանք անվանափոխել են Իսքելե, որ նշանակում է նավամատույց⁹⁵: Գյուղը Իսկելե գրությամբ նշանակված է Ռուսական 1:200.000 մասշտաբի, ինչպես նաև Հ. Լինչի և Ֆ. Օսվալդի կազմած քարտեզի հայկական օրինակում⁹⁶:

Իսկալաբոյ և Իսքելեբոյու անուններով է անվանափոխվել նաև դեռևս 4-րդ դարում որպես գյուղաքաղաք հիշատակված հայաբնակ Ավանց գյուղը, որը գտնվում էր Արևմտյան Հայաստանի Վանի մահանգում, Վան քաղաքից մոտավորապես 3 կմ հյուսիս-արևմուտք, Վանա լճի արևելյան ափին: Ավանցը Վանա լճի ամենահայտնի մավահանգիստն էր, որի բնակիչներն ակտիվ մասնակցություն են ցուցաբերել Վանի 1915 թ. հեղափոխության ինքնապաշտպանության ժամանակ: Այն նաև Հայաստանի միջնադարյան գրչության հայտնի կենտրոններից էր: Այս գյուղը նույնպես Իսկելե անվամբ նշանակված է Հ. Լինչի և Ֆ. Օսվալդի կազմած քարտեզի հայկական օրինակում⁹⁷:

Կիլիկիայում, Ադանայի մահանգի Սիս քաղաքից հարավ-արևմուտք էր գտնվում առաջին անգամ գերմանացի ճանապարհորդ Վիլլեբրանդի 1211-1212 թթ. կատարած ուղևորության նկարագրության մեջ, ապա նաև՝ Կիլիկիայի թագավոր Լևոն 2-րդի 1212 թ. լատիներեն պարզագրում հիշատակված Գումբեթվոր գյուղաքաղաքը: Հետագայում թուրքերն այն անվանափոխել են Բլիջա, որ նշանակում է տաք ջուր: Այդպես անվանափոխելիս նրանք հավանաբար ի նկատի են ունեցել այդտեղ եղած տաք աղբյուրների առկայությունը:

Պատմական Փոքր Հայքում, Սեբաստիայի մահանգի Սեբաստիայի գավառի Տըրիկ գյուղաքաղաքից 15 կմ հեռավորությամբ դեպի արևմուտք, բարձր լեռան վրա գտնվող Սբ. Հակոբ վանքի անունը թուրքերն անվանափոխել են Յալընըզ Քեշիշ վանք⁹⁸: Յալընըզ նշանակում է ճգնավոր, քեշիշը՝

94 Հ.Ֆ.Բ. Լինչ, նշվ. աշխ., էջ 145:

95 Հր.Աճառեան, նշվ. աշխ., էջ 356:

96 «Հայաստան եւ հարեւան երկրներ ըստ Լինչի և Օսվալդի», քարտեզ, Բ հրատարակություն, Թիֆլիս, 1915:

97 Հ. Ֆ. Բ. Լինչ և Ֆ. Օսվալդ, նշված քարտեզ:

98 Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան, նշվ. աշխ., հ. 3, Եր., էջ 314:

քահանա:

Արևմտյան Հայաստանում, Խարբերդի նահանգի Խարբերդի գավառում, Արաբկիրի գավառակի կենտրոն հանդիսացած Արաբկիր գյուղաքաղաքի Քեշիշլեր թաղամասում էր գտնվում Սբ. Հակոբի վանքը: Նրա վանքապատկան հողատարածությունները տարածվում էին Արաբկիր և Խարբերդ քաղաքներն իրար միացնող ճանապարհի երկու կողմերում: Գյուղաքաղաքի Քեշիշլեր թաղամասում գտնվելու պատճառով վանքն անվանել են նաև Քեշիշլերի վանք⁹⁹:

Մեծ Հայքի Վասպուրական աշխարհի Արտազ գավառում, Երասխ գետի աջակողմյան Դեղին վտակի աջ կողմում, Մակու քաղաքից 25 կմ հարավ-արևելք, Սբ. Թադևոս Առաքյալ կամ Սբ. Թադեի վանքի և Ծործոր գյուղի մոտակայքում գտնվող Թադե անվամբ գյուղը թուրքերն անվանափոխել են Կարաքիլիսա (կարա նշանակում է սև + քիլիսա՝ եկեղեցի): Կարաքիլիսա անվամբ են նրանք վերանվանել նաև Թադե և Ծործոր գյուղերին մերձակա, Ավարայրի դաշտի հյուսիս-արևմտյան կողմում գտնվող Սբ. Թադևոս Առաքյալ (Սբ. Թադե) կամ Ծործորի Սբ. Աստվածածին կոչվող վանքը, որն իր ճարտարապետական հորինվածքով շատ նման է Էջմիածնի Մայր տաճարին: Սբ. Թադե վանքը եղել է Ատրպատականի հայկական եկեղեցական թեմական կենտրոնը:

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգի Երզնկայի գավառում Կամախի սարահարթում, Մեպուի լեռան մոտակայքում ընկած Աղցք լեռան ստորոտում գտնվող Հին տներ կոչվող ավերակ բնակավայրի անունը նրանք անվանափոխել են Կըրխքիլիսա (կըրխ նշանակում է քառասուն + քիլիսա՝ եկեղեցի): Այդպես են անվանել որովհետև, ըստ ավանդության, այդտեղ եղել է քառասուն եկեղեցի: Հին տներ անվամբ հիշատակում է Ղ. Ալիշանը¹⁰⁰:

Հայկական լեռնաշխարհում, Արևմտյան Եփրատ գետի ակունքներից մեկը, որ հոսում է Կարին քաղաքից հյուսիս ընկած տարածքով և կոչվում Խաչափայտի ջուր, նրանք անվանափոխել են Դումլուսու: Ըստ պահպանված ավանդության՝ գետակն իր Խաչափայտի ջուր անունը ստացել է բյուզանդական Հերակլ կայսեր կողմից բերված ու այստեղ թաքցված Քրիստոսի խաչափայտից, որի խփված տեղից հրաշքով բխել է այս ջուրը: Ավանդությունն ասում է. «Յունաց Հերակլ կայսրն երբ Քրիստոսի խաչափայտին մասերը պարսից ձեռքին առնելով այս կողմերը բերաւ եւ երբ ստիպուեցան

99 Ա. Փոլատեան, Պատմություն հայոց Արաբկիրի, Նիւ Յորք, 1969, էջ 500:

100 Ղ. Ալիշան, Տեղագիր Հայոց Մեծաց, Վենետիկ, 1855, էջ 41:

քշնամեաց արշաւանքին դէմ դնել նորէն խաչափայտի մասերը եւ այս լեռան վրա պահեց եւ յաղթութեամբ դառնալուն՝ պահած մասերը տեղէն հանելուն պէս, հրաշխք այս ջուրը բոլխեր է, որմէ առած է լեռս իւր անունը»¹⁰¹: Խոսքը վերաբերում է Հայկական լեռնաշխարհի Անտիպոնտական լեռնահամա-կարգի արևելյան հատվածում, Ճորոխ և Արևմտյան Եփրատ գետերի միջև հյուսիս-արևելքից դեպի հարավ-արևմուտք ձգվող Ծաղկավետ լեռներին և Ծաղկավետ լեռնագագաթին, որտեղից և սկսվում է Խաչափայտի գետը կամ Խաչափայտի ջուրը, որի անվամբ էլ Խաչափայտի լեռներ և Խաչափայտ լեռնագագաթ էին կոչվում Ծաղկավետ լեռները և լեռնագագաթը:

Խաչափայտի մասին գրում են բազմաթիվ պատմագիրներ և ուսումնա-սիրողներ: Ղ. Ալիշանը գրում է, որ Խաչափայտի ավազանում են թաքցրել խաչափայտը և ապա տեղափոխել Կոստանդնուպոլիս¹⁰²: Խաչափայտի ջուր և Տունլիսու անուններով հիշատակում է Ղ. Ինճիճյանը¹⁰³: Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության «Բազմավեպ» ամսագիրը գրում է. «Խաչա-փայտ [Տունլի տաղ] լեռներ Շաղագոմք գավառի արևելյան սահմանին»¹⁰⁴: Հ. Ոսկյանը հիշատակում է Խաչափայտ լեռ Կարինի մոտ¹⁰⁵: Հակոբ Կար-նեցին գրում է, որ Խաչափայտ գետը սկիզբ է առնում Կարին քաղաքի հյու-սիսում գտնվող Տունլի լեռից և ինքն էլ կոչվում է նույն անվամբ¹⁰⁶: Այս գե-տակն առաջացրել է Խաչափայտի լիճը, որը կոչվում էր նաև Սուրբ Խաչի աղբյուր, որը նույնպես նրանք վերանվանել են Դումլու կամ Դումլիքունար անվանումներով: Դումլու նշանակում է պաղ, սառը, բուճար՝ աղբյուր: Եվ այսպես՝ թուրքերը մեկ՝ Դումլու բառով անվանափոխելով միանգամից վե-րացրել են հայկական բարեհունչ ու իմաստալից մի քանի աշխարհագրա-կան օբյեկտների անվանումները:

Արևմտյան Հայաստանում, Վանի նահանգի Վանի գավառի հարավ-արևմտյան կողմում, Վան քաղաքից 60 կմ հարավ-արևմուտք, Մոկս գետի աջ ափին էր գտնվում Մոկս գավառակի կենտրոնը՝ Մոկս գյուղաքաղաքը: Ըստ պահպանված ավանդության՝ արևելքի 3 մոզեր (մոզք), այցելության են գնում նորածին Քրիստոսին և երեք ամիս մնում են այդտեղ: Նրանցից

101 Հ. Քոսյան, Բարձր Հայք, Վիեննա, 1925, էջ 5:

102 Ղ. Ալիշան, նշվ. աշխ., էջ 37:

103 Ղ. Ինճիճյան, նշվ. աշխ., էջ 76:

104 «Բազմավեպ», Վենետիկ, 1908, էջ 404:

105 Հ. Ոսկյան, Բարձր Հայքի վանքերը, Վիեննա, 1851, էջ 125:

106 Վ. Հակոբյան, Մանր ժամանակագրություններ, հ. 2, Եր., 1956, էջ 578:

Գասպար անունով մեկը մահանում և թաղվում է այդտեղ¹⁰⁷: Մոկսի մոտ էր գտնվում Գասպար մոգի գերեզմանը, որից և գուցե առաջացած լինի գյուղաքաղաքի անվան Մոգս տարբերակը: Մոգսը հիշատակված է նաև ձեռագիր հիշատակարաններում: Մեջքերենք դրանցից մեկը. «Արդ՝ գրեցաւ Սր. Ավետարանս ի քաղաքս Մոգս...»¹⁰⁸: Մոկս գյուղաքաղաքի մոտ էին գտնվում նաև Մոկաց Սր. Գևորգ և Սր. Ամենափրկիչ վանքերը: Մոկս անունը թուրքերն անվանափոխել են Բահչեսարայ անվամբ (բահչե նշանակում է պլտ-դատու այգի + սարայ՝ պալատ):

Մեծ Հայքի Այրարատ աշխարհի Վանանդ գավառում, Սարիղամիշի շրջանում, նոր ժամանակներում Կարսի մարզում գտնվող Կաճկաքար գյուղը, որտեղ 852-853 թթ. կռիվներ են տեղի ունեցել հայերի և արաբական զորքերի միջև, թուրքերն անվանափոխել են Քեքեչ, որը նշանակում է կակազ:

Կիլիկիայում, Հալեպի նահանգի Մարաշի գավառում, Ջեթուն քաղաքից 25 կմ հեռավորությամբ դեպի արևմուտք, Կանչի կապան կիրճի ելքի մոտ, Կանչիբերդ և Սր. Ստեփանոս վանքի ավերակներից հյուսիս գտնվող Կանչի գյուղանունը նրանք անվանափոխել են Չուխուր հիսար, չուխուր նշանակում է գոգավորություն, փոս, հիսար՝ ամրոց: Այդ անունը նրանք տվել են նաև Կանչի գյուղի մոտակայքում, նրանից հյուսիս գտնվող Ջեթունի ամենանշանավոր Կանչիբերդ բերդավան-դոյակին, որը կարևոր դեր էր կատարում հատկապես Կիլիկիայի հայկական պետության ժամանակաշրջանում:

Կիլիկիայում, Հալեպի նահանգի Մարաշի գավառում, Ջեթունի գավառակում, նրա ամենանշանավոր Կանչիբերդից և Կանչի գյուղից հարավ-արևելք, Ջեյհան կամ Պյուռամոս գետի ավազանի Ֆռնուս գետակի հովտում գտնվող Կիլիկիայի ամենամանուր և գեղատեսիլ ձորահովիտներից մեկը՝ Կանչի կապան լեռնանցքը, որը հիշատակվում է նաև որպես կիրճ, նրանք անվանափոխել են Դըսըխ, որը պարզապես նշանակում է կիրճ:

Արևմտյան Հայաստանում, Վանի նահանգում, Վան քաղաքից մոտավորապես 15 կմ հեռավորությամբ դեպի արևելք, Վարազա լեռան հյուսիս-արևելյան ստորոտներում, Ոսկերակ հայաբնակ գյուղից հյուսիս-արևելք գտնվում է ուրարտական թագավոր Ռուսա I-ին (մ.թ.ա. 8-րդ դար) նախաձեռնությամբ Տուշպա (Վան) քաղաքին ջուր մատակարարելու համար կառուցված «Ռուսայի լիճ» կոչվող արհեստական ջրամբարը (լճակը), որի մասին նա թողել է սեպագիր արձանագրություն: Լճակը նրանք

107 Ա. Ղանալանյան, Ավանդապատում, Եր., 1969, էջ 152:

108 Վ. Հակոբյան, Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ 1612-1620, Եր., էջ 766:

անվանափոխել են Քեշիշգյոլ, որում քեշիշը նշանակում է քահանա, գյոլը՝ լիճ։ Լճակը գոյացրած վիթխարի թմբի մասին պահպանվել է ավանդություն՝ ըստ որի Ոսկեբակ գյուղի մի քահանա է կառուցել տվել այդ թումբը, որն արգելում է «...մերձակայ խոր ձորակը վազող ջուրերն ու զուր վատնումը, որով և ձնացած է լիճ մը, որ ի յիշատակ այդ քահանայի շինարարութեան կը կոչուի Քահանայի լիճ... Քեշիշ կէօլ՝ ըստ թրքաց»¹⁰⁹։ Այն գոյություն ուներ մինչև 1915 թ.։

Մեծ Հայքի Բարձր Հայք աշխարհի Կարին գավառում, հետագայում՝ Արևմտյան Հայաստանի Էրզրումի նահանգի Էրզրումի գավառում, Կարին քաղաքից 13 կմ հեռավորությամբ դեպի հյուսիս, Արևմտյան Եփրատ գետի աջ կողմում, մի ընդարձակ բլրի լանջին գտնվող Բաղնիք անվամբ գյուղը նրանք անվանափոխել են՝ կոչելով Ումուդում, որը նշանակում է հույս։ Գյուղում կար դպրոց, որը 19-րդ դարի վերջերին դեռևս գործում էր։

Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի նահանգում, Կարին քաղաքից փոքր հեռավորությամբ դեպի հյուսիս-արևմուտք, Արևմտյան Եփրատ գետի աջ ափին, հնում՝ Մեծ Հայքի Բարձր Հայք աշխարհի Կարին գավառում, պատմական Հայաստանի միջնադարյան կաթողիկոսանիստ հանդիսացած Արծն նշանավոր քաղաքի ավերակների մոտակայքում գտնվող Արծն գյուղը, որը Մ. Օրմանյանը հիշատակում է Քարարգ անվամբ¹¹⁰, նրանք անվանել են Կարա արգ (կարա նշանակում է սև, իսկ արգ-ը՝ Արծնի թուրքական աղավաղումն է), ի նկատի ունենալով միջնադարյան հռչակավոր Արծն քաղաքի կործանված ու ավերված լինելը։ Այս անվամբ հիշատակված է Ռուսական 5-վերստանոց քարտեզում, Ռուսական 1:200000 մասշտաբի տեղագրական քարտեզում՝ Կարագ։ Արծնը ապակենման բափանցիկ զանգված է, որը գործածում են մետաղյա իրեր և գեղարվեստական առարկաներ պատելու՝ զօծելու համար։

Կիլիկիայում, Ադանայի նահանգում, Սիս գետի և նրա Անցմնցուկ վտակի ափերին, Սիս լեռան լանջին գտնվող և երկու տասնյակից ավելի վանք ու եկեղեցի ունեցած կրոնական խոշոր կենտրոն ու համահայկական կաթողիկոսության նստավայր հանդիսացած Սիս քաղաքը նրանք անվանափոխել են Կոզան՝ թուրքերի Կոզան օղլու անունով, որը 1825 թ. Սսի գավառը վերանվանել էր իր անունով։

Հայկական լեռնաշխարհում, Բյուրակն-Մնձուրյան լեռնաշղթայում, Արևմտյան Հայաստանի Խարբերդի նահանգի Դերսիմի գավառում գտնը-

109 Հ. Երամեան, Յուշարձան Վան Վասպուրականի, հ. Ա, Բ, Ալեքսանդրիա, 1929, էջ 66-67։

110 Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, պրակ. 1-10, Կոստանդնուպոլիս, 1912-1927, էջ 1242։

վող Սոսիկի լեռ կամ Սոսեր կոչվող լեռան անունը նրանք անվանափոխել են Շեյթան մադարա, որի շեյթանը նշանակում է սատանա, մադարան՝ քարայր: Լեռան ստորոտից բխում է Սոսերի աղբյուրը, որի ջուրը շառաչելով քափվում է ցած:

Հայկական լեռնաշխարհում, Վանա լճից հարավ-արևմուտք, Բիթլիսի նահանգի Բաղեշ (Բիթլիս) քաղաքից մինչև Սղերդ քաղաք ձգվող ձորահովիտը, որը հնում կոչվում էր Սալմաձոր, նրանք անվանափոխել են Դեղիք-լիգայա, որտեղ դեղիքը նշանակում է անցք, ծակ + գայա՝ ժայռ, ապառաժ:

Արևմտյան Հայաստանում, Վանի նահանգի Մոկսի գավառակում, Մոկս գյուղաքաղաքից 10 կմ հեռավորությամբ դեպի հյուսիս, Եղերով լեռան լանջին գտնվող Բուրակու Սբ. Գևորգ վանքի անունը, որը հնչյունական փոփոխություններով և ժողովրդական, օտար կամ բարբառային ստուգաբանություններով դարձել է Փութկու Սբ. Գևորգ վանք և ավելի շատ այս անվամբ է գործածվում, կառուցվել է շուրջ 3000 մ բարձրության վրա՝ ցրտաշունչ ու ձմռանը ձյունառատ վայրում: Վանքը նախկինում մտնում էր Մեծ Հայքի Մոկք աշխարհի Մոկք Առանձնակ գավառի մեջ և լեռնային ճանապարհների վրա գտնվելու պատճառով կոչվել է Սարի վանք: Հ. Ոսկյանի վկայությամբ ոմանք վանքի անունը կապում են փութան, փութին ձևերին և ստուգաբանում որպես «ղժվարանց տեղ»: Ենթադրվում է նաև, որ վանքի անունը ծագել է փոթորիկ բառից, որի համար էլ այն անվանվել է նաև Փոթորկի Սբ. Գևորգ: Իրականում վանքի անվան բութակ բառը խորհրդանշում է նվագարանի լարերն իրար միացնող բութակի՝ ականջի նման, լեռնային ճանապարհները միացնող վանք: Ինչպես գրում է «Արաքս» հանդեսը. «Փութկի Սբ. Գևորգ վանքը ... ամբողջ Վասպուրականի Պալլասն էր... ու ամենամեծ ուխտատեղին»¹¹¹, որը գրչության կենտրոն էր և որտեղ սովորելու էին գալիս Ադրամարից, Ռշտունիքից ու այլ վայրերից: Վանքն ուներ կացարաններ՝ բքից հալածված ճանապարհորդների համար: Ըստ ավանդության՝ վանքում պահվել է սուրբ համարվող մի աքաղաղ, որը գուշակում ու ազդարարում էր եղանակը և որը քանդակված է վանքի մատուռի գավթի պատին: Վանքի անունը թուրքերն անվանափոխել են Խորոզբիլիսե, որում Խորոզը նշանակում է աքաղաղ + բիլիսե՝ եկեղեցի:

Հայկական լեռնաշխարհում, Բյուրակն-Մնձուրյան լեռնահամակարգում, Արևմտյան Հայաստանի Էրզրումի նահանգի Էրզրումի գավառում Քղի գյուղաքաղաքի մոտ գտնվող Քարգլուխ լեռն անվանափոխել են Կավակքափա (կավակ նշանակում է բարդի + թափա՝ սար, լեռ): Լեռան ստո-

111 «Արաքս», 1898, գիրք Ա, էջ 81:

րոտում էին գտնվում Քղիի քարահանքերն ու կավահանքերը:

Հայկական լեռնաշխարհում, Արևմտյան Հայաստանում, Խարբերդի նահանգի Դերսիմի ֆիզիկաաշխարհագրական շրջանում, Արածանի գետի աջակողմյան Մնծուր վտակի վերնագավառում, Էրզրումի նահանգի Էրզրումի գավառի Կամախ քաղաքից 45 կմ հարավ-արևելյան ուղղության վրա է գտնվում Մնծուրի դաշտը: Այն շրջապատված է 50 կմ երկարությամբ ձգվող Մնծուր և Մերջան լեռնաշղթաներով ու Բազկանի լեռնազանգվածով, որտեղով հոսում է Մնծուր գետը՝ իր Մերջան ու Խաղաջուր վտակներով: Դաշտը թուրքերն անվանափոխել են Օվաջիկ, որ նշանակում է փոքր դաշտ: Ի դեպ, Մնծուրի դաշտի դեպի Դերսիմ երկարող այ լեռնաբազկի ստորոտում կար հինգ հայկական եկեղեցի (որոնց մեջ էին Սր. Պողոս-Պետրոս, Շողակաթ և Սր. Լուսավորիչ եկեղեցիները), ինչպես նաև պահպանվել էին բերդի ավերակներ:

Մեծ Հայքի Այրարատ աշխարհի Արշարունիք գավառում, նոր ժամանակներում Կարսի մարզի Կաղզվանի օկրուգում, Կաղզվան քաղաքից մոտավորապես 20 կմ հեռավորության վրա, դեպի հարավ-արևմուտք, նույնանուն լճակից մի քանի կմ հյուսիս, Երասխ գետի ձախ կողմում, Բասենի դաշտում գտնվող Եղևնամայր գյուղի անունը նրանք անվանափոխել են Չանգլի, որ նշանակում է զանգակավոր: Չանգլի անվամբ նշանակված է Ռուսական 10-վերստանոց քարտեզում, Ռուսական 1:200000 մասշտաբի քարտեզում՝ Չենգլիլի: Եղևնամայրի խաչածն հատակագծով գմբեթավոր եկեղեցին կանգուն է նաև ներկայումս:

Հայկական լեռնաշխարհում, Անտիպոնտական լեռնաշղթայից է սկիզբ առնում և հարավ-արևմտյան ուղղությամբ հոսում Արևմտյան Եփրատ գետի աջակողմյան Շաղագոմբ վտակը, որը մայր գետի մեջ է թափվում Արևմտյան Հայաստանի Էրզրումի նահանգի Կարին քաղաքից արևմուտք: Վտակն այդպես է անվանվել Մեծ Հայքի Բարձր Հայք աշխարհի Շաղագոմբ գավառի անունով, որը տարածվում էր Շաղագոմբ գետի վերին հոսանքի հովտում: Շաղագոմբ գետի անունը թուրքերն անվանափոխել են Մերչեմ, որը նշանակում է ճնճուղկ: Շաղագոմբ անունն առաջին անգամ հիշատակում է 5-րդ դարի հայ պատմագիր Ղ. Փարպեցին¹¹²: Այս մասին Ն. Արոնցը գրում է, որ Հայաստանի պարսկա-բյուզանդական բաժանումից հետո Շաղագոմբ գավառն ընկնում էր բյուզանդական մասում և մտնում Ներքին Հայքի կազմի մեջ որպես նրա 11 գավառներից մեկը, սակայն արտաքին աղբյուրները քվում են 10 գավառ՝ առանց Շաղագոմբի՝ այն համարելով Կարնո գավառի

112 Ղ. Փարպեցի, Հայոց Պատմությունը թուրք Վահան Մամիկոնյանին, Եր., 1982, էջ 352, 353:

մի մասը¹¹³: Ըստ հայ պատմագիրների հիշատակությունների՝ Մեսրոպ Մաշ-տոցն իր աշակերտների առաջին խմբին ուսուցանել է Շաղագոմք գետի հովտում գտնվող նույնանուն գավառի Շաղագոմքի վանքում, որտեղ էլ նա բացել էր հայտնագու առաջին դպրոցը¹¹⁴: Այս մասին Մ. Խորենացին գրում է. «Մեսրոպայ կացեալ յանապատ և ի հովանաւոր, որ Շաղագոմքն անուանին՝ բովանդակեաց զվարդապետութիւնս առաջին առելոց 11 խմբիցն»¹¹⁵:

Հայկական լեռնաշխարհում, Մեծ Մասիս (Մեծ Արարատ) լեռան հյուսիս-արևելյան լանջին՝ շուրջ 2300 մ բարձրության վրա գտնվում է Սուրբ Հակոբի աղբյուրը: Սուրբ Հակոբ անունը թուրքերն անվանափոխել են Աղսու, որ նշանակում է սպիտակ ջուր: Սբ. Հակոբի աղբյուրի ջրին, ըստ պահպանված ավանդության, վերագրվում էր դաշտերում ու այգիներում հայտնված վնասատու մորեխներից և թրթուրներից ազատվելու գորություն: Նման դեպքերում այս աղբյուրից ջուր էին տանում և դրանով ցողում այդ հողատարածքները:

Փոքր Հայքի Երրորդ Հայք պրովինցիայում, Կոկիսոնի գավառում, Կոկիսոնից մի քանի կմ հարավային ուղղությամբ դեպի Մարաշ տանող ճանապարհի ձախ կողմում, Կոկիսոնի դաշտի հարավ-արևելյան կողմում գտնվող Վերի Ավագ Կալ գյուղը այդպես է կոչվել բնակիչների Կիլիկիայի Մարաշի գավառի Ջեյթունի գավառակի Ավագ Կալ գյուղից գաղթած լինելու պատճառով: Վերի Ավագ Կալ գյուղը նրանք վերանվանել են Քիրեջ կամ Քիրեջ օլուգ, որում Քիրեջ նշանակում է կիր, օլուգ՝ խողովակ: Մոտակա Կերասի կամ Քիրեջ լեռը պարունակում է առատ քանակությամբ կապարի պաշարներ¹¹⁶:

Հայկական լեռնաշխարհում, Արևմտյան Հայաստանի Խարբերդի մահանգի Դերսիմի գավառում, Չմշկածագի գավառակում, Չմշկածագ գյուղաքաղաքից հյուսիս-արևմտյան ուղղությամբ, Կարմրի կամ Կարմիր վանք գյուղից ոչ մեծ հեռավորությամբ գտնվող Վանքի լեռը նրանք անվանափոխել են Խարապաշ տաշի, որ նշանակում է սևագլուխ կամ սևագագաթ լեռ:

Արևմտյան Հայաստանում, Դիարբեքիրի մահանգի Արդանամադենի գավառում, Բալուի գավառակում, Բալու գյուղաքաղաքից հյուսիս-արևմտյան ուղղությամբ, Արածանի գետի աջափնյակում գտնվում էր

113 Н. Адонц, *նշվ.աշխ.*, էջ 23, 24.

114 Հայկական սովետական հանրագիտարան, հ. 8, Եր., 1982, էջ 437: Տես նաև Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան, *նշվ. աշխ.*, հ. 4, Եր., 1998:

115 Մ. Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Տփլիս, 1913, էջ 339-340:

116 Աղսաի, Ջեյթունը և իր շրջակաները, Պեյրութ, 1970, էջ 22:

հնում ավելի մարդաշատ եղած և գրչության կենտրոն հանդիսացած Ձեթ գյուղը, որի շրջակայքում հետագայում պահպանվել էին ուխտատեղիներ, որոնք հնում եկեղեցիներ են եղել: Իսկ գյուղի կամարակապ եկեղեցու տակից բխում էր բարեհամ ջրով աղբյուր: Ձեթ գյուղանունը, որը Ղ. Ինճիճյանը¹¹⁷ հնարավոր է համարում կապել Մեծ Հայքի Չորրորդ Հայք աշխարհի Հանձիթ (Անձիտ) գավառի անվան հետ, հետագայում Արևմտյան Հայաստան ներթափանցած թուրքերը վերանվանել են՝ անվանափոխելով Քափուաչմազ, որում քափու նշանակում է դուռ, աչմազ՝ չբացվող հայերին անհասկանալի անվամբ:

Ուրարտական ժամանակներից հայտնի Հնագույն Հայաստանի՝ Ուրարտուի թագավոր Արգիշտի 1-ինի (մ.թ.ա. 8-րդ դար) սեպագիր արձանագրությունում Տուարածինի ու այլ անվանումներով հիշատակվող և Երասխ գետի վերնագավառում տարածվող ու Հայկական պար լեռնահանակարգից և Խորասան գյուղաքաղաքից հարավ ընկած Մեծ Հայքի Տուրուբերան աշխարհի Մուշի գավառին սահմանակից Տվարածատափ (նշանակում է տավարածների և հովիվների դաշտ) դաշտի ու գավառի անունը նրանք անվանափոխել են Կարայազը դաշտ և Կարայազը գավառ անուններով (կարա=սև + յազը=տափարակ):

Ց) Անվանափոխությունների ընթացքում այն բազմաթիվ դեպքերում, երբ թուրքերն ի վիճակի չեն եղել թարգմանել կամ որևէ այլ ձևով աղավաղել հայկական պատմամշակութային հուշարձանների անունները, նրանք նույն կամայականությամբ էլ դրանք պարզապես անվանափոխել են որևէ թուրքական անվամբ և այդ ձևով թուրքականացրել հայկական տեղանունները:

Գրա ցայտուն օրինակն է Մեծ Հայքի Տուրուբերան աշխարհի Տարոն գավառում, հետագայում Արևմտյան Հայաստանի Բիթլիսի նահանգի Մուշի գավառում, Մուշ քաղաքից հյուսիս-արևմուտք գտնվող և պահպանված ավանդության համաձայն Գրիգոր Լուսավորչի կողմից 303 թ. հիմնադրված Սբ. Կարապետ կամ Մշո Սբ. Կարապետ վանքը, որը դարերի ընթացքում ունեցել է հայկական բազմաթիվ այլ անուններ՝ Ավետիքի վանք, Գլակա սբ. Կարապետ, Գլակա վանք, Իննակնյա վանք, Հացյաց դրախտ, Հովհաննես Մկրտչի վանք, Հովհաննու Կարապետի վանք, Մատթեոսի և Մկրտչի վանք, Մաքարե վանք, Մշո վանք, Ողական վանք, Տարոնի վանք, Տարոն սբ. Կարապետ վանք և այլն: Վանական այս հայտնի համալիրը թուրքական տիրապետության շրջանում անվանափոխվել է Զիարեթ, որը նշանակում է ուխտատեղի կամ ուխտավայր և Չանկլը մանասթըր, որ նշանակում

117 Ղ. Ինճիճյան, նշվ., աշխ., էջ 225:

է զանգակավոր վանք:

9) *Վանական համալիրների, վանքերի ու եկեղեցիների անվանափոխումների ժամանակ թուրքերը երբեմն պարզապես դիմել են հաշվելու մեթոդին: Նրանք հաշվել են վանական համալիրի մեջ մտնող եկեղեցիների, և կամ էլ՝ եկեղեցու ունեցած խորանների թիվն ու այդ թվական անվամբ էլ վերանվանել հայկական պատմամշակութային հուշարձանը:*

Այսպես՝ Արևմտյան Հայաստանում, Վանա լճի հարավ-արևելյան ափամերձ շրջանում, Վան քաղաքից արևելք, Վարագա լեռան լանջին էր գտնվում միջնադարյան Հայաստանի գրչության ու մշակութային նշանավոր կենտրոն հանդիսացած Վարագավանքը, որն ուներ մատենադարան, և որտեղ Խրիմյան Հայրիկը 19-րդ դարի երկրորդ կեսին հիմնադրել էր տպարան: Վարագավանքի վանական համալիրի մեջ մտնող նրա յոթ՝ Սբ. Աստվածածին, Սբ. Գևորգ, Սբ. Խաչ, Սբ. Հովհաննես, Սբ. Նշան, Սբ. Սիոն, Սբ. Սոֆի եկեղեցիների համար վանքը թուրքերի կողմից հենց այդպես էլ կոչվել է Եղիքիլիսե (եղի=յոթ, քիլիսե=եկեղեցի):

Պատմական Հայաստանի պատմամշակութային մեծ ու փառավոր կառույցներից մեկը՝ Սբ. Հովհաննես կամ Բագրևանդի վանքը, գտնվում էր Մեծ Հայքի Այրարատ աշխարհի Բագրևանդ գավառում, նոր ժամանակներում՝ Էրզրումի նահանգի Բայազետի գավառում, Դիաղին գյուղաքաղաքից 16 կմ հյուսիս-արևմուտք, նշանավոր Նպատ լեռան հյուսիս-արևելյան կողմում, Վանք գյուղում: Վանքը հիմնադրել է Գրիգոր Լուսավորիչը, նրա մոտ՝ Արածանի գետի ջրերում մկրտել հայոց Տրդատ Գ թագավորին և այլոց, ու վանքում տեղադրել Սբ. Հովհաննեսի մասունքները: Վանքը երեք խորան ունենալու համար թուրքերն անվանափոխել են Ուչքիլիսե (ուչ=երեք, քիլիսե=եկեղեցի) և այլն:

Մեծ Հայքի Այրարատ աշխարհի Շիրակ գավառում, Կարս քաղաքից 38 կմ հարավ-արևելք, պատմական Հայաստանի Անի մայրաքաղաքից 23 կմ հարավ-արևմուտք, Տեկորի տաճարից 3 կմ արևմուտք, Ախուրյան գետի աջակողմյան Տեկոր վտակի վերին հոսանքի ձախ կողմում է գտնվում 5 փառահեղ եկեղեցի ունեցող Խծկոնքի վանքը, որը եկեղեցիների թվի համար թուրքերի կողմից անվանափոխվել է Բեշքիլիսա, որում բեշը նշանակում է հինգ, իսկ քիլիսան՝ եկեղեցի: 20-րդ դարի սկզբներին վանքը լքված էր ու ամայի:

Այսպիսով՝ հատկապես 1915 թ. թուրքերի կազմակերպած Հայոց ցեղասպանությունից հետո հայերի հետքերն իրենց հայրենիքի՝ պատմական Հայաստանի, տարածքից իսպառ վերացնելու նպատակով թուրքերն սկսեցին հայկական աշխարհագրական անունները հիմնականում վերոգրյալ

ձևերով ու մեթոդներով արագ անվանափոխել, որի հետևանքով այժմյան Թուրքիայի Հանրապետության տարածքում, որի զգալի մասը հնուց ի վեր զբաղեցնում էր հայոց բնօրրանը, հայկական տեղանուններ շատ քիչ են պահպանվել:

J. H. Yesayan

Dedicated to the 100th anniversary
of the Great Armenian Genocide

ARMENIAN TOPONYMS AND THE CHANGES OF ARMENIAN TOPONYMS IN TURKEY

Like Armenian historical monuments, manuscripts and books, Armenian toponyms are also one of the most sacred relics that the Armenian people have inherited. Armenian toponyms are considered to be valuable components of the Armenian people's cultural heritage, a significant part of which is situated in the territory of Western Armenia seized by the Turks.

Toponymy is the study of geographic place names. It examines their meaning, origin, structure, as well as the areals for their distribution. Toponymy provides valuable information about the history and geography, especially the geography of the nation. It also helps restore the boundaries for the emergence, formation and settlement of ancient tribes, races and any nation in general; delineate distribution regions for languages of the past, the geography of the past and present trade and transit roads, ways of resettlement of nations and gives an idea of communication between countries and nations, the level of their civilization, as well as their centres for economy and culture.

Toponyms are a reflection of national characteristics. They contain geographic, historic and linguistic information about the certain place, as well as some information about the period, level of development and occupations of the people living in that area.

In terms of chronology, Armenian toponyms have been mentioned since the cuneiform period (ex. Amodj, Aregh), and they are mentioned in our days.. They have been mentioned in the Urartian period (ex. Luerukhi region, Menuakhinili town), in the Middle Ages (ex. Agravakar - a castle in the Vaspurakan land of Great Hayq, Haghartsin Monastery in Gugarq land of Great Hayq), in the new era (ex. Andzak village in Van province of Western Armenia, Kaghzvan city in the region of Kars), in the modern period (ex. Charentsavan city in Kotayq region of Republic of Armenia, Antarashen village in Lori region of RA).

Physical and geographic place names have also been mentioned since early times, but as those place names are not subject to administrative separation, time is not of important significance. Those place names are Mount Masis (Ararat), Yeraskh (Arax) River, Lake Van, the concave features of Ararat in the Armenian Highland.

As a state, Armenia has had various borders in different periods of history. It has had its largest territory during the reign of Tigran the Great when it reached

the apogee of its power, stretching from the Mediterranean Sea in the West to the Caspian Sea in the East, from Kura River and the Black Sea in the North to the Upper and Armenian Mesopotamia in the South. Written evidence has been preserved in the works of Greco-Roman geographers Xenophon, Eratosthenes, Strabo, Pliny, Ptolemäus and others about the description of the geographical location of Armenia, its borders and the territory that it has occupied.

According to Strabo, “the south of Armenia is protected from Tavros, which separates it from the whole country located between the Euphrates and Tigrisi and named Mesopotamia; from the east it joins the Greater Marastan and Atropatene, from the north there are the Paraqatras Mountains that are above the Caspian Sea, and Aghvanq, Georgia and the Caucasus, which surrounds all those nations and reaching Armenia, joins the Mosqikyan Mountains and Koghqis Mountains. From the west of the land called Tibarans there is the people called the Tibarans. From the west there is also thePariadres Mountain and the Skyudises Mountain that stretch to the Minor Hayk and the Euphrates valley, separating Armenia from Cappadocia and Commagene”¹¹⁸.

All authors have reiterated the words of Strabo in the “Ashkharhatsuyts” and the Middle Ages, even up to the 19th century. According to the records of most of the authors, as well as to the British Encyclopedia¹¹⁹, Armenia is a mountainous territory occupying approximately 400 000 sq/km land. Of course, here the authors don’t consider the territory occupied by the Cilician Armenian state, which existed in the 11-14th centuries¹²⁰. It generally occupied the entire Armenian Highland and its surrounding areas. Questions about the location of Armenia and its occupied territory have attracted several dozens of geographers, historians and researchers, primarily in the 19th-20th centuries.

Being situated between the East and West, historical Armenia has been invaded by foreign conquerors numerous times, and during each of the invasions, certain toponyms have frequently been changed with arbitrary names. This has led to the creation of more than ten layers of toponyms in the Armenian territory, including the Armenian-Hayasan-Urartian (ex. Biainili, Nairi, Kummakha, Hayasa, Tushpa), Assyrian and Babylonian (ex. Enzitu, Aruni), the Hittites-khurrian (ex. Nubanashe, Khatusha), old Persian (ex. Masikh), Byzantine (ex. Bibas, Martirupolis), Arabic (ex. Jezireh), Turkish (ex. Gyloljik, Chivili), Russian

¹¹⁸ Strabo, compiled and translated by H. Atcharyan, Y., 1940, p. 53.

¹¹⁹ The New Encyclopaedia Britannica, London, v. 1, p. 566.

¹²⁰ H. Gabrielyan, Armenian Highland, Y., 2000, p. 8.

(ex. Fantan, Ostraya Gora), Georgian (ex. Somkhети, Egristsghali), Kurdish (ex. Navale Kalo, Qav).

Toponyms remain for thousands of years, even in cases when certain tribes having named the places in that certain period have disappeared from history a long time ago. Thus, “in the record of Rusa II (685-645 B. C.) discovered in Zvartnots, the Hrazdan River coming out of Lake Sevan, is named Ildaruni, the “**Ild**” component of which means “river”, and the second one – “**arun**”, means “sea” (in Hittites). So, Ildaruni means “marine”. The “**dan**” component of the word Hrazdan means “river”. In Indo-European language there used to be the word “juro”, meaning water, and it had various meanings in various languages – water, rain, marsh, lake. In certain languages “Hraz” appears in the forms of “yures”, “yurios” and “yura”, and there is no doubt that the origin of the first component of Hrazdan River – “**Hraz**”, has originated from “**yuras-huras**”, which is quite explicable in Armenian phonetic patterns. Under the Iranian influence it has become Hrazdan, which also means **marine**”¹²¹. That is, the Urartian toponym Ildaruni and the current Hrazdan have the same meaning, and the ancient Ildaruni, having been changed into Hrazdan, has preserved its linguistic meaning of “marine”. The 7th century Armenian historian Sebeos mentions Hrazdan River with the name Hurazdan. Hovhannes Draskhanakertsi (John of Draskhanakert), an Armenian medieval author (end of the 9th century – beginning of the 10th century) and Vardan Areveltsi (Vardan from the East) (8th century) mention Hrazdan River as Hurastan.

In various parts of the whole Armenian Highland more than 800 Urartian cuneiform records have been preserved and are available to us. They show the entire chronology of the Kingdom of Van, and this written heritage is a part of the spiritual culture of the Armenian people.

The purity of Armenian toponyms was preserved until the entry of foreigners to Armenia, after which thousands of typical Armenian, historical and harmonious names were no longer used and were translated in different periods of time. After having undergone various changes, they were distorted or replaced, and sometimes renamed with foreign names. In this case the names of physical and geographic objects were especially affected, if we consider the fact that Armenian historians mentioned names of countries, their administrative divisions and settlements more than the names of physical and geographic units in the Armenian Highland when describing many historical events. Most of them have remained anonymous in a certain historical period. Physical-geographic place

¹²¹ Y. Karageozyan, Cuneiform place names, v. 1, Y., 1998, p. 221.

names were basically named starting from the 19th century.

Most of the changes of Armenian toponyms were made as a result of penetration of the Turkish tribes of nomads and shepherds into Armenia. Right from the beginning the Armenians were pressured by them in different ways. They were forced to move from their flat and fertile land, clean and thriving homes to places with small areas and less suitable conditions for cultivation. High taxes were imposed on the Armenians¹²², and their possessions were stolen. “There were bandits, pillage, massacre and violence everywhere”¹²³. In 1915, by Selim I Sultan’s Decree, the irregular muster of guys and girls, the so-called blood-tax, gathering baby boys, became the greatest catastrophe for the people who were subjects¹²⁴. And this had been going on for centuries. The Turks’ pressure on the Armenians was so powerful that Armenians didn’t have any windows looking to the street in many settlements of Historical Armenia such as in the Malatia state of Historical Minor Hayq¹²⁵.

However, as if that was not enough for them, the Turks consistently prohibited the Armenians from speaking Armenian and exerted terrible pressures and punishments on those who would pronounce the word “Armenia” and on those who spoke Armenian in general. Starting from the year 1880, the word “Armenia” was prohibited from being used in official documents¹²⁶. Here is what Hr. Atcharyan, a famous Armenian linguist, academician of the USSR Academy of Sciences, writes about that: “The most affected was Minor-Asia and the Eastern part of the Balkan Peninsula where the natural and formal influences of the Ottoman government had caused the Armenian dialect to disappear...”¹²⁷. And then he annotates: “They confirm that the governors of these places had threatened to punish those speaking Armenian by killing them”¹²⁸.

After the Russo-Turkish War of 1877-78, pressures mounted and became widespread, especially after the 1890s. In 1895-96, the mass killings of Armenians

¹²² Leon Vardan, *Taxes in Ottoman and Persian Empires*, 15th cent., Y., 2004.

¹²³ Simeon Lehatsi, *Travelling Notes*, Vienna, 1936, p. 153-154.

¹²⁴ Osman Nuri, *Abdul Hamid and the Era of His Management*, v. 2, 1876 (in Ottoman language).

¹²⁵ A. Alpoyachyan, *History of Armenians of Malatia*, Topographical, Historical and Ethnographic, Beirut, 1961, p. 1097.

¹²⁶ *History of the Armenian People*, v. 6, Y., 1981, p. 137.

¹²⁷ Hr. Atcharyan, *Loan words from Turkish into the Armenian Language*, Eminyan Ethnographic Collection, v. C, Moscow-Vagharshapat, 1902, p. 5.

¹²⁸ Hr. Atcharyan, mentioned work, p. 5, footnote.

were organised at the state level. In 1909, the massacres were perpetrated in Cilicia, and they reached their climax with the barbarous acts in the horrible year of 1915 (April 24th), that is, the year of the Armenian Genocide, which continued till the year 1923. According to our calculations, between the years of 1890 and 1923, Armenians from over 2700 settlements with only Armenian and mixed population, suffered there¹²⁹. And the number of those settlements will definitely increase as a result of additional research, as many of them have already been renamed.

V. Reossler, a high-ranking official of the German Foreign Ministry, was a consul in Turkey in 1914-18 and witnessed the Armenian massacres. Reossler prepared a secret bulletin which, together with Aram Antonyan's memoranda, played an important role in the acquittal and release during the trial of Soghomon Tehleryan, a courageous representative of the Armenian liberation movement who had killed Taleat¹³⁰.

In pursuit of long-term goals, as well as with the purpose of reinforcing Turkish regime, new administrative divisions were made in the Ottoman Empire more than half a century before the Armenian Genocide, and T. Hakobyan writes the following about that: "In the second half of the 19th century, changes were made in the administrative divisions of Western Armenia, as a result of which... the remains of the Armenian authorities were completely abolished"¹³¹.

Ubiquitous changes of Armenian toponyms were made in accordance with the Turkish government's decree, which had been developed in advance and was put into use¹³². According to the decree, the Turks needed to get rid of the foreign names in every possible way, realizing clearly that most of them were Armenian.

In the decree it is stated that the selection of those names needs to be successful; otherwise, the previous names might still be used. According to the decree that went into effect in 1916 in the Ottoman Empire, it was foreseen to get rid of not only Armenian toponyms by means of renaming, but also other toponyms of other Christian nations that were considered to be foreign for the Turks, such as the Bulgarians and Greeks. R. Hovhannisyan wrote the following

¹²⁹ See their list at J. Yesayan, *Historical-geographical data about the Armenian Genocide*, Y., 2005, p. 7-162.

¹³⁰ Memorial, of Great Genocide (1915-1965), made by G. Aharonyan, Peyrut, 1965.

¹³¹ T. Hakobyan, *Memorable Places of the Armenian History*, Y., 1990, p. 54.

¹³² See the first version of that decree translated into Armenian at L. Sahakyan, *Turkification of Place names in Turkish Empire and Republican Turkey*, Montreal-Arod, 2010, p. 33-35.

about that: “Genocide denial is fairly considered to be the final stage when the culture and historical memory of a nation is being eradicated after the annihilation of the nation”¹³³.

This led to the beginning of a long process of renaming thousands of fundamentally robbed, mainly deserted, ruined or destroyed and sometimes burnt Armenian cities and villages, settlements, monasteries, temples, churches, chapels, impregnable fortresses and castles, bridges, administrative and physical-geographic place names, as a result of which the native land of the Armenians was “flooded” with distorted, Turkified names, which were foreign and unknown for native Armenians. Here is what “Armenian Soviet Encyclopedia” writes about eliminating the name Western Armenia and putting the name Anatolia (meaning “east, sunrise” in Greek) into use instead: “Since 1923, the entire Asian Turkey, including Western Armenia and Kurdistan, was named as A. (Anatolia – J. Y.) in Turkish literature, through which the geographic content of that term was distorted”¹³⁴. The Turks pronounced it as Anadolu – with their accent.

Turkish authors used the term “Ermenistan” till the end of the 19th century. Thus, mid-19th century Turkish historian Osman Nuri has repeatedly mentioned the word “Armenia” in his three-volume work entitled “Abdul Hamid II and his reign”¹³⁵.

The process of changing toponyms carefully organized and methodically implemented by the Turks slightly slowed down only during the Second World War, after which that process gained momentum again. As a result, whereas in 1920-1930 there were toponyms of Armenian origin to a certain extent in maps of the Turkish Republic, in maps of 1970 there was a minimum amount of such toponyms. Implementing the decree in a purposeful and consistent manner, the Turks had already renamed more than 1/3 of rural settlements of the Republic of Turkey in 2010.

Hr. Atcharyan expresses the opinion that an interesting phenomenon can be seen in the renaming of Armenian toponyms and replacing them with Turkish names, that is, while renaming those toponyms, the Turks sometimes turned to Armenian. For example, in regard to the name “Tehir”, Atcharyan says, that it means “mullet” and writes: “... this Turkish word was taken from the Armenian

¹³³ Р. Оганнисян, Отрицание: Геноцид армян как прототип такого подхода: Вестник: Армянский институт международного права и политологии в Москве, 2004, стр. 49.

¹³⁴ Armenian Soviet Encyclopedia, v. 1, Y., 1974, p. 373.

¹³⁵ Turkish Sources about Armenia, the Armenians and other nations of Caucasus (translated of the original by A. Safrastyan and G. H. Santurjyan), v. 4, Y., 1972, p. 126.

word “king”, and the Armenians have borrowed it for the second time as a Turkish word”¹³⁶. And indeed, in the Zeytun province of Marash county of the Aleppo state of Cilicia, in the basin of the Pyramos River or Jeyhan River, there is a rivulet called Tagavori Jur (Water of the King), which became Teqirsu, in which “su” means “water”. Moreover, in the same province, not far from the Kanchi village, there is a mountain range named Tagavori, which was also made Teqir. The following is what Aghasi writes about that: “The Kanchi village of Zeytun was called royal during the years of the Rubinyans. That was why the mountains surrounding it are called Teqir or Tagavori Ler (“Mountain of the King”), and the water flowing from it – Tagavori Jur – that is, “Water of the King” (Teqir Su)”¹³⁷. The same happened to toponyms formed with the Turkish root “yagh”, which comes from the Armenian “yugh”. Hr. Atcharyan says the following about this: “The Turkish word “yagh” was borrowed from the Armenian form “yegh” and then it has returned to Armenian again in its changed form”¹³⁸. According to Hr. Atcharyan, the word Shenliq, which means “joy”, “festivity”, “a cheerful man or place”, is also of Armenian origin: “The Turkish word “shenliq, sheynlig... is of Armenian origin, and “lik” is a Turkish particle””¹³⁹.

However, the Turks have implemented a large process of renaming toponyms.

Let's present the Turks' principles of renaming the city of Kharberd, the county of Kharberd and the field of Kharberd. Situated on the left bank of the Aratsani River (Eastern Euphrates) in the North-West of Lake Tsovq, the city of Kharberd, , was included in the county of Andzit (Handzit) of Tsovp land of Greater Hayq in the past. The origin of the name Kharberd is connected with the name of Khar village, which was situated in the territory of Kharberd in ancient times. The word word “berd” (fortress) was added to Khar later too, with the construction of the city fortress, making it Kharberd. The word “khar” is etymologized as “way”, “road” in Khurrian, so Kharberd means “fortress of the road”¹⁴⁰. M. Hovhannisyan writes the following about that: “...“Khar” is an old word, which has meant “way”, and the fortress has been built on the way as a shelter”. He once again touches upon this question and writes: “According to some people, “Khar” means “way, road” in an ancient language, and the place

¹³⁶ H. Atcharyan, mentioned work, p. 130.

¹³⁷ Aghasi (Karapet-Tur-Sargisyan), *Zeytun and its Surroundings*, Peirut, 1968, p. 21.

¹³⁸ H. Atcharyan, mentioned work, p. 243.

¹³⁹ H. Atcharyan, mentioned work, p. 260.

¹⁴⁰ *Armenian Soviet Encyclopedia*, v. 5, Y., 1979, p. 38.

was called “City-fortress of Roads”¹⁴¹. And it’s quite understandable, as even through the Kharberd province and the field of Kharberd passed the transit highway, built in Asia by Persian King Dareh I, called “Arqayakan Chanaparh” (“King’s Road”). The Turks changed the ancient name Kharberd with Harput. Rocky locale and anhydrous climatic conditions of the city of Kharberd didn’t satisfy local Armenians, and some of them moved to suburban lowland in 1617, situated to the south-west of Kharberd, and establishing a new city that they named New Kharberd. The latter became the administrative centre of the county of Kharberd in 1878, which was renamed as Mezire (Mezre), the “mazra” version of which, according to Soviet AS academician Hr. Atcharyan: “fields, surrounding cultivating lands, = in Arabic field, pasture, which comes from the root “to sew”¹⁴². During the reign of sultan Abdul-Aziz (1861-1876) the city was renamed into Mamuret-ul-Aziz, and the county of Kharberd was also called with the same name¹⁴³. The city and the county were later called Elyazəg, which is a Turkish personal name.

The field of Kharberd, which is indeed called Beautiful Field for its beauty and has been known as the Voskeghenik Field for its fertility since ancient times, is situated to the north of the Armenian Tavros mountain range in the Armenian Highland and in the lower stream of the Aratsani River (Eastern Euphrates).. The field was also called Hallelujah, which was reinterpreted by the Turks as Uluova (“ulu”=“big”, “ova”=“field”), and that name was given to a large segment of the field, but it was again renamed as Mollaqend village situated there. The field of Mollaqend (“molla”, according to Hr. Atcharyan, means “muslim ecclesiastic with a white wrap”¹⁴⁴, and “qend” means “village”). The other part of the field of Kharberd is named Elyazəg at present.

In order to get an idea about the principles of Turkification of Armenian toponyms, we deem it necessary to present the most important ones.

Let’s start from the ones that are seen relatively more frequently.

*1) Armenian toponyms were mainly renamed by the Turks by means of translation, and the word “inner”, most frequently used in case of physical-geographic objects, was made **ashaghə** by them, upper – **yuqarə**, medium – **orta**, big – **byuyuq**, small – **qyuchuk**, new – **eni**, old – **eski**, white – **agh** or **aq**,*

¹⁴¹ M. Hovhannisyan, Fortresses of Armenia, Venice, 1970, p. 40, p. 60.

¹⁴² Hr. Atcharyan, Armenian Etymological Dictionary, v. 3, Y., 1997.

¹⁴³ T. Hakobyan, St. Melik-Bakhshyan, H. Barseghyan, Dictionary of Place Names of Armenia and Surrounding regions, v. 2, Y., 1988, p. 468.

¹⁴⁴ Hr. Acharean, mentioned work, p. 241.

black – **kara (ghara)**, red – **kzel (ghzel)**, village – **qend** or **qyoy**, the “farms” – as **chiftliq**, bridge – **qyopryu**. In case of physical-geographic objects, the word “source” was translated as **bulagh**, lake – **gyol**, river and water – **chay** and **su**, mountain and the peak – **dagh** and **tapa**, canyon – **dere** or **deresi**, glade – **tala**, country-side place – **yayla**, etc. The latter ones, as well as the Turkish plural-making suffixes “**lar**”, minimizing “**jik**” or “**juk**”, and the suffixes “**li**” or “**lu**”, showing place, were simply attached to Armenian toponyms, and there were fake, irrelevant toponyms of foreign origin in the Armenian Highland. According to Gevorg Jahukyan, an academician of the National Academy of Sciences of the RA, this can’t be considered as scientific material.

The name of the village of Kangar or Kankar, situated on the slope of a canyon, in Balu province of the county of Arghnamaden of the state of Diarbekir in Western Armenia, has come from the Armenian word “kankar” – the name of a thorny plant, which is called artichoke or artichook too, and which was widely spread in the local mountains. According to Hr. Atcharyan Kankar “is a thorny plant, the family of which is considered to be a quite respected vegetable”¹⁴⁵, and according to Ed. Aghayan, an academician of the National Academy of Sciences of the RA, “kankar” is an edible thorny plant, is also named artichook, *Teucrium polium* (rosemary)¹⁴⁶. They translated the toponym Kankar and made it Kengerlu, which is the Turkish artichook...

They translated the name of the village of Gochogh, which is situated on the slope of the mountain Drakhtik, not far from the monastery St. Karapet of Frnus, to the north of the Frnus borough in Zeytun province of Marash province of the state of Aleppo in Cilicia, as Chaghlaghan, which means “screeching, crying, making noise”¹⁴⁷.

They changed the name of the village of Khndzorut, situated on the left bank of the Aratsani River (Eastern Euphrates), 33 km north-east of the town of Qghi, in Qghi province of the county of Erzerum of the state of Erzerum in Western Armenia, into Elmalı. The name of the village of Tandzut, situated in the Basen province of Ayarat land of Greater Hayq – into Arm@tlu.

They translated the name of the peak Astghik, situated north-west of the city of Sebastia Svaz, not far from the right bank of the Alis River (Halis), in Antipontakan system of Minor Hayq, as Yəldəzdagh, in which “Yəldəz” means

¹⁴⁵ Hr. Atcharyan, *Armenian Radical Dictionary*, v. 2, Y., 1973, p. 515.

¹⁴⁶ Ed. Aghayan, *Explanatory Dictionary of Modern Armenian*, v. 1, Y., 1976, p. 688.

¹⁴⁷ Турецко-русский словарь, М., 2005.

“star”, and “dagh” - “mountain”. There is a record about the peak Astghik in the work of Gh. Inchichyan¹⁴⁸. The right-hand Astghik rivulet of Alis River, which flows in the north-western territory of the city of Sebastia and joins the main river at a distance of about 20 km west of the city of Sebastia, has also been changed to Yəldəz. According to Gh. Inchichyan, the river starts from the Yəldəz Eli (“star”) peak of the county of Sebastia and from here comes the name of the river. The water of the river makes many mills work, and as it passes by the cemetery called Black Lands, gets mixed with the Kəzələrmak River¹⁴⁹. Legend has it that, according to a story that is not completely traditional, the treasure house¹⁵⁰ of Mihrdat Pontius (1st century B.C.) was situated in the valley of Atsghik River., The people have told many myths and legends about the origin of the name of the river. In Russian 1:500000 and 1:200000 scale maps Yəldəz-Irmak, in which “Irmaq” means “river”, was also renamed as Yəldəz.

a) In the case of compound toponyms, they translated the components of the name.

For instance, they translated the name of the Tsakqar village – populated exclusively by Armenians, situated near the city of Tevrik, in Tevrik province, to the east of the county of Sebastia of the state of Sebastia in Historical Minor Hayq, as Deliqdash (“deliq”=“aperture” + “dash”=“stone”), Tsakqar stone cliff – situated between the city of Akn of the county of Kharberd of Western Armenia and the Benka borough of the same county, was also translated as Deliqdash; the cliff is cleaved, and the people there pass through that crack.

The stony Tsakqar cliff is situated south-west of the city of Mush, in Mush province of the state of Bitlis in Western Armenia, through which a long, wide passageway was dug and opened. There is no other passable road here. The stony Tsakqar cliff was translated as Deliqlukaya, in which “kaya” means “cliff”.

On the Yeraskh River (Arax), in the mixture of its left-hand rivulet called Murts, opposite the village of Qyopriqyoy, situated in the Upper Basen small province, to the east of the city of Karin, in Erzerum county of the state of Erzerum in Western Armenia, Armenian King Vagharsh II Arshakuni built marvellous bridge in the 2nd century. The bridge remains standing and still functions with 7 arches. It is named Shepherd’s Bridge, which was translated by the Turks as Choban qyopri (“choban”=“shepherd”, “qyopri”=“bridge”). Not far from the

¹⁴⁸ Gh. Inchichyan, New Armenia, Venice, 1806, p. 294.

¹⁴⁹ Gh. Inchichyan, mentioned work, p. 285.

¹⁵⁰ T. Hakobyan, St. Meliq-Bakhshyan, H. Barseghyan, mentioned work, v. 1, Y., 1986, p. 345.

bridge one can catch a glimpse of the ruins of the city of Vagharshavan.

They translated the name of Kotoratsi canyon, situated a little north-west from the Zeytun borough in Marash province of the state of Aleppo in Cilicia, where one of the rivulets of Zeytun River flows, as Ghərəm-deresi or Ghəran-deresi (“ghərəm” or “ghəran” means “incisive”, “cutting”, and “deresi” – “canyon”). The name Kotoratsi Dzor was given to the canyon after the Ottoman regime, having decided to completely eliminate the independence of Zeytun in 1862, sent the large army of Aziz pasha in this direction. However, as in the case of all previous battles, in this battle the heroic Armenians of Zeytun won by annihilating 750 Turkish soldiers in the canyon. After the battle, the canyon was named Kotoratsi Dzor.

The Kapuyt peak, situated in the Kapuyt Mountains, joining together the cities of Karin (Erzerum) and Baberd, between the rivers of Western Euphrates and Chorokh, in the Anti Pontus mountain range of the Armenian Highland, was translated as Gyoqdagh, in which “Gyoq” means “blue”, and “dagh” – “mountain”.

The name Sev River, which starts flowing from the south of the state of Trabzon towards the north, and falling into the Black Sea in the city of Trabzon, was translated as Karadere (“kara” means “black” + “dere” – “river”, “canyon”). Before the year 1915, there were 36 villages populated merely by Armenians.

The name of Vanq Mountain, situated to the west of the Great Masis (Great Ararat) Mountain in the Haykakan Par mountain range of the Armenian Highland, was translated as Dashqilisa (“dash” means “stone”, “mountain” + “qilisa” – “church”).

They translated the name of Qarhat village, situated 10 km away to the east from Zara borough, in the small Zara province of the Sebastia province, in the state of Sebastia in Historical Minor Hayq, as Tashlāgh, which means “stony place”.

Built with sacred, albescent stone, the Spitak Monastery is situated in Western Armenia, particularly in Van county of the state of Van in Rshtuniq county of Great Hayq of the past, to the south of Lake Van on the north-eastern foot of Artos Mountain. According to a preserved tradition, it was named Spitak Monastery since the time when a black soldier of Lenktemur’s attackers hit the door of the monastery. After that, the door immediately whitened and the bandits, terrified of that miracle, left. The Turks have translated the name of the monastery as Aghqilisa, the first component of which – “Agh”, means “white” + “qilisa” – “church”.

The mountain range named Ugthaparanots, situated between the Euphrates River and Murts rivulet of the upper stream of Arax River, to the north-east of the Aytsptkunq peak of the Haykakan Par mountain range in the Armenian Highland, was translated as Deveboyni (“deve” means “camel” + “boyni” – “neck”). V. Qosyan mentions this with the writing “Teve Poyun” and places it in the region of the city of Karin, close to the “Surp Nshan” (Holy Sign), and then addsthat the roads leading to Basen and Persia pass over this mountain¹⁵¹.

The names of the Yeghegarich township and castle which is mentioned in the Roman Peutinger guidebook map as the road joining the settlements Nikopolis – Zimara, on the bank of the river Gayl, to the north-east of Historical Minor Hayq, have been translated as Kaməshlidere (“kaməsh” means “reed” + “dere” – “river”, “canyon”).

The right-hand Voskegetak rivulet of the Euphrates River of the Armenian Highland joins the main river at a small distance from the southeast sector of the city of Arabkir, in the western sector of the state of Kharberd. Due to the fertile lands in the valley, the river was named Voskegetak, the first component of which – “Voski”, was translated by the Turks as “sarə”, which literally means “yellow”, and “getak” was replaced with the word “chicheq”, which means “flower”, and Voskegetak was made Sarəchicheq.

According to N. Adonts, the left-wing Mananagh rivulet of the Euphrates River in the Armenian Highland, which was going to be named Tuzludarası¹⁵² (“tuzlu” = “salt marsh” + “darası” = “river”, “canyon”) was also renamed by the Turks.

In Byurkan-Mndzuryan mountain range of the Armenian Highland there is a quite large mass of volcanic mountains called Mountains of Byurakn, Hazar Akunq (“Thousands of Sources”), Hazaralchyan (“A Thousand Lakes”) Mountains. According to the testimony of H. Karnetsi, it was mentioned with the name Hazar Akunq (“Thousands of Sources”) by Hovhannes Tlkurantsi¹⁵³. In the mountains there are a number of high plateaux and cones. The highest one among the latter ones is the peak, which was known as Srmants since ancient times, about which Gh. Alishan¹⁵⁴, Leo¹⁵⁵, H. Karnetsi and others have mentioned. An

¹⁵¹ V. Qosyan, Higher Hayq, v. A, Vienne, 1925, p. 1.

¹⁵² Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, С.-П., 1908, p. 50.

¹⁵³ H. Karnetsi, Surveyor of Upper Armenia, created by K. Kostanyan, Vagharshapat, 1903, p. 58, p. 68, annotation.

¹⁵⁴ Gh. Alishan, Surveyor of Armenian Famous People, Venice, 1855, p. 9.

¹⁵⁵ Leo, History of Armenia, v. 1, Tiflis, 1917, p. 143.

Urartian cuneiform record dating back to 8th century B.C. has been discovered in the territory near the peak. By providing the Hazaralchyan-Bingyol as a translation of the mountains, in which “Bin” means “1000”, “gyol” - “lake”, they translated the Srmants peak as Bingyol as well.

The right-wing Byurakn rivulet of Aratsani or Eastern Euprates River of the Armenian Highland, which starts from numerous lakes and ponds in Byurakn plateau, as well as from snow melting and rains, was translated by the Turks as Bingyol (“bin” = “a thousand”, “innumerable”, “gyol” = “lake”). Byurakn plateau was also translated as Bingyol just in the same way, from where the Yeraskh (Arax) River starts. The mountains of Byurakn are also situated there and are famous for their names Hazaralchyan (“A thousand Lakes”) and Hazar Akunq (“A thousand Sources”).

b) It should be mentioned that toponyms with complex Armenian roots were sometimes not translated completely by the Turks, but the Turks were content with translating only one of the roots.

Thus, the part situated near the St. Gregory the Illuminator Monastery of the Vanqasar convent, to the south of the city of Malatia of historical Minor Hayq, in the Anti Tavros mountain range of the Armenian Highland, was named Vanq Dag.

In case of the toponym Norgegh or Norshen, situated 48 km away from the west of the city of Karin, in the state of Erzerum of Western Armenia, they translated one component of the name – “Nor” and changed the name of the village to Yenigegh. Then, they also translated the “geg” component, and the village was named Yeniqend. The Armenian Norshen village of the Shabin Karahisar province of the state of Sebastia in historical Minor Hayq was also named Yenigegh by the Turks. They treated the name of the Norshen village in a completely different way. The village is situated near the Surp Astvatsatsin (St. Mary) holy place, on the southern foothills of Mount Sipan, 5 km to the north of Lake Van, in the small Artske province of Van province of the state of Van in Western Armenia. First, they added the Turkish suffix “juk” to the Armenian word, making it Norshenjuk¹⁵⁶, H. Lynch mentions with the writing way Norshenchik¹⁵⁷. Then, they cut the letter “e” in the name, as well as change the toponym and adjust it to their pronunciation. Finally, they changed it again with the deformed names Norshenjugh or Norsənjəgh.

¹⁵⁶ В. Маевский, Ванский вилайет, Военно-статистическое описание, Тифлис, 1901, p. 268.

¹⁵⁷ H. F. B. Lynch, Armenia, v. 2, Polis, 1914, p. 369.

c) While translating, they often ignored and left out one of the components of the toponym.

Thus, in a place called Hndzanis, at a distance of 42 km to the south of the city of Van, at about 10 km to the west of the Kangvar castle, to the south-east of the Artos peak, to the south of Lake Van of the Armenian Highland, in Andzevatsiq province of Vaspurakan land of Great Hayq, there was the Hogyats Monastery. It was located on the bank of the Tigris River, in the place of mixture with the Kasrik rivulet, at the crossing point of the roads Van, Noraduz and Shatakh. According to a tradition about the construction of the monastery, Mary, the Mother of God, appeared to the Apostle Bartholomew and ordered to build a monastery therefor the salvation of his soul. The church of the built monastery is called Astvatsatsin (Mother of God), under the stage of which the portrait of Mother of God is engraved. The mentioned legend about the construction of the monastery is attributed to the historian Movses Khorenatsi¹⁵⁸. H. Voskanyan describes the monastery in detail and writes: "... The Tajiks call the monastery Qilise or Ter Mireem"¹⁵⁹. The latest names of the monastery are also stated in of "Handes Amsorya" as well¹⁶⁰.

From the name of Hogyats Monastery they have left out the component "Hogyats", which is rather difficult to translate, and have translated only the word "vanq", changing it into "Qilise", which literally means "church", and that became the name of Hogyats Monastery. Due to its impregnable, geographical position, this monastery has also served as a fortress. The Hogyats Monastery was a residence for bishops even back in the 4th century, and later it was considered to be a big centre for illustrating manuscripts and had a rich library of manuscripts. A source after the name of Lusavorich was also situated near the Hogyats Monastery.

d) Sometimes, parallel to translation, the Turks also named geographic objects.

Thus, the name of the Armenian-populated Mets village situated on the right wing of the Jeyhan or Pyramos River, and having 400 houses, at a distance of 25 km to the west of the city of Marash – the centre of the Marash province of the state of Aleppo in Cilicia, was translated as Byuyuqqoy ("byuyuq"="big", "qyoy"="village") and Yenijekale, which means Noraberd. They also named the

¹⁵⁸ Armenian Soviet Encyclopedia, v. 6, Y., 1980, p. 499.

¹⁵⁹ H. Voskanyan, Monasteries of Vaspurakan-Van, part 1-3, Vienne, 1940-1947, p. 759-778.

¹⁶⁰ Handes Amsorya, Venice, 1889, p. 236.

village Khristianqyoy (“khristian” = “Christian”, “qyoy” = “village”).

In the state of Kharberd of Western Armenia, in the western sector of the Armenian Tavros mountain range in the Armenian Highland, at a distance of 23 km to the south-west of the city of Kharberd, there was Lake Tsoyq - in a concavity surrounded by Tsoyuts Mountain, on the south-west coast of which there was the fortress (castle, chateau) called Tsoyq or Katoghikosi Qar. They translated Lake Tsoyq as Gyoljik, as well as named it Kazangyol (in which “kazan” means “boiler” + “gyol” = “lake”). Nerses Shnorhali and his brother, Bishop G. Pahlavuni were born in the Tsoyq chateau in the 12th century, and they turned the fortress-chateau into a residence for bishops.

The name of the Tsaghkants or Tsaghkeo peak situated in Tsaghki or Tsaghkants mountains, in the upper stream of the Aratsani River, to the north-east of Lake Van in the Armenian Highland, was translated into Aladagh (“al” means “pink-red”, “motley” + “dagh” = “mountain”). Perhaps it was named Aladagh due to the fact that it is full of motley flowers.

e) Sometimes, while composing the word, together with the translation they added a Turkish word to the toponym as well..

Thus, in the Armenian Highland, at a distance of 10 km away from the Ogghi borough of the state of Erzerum of Western Armenia, and belonging to the Byurakn-Mndzuryan mountain range, the mountain range called Gailakhazut or Khach, with its namesake peak – Gaylakhazut, the height of which is about 3300 meters, stretches from the east to the west. Gailakhazut means a place rich in flint. “Gailakhaz” is the flint, used in manufacturing glass and in mosaics. They renamed the Gailakhazut peak as Baghər or Baghər baba, in which “baghər”, according to Hr. Atcharyan, means “uterus, breast”¹⁶¹, and “baba” – “fine, precious”, as well as “father”. H. A. Pohchalean explains the word “baghər” as “breast, slope, bosom”¹⁶². Aristakes Lastivertsi writes the following about the peak: “A part of Pakhray Mountain, which is now called Gailakhazut, was called Bazmaghbyur (“Many sources”), where there stood a divine sign with its brilliance, from the name of which the village was renamed as Khach (“Cross”), and that name has remained unchanged to this day”¹⁶³. The Bazmaghbyur or Khach township, situated on the slope of the peak, was one of the famous centers of the Tondrakyan movement in the 11th century. Later, N. Adonts mentions the

¹⁶¹ Hr. Acharean, Loan words from Turkish into the Armenian Language, Eminyan Ethnographic Collection, v. C, Moscow-Vagharshapat, 1902, p. 284, 286.

¹⁶² H. A. Pohchalean, “Hand Dictionary from Turkish into Armenian”, Istanbul, 1996.

¹⁶³ A. Lastivertsi, History, Y., 1971, p. 155.

Khach (Khachqyoy) village in the valley of the Tuzlu River ¹⁶⁴: M. Chamchyan writes the following about Gailakhazut: "... on a part of the Pakhray Mountain, which was named Gailakhazut, there was a settlement called Bazmaghbyur where there stood a bright cross, and that place was a place of pilgrimage: hence, for a while, the village was sometimes called Khach"¹⁶⁵ They added the Turkish word "qyoy" to the name Khach, meaning village, and the toponym was renamed as Khachqyoy, from which the Hachqyoy toponym derives.

f) In the process of eliminating the Armenian roots from the origin of Armenian toponyms, in case of complex words they translated one of the roots of the toponym, and the other one – by adjusting it to their linguistic pronunciation.

Thus, the Kamakh Gorge, situated in Kamakh province, at a distance of 50 km to the south-west from the city of Yernka, in Yernka province of the state of Erzerum of Western Armenia in the Armenian Highland, where the road joining the cities of Akn, Arabkir and Kharberd passes, was turned into Qemakh Boghazi. Here the word Kamakh was adjusted to their pronunciation and made Qemakh, and "gorge" was translated into "boghaz". This is the place where on 28th May of 1915, the Turkish ruthlessly massacred 25 000 Armenians deported from the Yernka province, and the gorge was turned into a cemetery of Armenians who had not been buried.

The Armenian Koteri Bridge, which has 7 arches and is situated where the Derjan and Euphrates Rivers meet, near the ancient Koter township, at a distance of 2 km to the west of it, almost at the distance of Nerses Mountain, in the small Derjan or Mamakhatun province of the state of Erzerum in Western Armenia, on the Western Euphrates River in the Armenian Highland, was renamed as Qetur Qyopryu. In this toponym the word "Koter" was turned into "Qetur", by adjusting it to their pronunciation, and the component "kamurj" was translated into "qyopri". As a result of these changes, they reached the point where the ancient Armenian toponym Koteri Kamurj, mentioned from ancient times, was turned into Qetur Qyopryu - a place name without a meaning in Armenian.

The name of the river, which was known as Murts River in the past, starting from the slopes of the Aytsptkunq peak of Arax River in the Armenian Highland, flowing through the field of Basen and falling into the main river that is not far from the city of Hasankala (Basen) of the Erzerum province of the state of Erzerum of Western Armenia, was adjusted to their pronunciation as Myussu. Murts was

¹⁶⁴ Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, С. П., 1908, p. 49-51:

¹⁶⁵ M. Chamchyan, History of Armenia, Venice, 1784, p. 890.

identified with the Baseni jur (water of Basenr) River by Hübschmann¹⁶⁶. Murts was considered to be “the start (source) of the river Arax, so it was also simply called Araz (Arax) by some people”¹⁶⁷. A. Khudabashev writes about the name Arax (Araz), that the Arabs, Turkish and Persian call it Araz, and the Armenians have still preserved the old name of the river – Yeraskh¹⁶⁸. Hakob Karnetsi writes: “... and Araz flowed, meandering and reached the lands of Yerevan and Dvin, and along the foot of the great Masis: and there came the waters of Ayarat province and got mixed with Araz ...”¹⁶⁹. Gh. Inchichyan also mentions the river with the name Hasanghala¹⁷⁰. It’s also mentioned with the same name by A. Abeghyan¹⁷¹. H. Hübschmann considers the fact of connecting the river’s Armenian name Murts to the meaning of the word “murts” - “fist” improbable¹⁷². The Turks have also changed the Baseni Jur version of the river into Basinsu, in which the added “su” means “water”. There was a three-arched stony bridge on the river.

2) *Sometimes they would simply add a Turkish component to the Armenian toponym at the beginning or at the end.*

Thus, in case of the toponym of the Vanq village, situated in the small Kamakh province of the Yeznka province of the state of Erzerum in Western Armenia, they added the word “deresi”, meaning “river” or “canyon”, at the end of the toponym, turning it into Vanqderesi – a bilingual toponym with a mixed composition.

As for the Varag peak, the most favorite peak of the people of Vaspurakan, considered to be a sacred place, situated in the western part of the Varag mountain range, to the east of Lake Van, in the Vaspurakan land of Great Hayq of the Armenian Highland, they added the word “tighen” and made it Varagtighen (“tigha” means “bite”). Several cuneiform records have been found in the territory near the Varaga peak, and the Astghkan castle is located on the peak.

As for the Armenian name for the Vzhan pond, mentioned by G. Syurmenyan, situated not too far from the Vzhan village, at a distance of 20 km to the east of

¹⁶⁶ Hübschmann, Die Altarmenischen Ortsnamen Strazburg, 1904, p. 369:

¹⁶⁷ Н. Адонц, mentioned work, p. 20.

¹⁶⁸ А. Худабашев, Обзорение Армении в географическом, историческом и литературном отношениях, СПб, 1859, p. 18-19:

¹⁶⁹ Н. Karnetsi, mentioned work, p. 50.

¹⁷⁰ Gh. Inchichyan, mentioned work, p. 25.

¹⁷¹ A. Abeghyan, Textbook of Geography, Book D, Polis, 1921, p. 27.

¹⁷² H. Hübschmann, Old Armenian Place Names, Vienna, 1908, p. 440.

the city of Yernzka, in the field of Yernzka, in Yekeghyats province of Higher Hayq land of Great Hayq, in the Armenian Highland, the Turks added the Turkish component “gyol”, meaning “lake” and the toponym became Vzhangyol¹⁷³. In general, they have adjusted the pronunciation of the toponym Vzhan to their way of pronunciation in the form of Udjan.

As for the name of the Yotneghbayr Mountains, spreading not far from the city of Zeytun of Marash province of the state of Aleppo in Cilician Tavros mountain range in Cilicia, they added the word “chavtar”, which is a type of grain, spelt (german wheat), and the name of the mountains became Yotneghbayr Chavtari.

3) Besides, there were changes made in Armenian toponyms through distortion and by giving new meanings.

The village Kharakonis, situated in the right-hand plain of the Archishak River, in the eastern coastal area of Lake Archak – to the east of Lake Van, in the small Archak province of the state of Van of Western Armenia, where one of the cuneiform records of the Urartian kings Ishpuini and his son Menua has been preserved, was changed into Karagyunduz, in which “kara” means “black”, “gyunduz” – “noon”. According to a preserved tradition, it was in Kharakonis where great Armenian poet of the 16th century Nahapet Qouchak was born.

In Van province of Western Armenia, to the north of the city of Van, in the Akrbi offset, there is a stony cliff called Mheri Dur where an 80-line Urartian cuneiform record has been preserved and on which there is the famous Amrakan cave-castle. The stony cliff is called Mheri Dur since it is linked to a hero in the Armenian epic “Sasna Tsrer” – Poqr (Small) Mher, who had taken shelter here as if he was tired of evil in the world. First, the Turks changed the first component of the special name Mheri Dur by their pronunciation, making it Myuhri, and the second component of the special name – “Dur”, was translated as “qapə”, and the place name was renamed as Myuhri qapə, which was quite meaningless and sounded foreign to the ears of Armenians.

The name of the Kamarakap village, having had a depository (Matenadaran_, over 10 churches and chapels in the past, and situated on the high coast of the Western Euphrates River, a little to the south-east of the city of Akn, in Akn province of Kharberd province of the state of Kharberd in Western Armenia, was turned into Qemerghap. According to a preserved tradition, the village was named Kamarakap because of the flame of a forest fire that had broken out in the Kamarakap village in the past, generating a huge arch in the sky. According

¹⁷³ G. Syurmenyan, Yernzka, Gahire, 1947, p. 431.

to another tradition, Kamarakap means “red link”, “tie”, which seemed to have arisen from the tradition of tying the bride and the bridegroom together with a red tie. The first component of their renamed version Qemerghap – “qemer”, is the distortion of the Armenian word “kamar”, plus the declamatorily distorted “ghap” variant of the word “kap”.

The Armenian Maturka village was situated on the left bank of the upper stream of the Western Euphrates River, at a small distance from the city of Karin (Erzerum), in Erzerum state of Western Armenia, which was changed into Mudurga by the Turks, adjusting it to their pronunciation, as it is mentioned in the 5-mile Russian map. They also renamed the village as Myudurge, as it is signified in 1:200000 scale Russian topographic map. “Myudyurge” means “director”. The Maturka or Lusavorich Monastery was situated on the east of the village. Inside the monastery there was a deep hole where, according to a preserved tradition, Grigor Lusavorich had spent one night. The monastery had a college. The seat of spiritual leaders of Karin was located within the Maturka Monastery.

The name of the prominent Khachaluys village of the Khnus field, situated in the small Khnus province of Erzerum province of the state of Erzerum in Western Armenia, was distorted and turned into Halchavush, the second component of which – “chavush”, means “corporal”, according to H. Atcharyan, and according to the dictionary of H. A. Pohlachean, it means “captain (chief of 50 soldiers), controller of political figures, chief of political figures”¹⁷⁴.

To the name of the Surb Khach peak, situated in the north-western part of Vanq Mountain, at a distance of 15 km to south-west of the city of Sarighamish, in the southern part of the mountain range Metsrats of the Armenian Highland, the Turks added the Turkish word “dagħ”, meaning “mountain”, and the toponym became Surb (Saint) Khachdagħ and, according to them - Hachdagħ. Armenians have built 7 churches from stone in the territory near the Surb Khach peak. The mountain was mentioned in the Russian 10-mile map as Surbkhach, in Russian 1:200000 scale map – Supkhan, and in 1:500000 scale map – with the meaningless name Supkhandagħ.

The name of the Aznavats Dzor province, spreading toward south-west of Lake Van, to south-east of the city of Baghesh, in Bitlis province of Western Armenia – in the new era, to the north of the Tatik province, in Aghdznig state of Great Hayq, consists of the combination of the words “azniv” (“honest”) and “dzor” (“canyon”), which was translated by the Turks as Gyuzeldere (“gyuzel” = “beautiful” + “dere” = “canyon”). The forested valley on the right-wing Tatik

¹⁷⁴ H. A. Pohchalean, mentioned work.

rivulet of the Eastern Tigris River, flowing through the small Tatik province, was also named Gyuzaldere and Chayina.

On a slope near the Patakants village and the ruins of the castle-town Manakert, situated on a rocky cliff, 7 km to the west of the Vostan settlement, opposite the Akhtamar Island, on the southern bank of Lake Van, in Van province of the state of Van of Western Armenia, there was the Qaradasht village, which was called Manakert in ancient times. The Rshtuniq province, spreading in the southern coastal region of Lake Van of Vaspurakan land of Great Hayq, the centre of which was the Vostan settlement, was called the province of Manakert – after the name Manakert. It is assumed that Manakert was built by the Urartian king Menua and was named after him. Afterwards, the name of the village was changed to Karadash by the Turks having intruded here.

The name of the mountain Nukrak or Nukrakan in the past, as well as the name Nvirakan, situated near the Berdus Fortress, to the north-east of the city of Marash, in Marash province of the state of Aleppo in the Anti Tavros mountain range in Cilicia, was distorted and changed to Nurə Chaq (“nur” means “light, spot, beam, shrine” in Arabic, and “chaq” means “beat” in Turkish). The mountain is mentioned with the name Nukrakan by Gh. Alishan, who places it in the Mountainous Cilicia, on the borders of the Berdus Fortress, and writes the following: “... Later it’s known as Nurhakk”¹⁷⁵. H. Ter-Ghazaryan¹⁷⁶, S. Gundtsable also have some records about the mountain. Gundtsable writes the following: “This year the Persian army gathered there and they came and crossed the border of Nukrakan”¹⁷⁷.

The name of the Banjrut or Banjarot village, which had been populated by Armenians since ancient times, situated in the fertile valley of Chorokh River, 40 km to the north-east of the city of Olti, in Olti province of Kars region, was adjusted to their pronunciation and made Panjuret (“panjur” means “port-hole”, as well as “jealousie”)¹⁷⁸.

4) Most often Armenian toponyms were adjusted to their linguistic pronunciation.

The Berdagrak province was situated between the small provinces Khotjur and Parkhar, in Arsyatspor province of Tayq land of Great Hayq, in the valley

¹⁷⁵ Gh. Alishan, Sisuan, Venice, 1885, p. 195.

¹⁷⁶ H. Ter-Ghazaryan, Armenian Cilicia, Antilias, 1966, p. 114.

¹⁷⁷ “Smbat Gundstable of Armenian and Ansizq of Antioq” (in the original Armenian and its French translation), Venice, 1876, p. 128-129.

¹⁷⁸ Katarine Kontakchyan (Katie Gundakchyan), Turkish-Armenian Dictionary, Y., 2003.

of tributaries of Chorokh River and its rivulets, falling into the Black Sea, on the banks of which there were many Armenian-populated villages. The small Berdagrak province, having been mentioned in the 4-8th centuries, was considered to be the estate of the Mamikonyans in the 16-17th centuries. During the rule of the Turks, the Armenian population of the small province was forced to become Muslims, the church was turned into a mosque, and the name of the small province was adjusted to the Turks' pronunciation and changed to Perteqreq. The ancient historical Berdagrak borough, populated by Armenians, situated on the left bank of Chorokh River, in the centre of the small province, was also called Perteqreq, which was later included in Kiskim rural group of the Erzerum province of the state of Erzerum of Western Armenia. The inhabitants of Berdagrak preserved the Armenian names and traditions till the 20th century.

Names of the mountains and the Saint Grigor mountain pass situated at a distance of over 18 km to the north-east of the city of Yerznka of the state of Erzerum of Western Armenia, and belonging to Antipontakan mountain range of the Armenian Highland, were distorted, and they are mentioned in Russian 1:200000 scale map as Sipiker, and in Russian 5-mile map – as Sipikor.

The name of Ktsvak village situated at a distance of about 6 km to the north of Datvan borough, situated on the south-western edge of Lake Van, on its western high coast, in Khlat province in the state of Bitlis of Western Armenia, adjusting to their pronunciation and changing, was turned into Qəzvag. The Armenian village name Ktsvak is connected with the name of the house lord Ktsvak, as well as is etymologized as “hot source” – because of having hot water¹⁷⁹. The name Ktsvak was also mentioned by A-Do¹⁸⁰. On the top of the hill near the village, in the 20th century, there were still preserved ruins of a medieval castle.

The name of the Armenian village Tsarnots, situated in the north-eastern side of the borough, in the small Shatakh province of Van province of the state of Van in Western Armenia was adjusted to their pronunciation as Sarnus.

The Nerqin Bagarich village, which was the birthplace of Soghomon Tehleryan, the brave representative of the Armenian Liberation Movement of the 20th century, and situated at a distance of 15 km to north-east of the city of Mamakhatun, in the small Mamakhatun province, in the Yerznka province of the state of Erzerum of Western Armenia, was a big township with a population of over 4000, was a part of the Derjan province of Higher Hayq world of Great

¹⁷⁹ N. Varjapetyan, Topographic, “Masis”, Constantinople, 1886, p. 992.

¹⁸⁰ A-Do, Provinces of Van, Bitlis and Erzrum, Y., 1912, p. 89.

Hayq in the past, and was situated on the Karin-Trabzon road, which was of great significance. The name of the township Bagarich, was made Peqerij – by adjusting it to their pronunciation. G. Jahukyan, adverting Adonts¹⁸¹ about it, has written, that Bagarich of Higher Hayq in Great Hayq was later made Peqerij.

In Apahuniq province of Turuberan land of Great Hayq, one of the strongest and the most impregnable fortresses of Historical Armenia, which was built by Manavaz – the son of Hayk Nahapet, according to the tradition, and afterwards - Manavazakert, situated on the north-eastern part of Mush province of the state of Bitlis of Western Armenia, of which the reduction Manazkert came, the Turks have adjusted to their pronunciation, by renaming the place name as Malazgirt, as it is called at present.

The Armenians of Gyughadzor village, situated on the left bank of Aratsani River, at a distance of about 30 km to the north-west of the city of Diadin in Bayazet province of the state of Erzerum in Western Armenia, were deported in the 1980s, Armenian houses were resettled by the Turks, and the village was renamed Gyolesor. In Russian 1:200000 scale map – Gyulyasor, and with its old name Gyughadzor, is mentioned in the Armenian sample of the map made by H. Ph. B. Lynch and Ph. Osvald¹⁸².

The name of the small Berdak province, having existed in the 17-18th centuries with its centre Berdak, in the state of Diyarbeqir of Western Armenia, which was later included in the state of Kharberd, was adjusted to pronunciation of the Turks and renamed Perteq.

The name of Dznajur village, situated in the small Kiskim province, populated merely by Armenians since ancient times, in the Erzerum province of the state of Erzerum in Western Armenia, was later adjusted to pronunciation of the Turks as Səknasur. Armenian inhabitants of this village who were later made Turkic, preserve their former linguistic remnants and household characteristics, which were peculiar to the Armenians.

On the bank of Partez River, on the western foot of the Northern (Armenian) Tavros mountain range, at a distance of 30 km to the south-east of the city of Olti, in Olti district of Kars region, there was a township called Partez. In the past, the name of Partez township, which was the centre of Partizatspor province and was situated on the Russo-Turkish border in the beginning of the 20th century, in Partizatspor province in Tayq land of Great Hayq, was changed to Bardiz by the

¹⁸¹ Н. Адонц, mentioned work, p. 46-49.

¹⁸² H. Ph. B. Lynch and Ph. Osvald, Armenian sample of the map “Armenia and Neighbouring Countries”, Tbilisi, 1915.

Turks. It is's mentioned this way, as well as with the name Gaziler in Russian 1:200000 map, and in Russian 10-mile map – as Bardus.

The name of the Chmshkatsag borough, which has waged heroic battles for self-defense and has truly earned the name “Qajeri Buyn” (“Nest of Heroes”), situated on the left bank of the right-hand Chmshkatsag rivulet of Aratsani River, at a distance of 50 km to the north-west of the city of Kharberd in the small Dersim province of the state of Kharberd in Western Armenia where the Byzantine Emperor Hovhannes Chmshkik of Armenian origin was born, was distorted by the Turks and renamed Chemishgezeq. And the village name Bazabun, situated in the small Chmshkatsag province, became Pazapin. The place name was mentioned by H. Gasparyan¹⁸³ with the names Bazabun and Pazapin.

The name of the Kapan borough, which was the centre of the small Antrun province, situated in a fertile plain, at a distance of 4-5 km of the Kapan Fortress, in the small Antruni province, in Marash province of the state of Aleppo in Cilicia, was adjusted to the Turks' pronunciation as Qeban. Changing the name of the Kapan borough (Kapan-maden) into Qeban, corresponding to the historical city Lusatarich, in Chorrord (Fourth) Hayq land of Great Hayq in the past, to the south of the intermixture of the Euphrates and Aratsani Rivers, to the south-west of the city of Kharberd, in Kharberd province of the state of Kharberd of Western Armenia, is also considered to be a result of such a change.

The name of the ancient solid fortress of Kapan – reinforced with its powerful walls, situated on a cliff between the Frnus borough and the Astvatsashen Mountain, near the large valley called Kapan, on the border of mountainous Cilicia, to the west of Kanchiberd, at a distance of 8 km to south-west of Zeytun Fortress, in the small Zeytun province of Marash province of the state of Aleppo in Cilicia, was adjusted to the pronunciation of the Turks and turned into Qabnisberd. It was in this castle that Levon Lusinyan settled in 1375 – the last king of Cilician Armenia, who finally had to surrender in the end. The remains of the walls defending the fortress of Kapan, as well as of its other structures, have been preserved to this day.

The name of Tatragom village, situated at a distance of 14 km to the west of the city of Mush in Mush province of the state of Bitlis in Western Armenia, and mentioned by Aghan Taronetsi¹⁸⁴ and S. Tsotsikyan¹⁸⁵, was adjusted to the Turks'

¹⁸³ H. Y. Gasparyan, Chmashkatsag and its villages, “Payqar”, 1969, p. 245-249.

¹⁸⁴ Aghan Taronetsi, Native State of Taron, Native History of Taron, Kahire, 1968, p. 85.

¹⁸⁵ S. Tsotsikyan, Western-Armenian World, New York, 1947, p. 448.

pronunciation as Dazəkom, as it's mentioned in Russian 1:200000 scale maps.

The name of Tekor village, situated near the Tekor Fortress, at a distance of 33 km to the north-east of Kaghzvan borough, in Nakhijevan section of Kaghzvan province of Kars region, was changed to Digor by the Turks. The Tekor temple was built on the initiative of Prince Sahak Kamsarakan in the 5th century in Tekor, which was also referred to as Tekor Monastery, Holy Trinity, Martyrium of St. Sargis, etc., and which was considered to be the oldest sample of basilica and basilica-type and domed central-plan church constructions of Historical Armenia. The lithograph record preserved for the Tekor temple was the oldest of the existing ones.

In the small Gavash province of Van province of the modern-day state of Van, in Rshtuniq province of Vaspurakan land of Great Hayq, situated near Narekavanq and just opposite it – there was the Tshogh village, which was mentioned in the valley of the Tshgogh rivulet by A-Do¹⁸⁶. Gh. Alishan mentions it with the name Tshgogh and writes down the local tradition preserved for the name of the village¹⁸⁷. According to L. Khachikyan, the village is also mentioned by the names Tyshogh and Tshogh¹⁸⁸. Gh. Pirghalemyan mentions the village with the name Tshogh¹⁸⁹. The name of the village Tshogh or Tayshogh, which had been a prominent and famous literature centre since ancient times, was changed to Dəshakh. The preserved tradition says a lot about the origin of the name of this village, according to which, when Bel, who was killed by Hayk, was brought here to be buried, and the arrow was removed from his chest, the blood sprouted off, glaring. Seeing that, people had exclaimed: “Tes shogh” (“See the glare”), but the name has been changed to Tshogh.

In Cilicia, in Marash province of the state of Aleppo, to the north-east of the city of Marash, not far from Chinar Lake, there was an Armenian village named Kamurj, which had got its name because of the bridge over the river that had been preserved since Roman times. The name of the village was adjusted to the Turks' pronunciation as Qermuch.

The names of the Internal Getik, Middle Getik and Upper Getik villages, which were simply called Getikner (the Getiks), situated on the bank of one of the right-hand rivulets of Akhuryan River, to the north of the Armenian capital Ani

¹⁸⁶ A-Do, mentioned work, p. 52-53.

¹⁸⁷ Gh. Alishan, *Armenia – before being Armenia*, Venice, 1904, p. 145.

¹⁸⁸ L. Khachikyan, *Records of Armenian Manuscripts of 15th century*, v. A, Y., 1955, p. 42, 525.

¹⁸⁹ Gh. Pirghalemyan, *Armenian Notaries*, Polis, 1888, p. 31.

and near it, at a distance of 35 km to the east of the city of Kars in Kars region, were adjusted to the Turks' pronunciation and changed to Gediqler. Here – near the capital Ani, there were sources called Getikner from where water supply of the capital Ani was provided.

The village name Patichvan, included in the structure of the Basen province of Ayrarat land of Great Hayq in the past, situated at a short distance from Okomi village, in the small Basen province of Erzerum province in the state of Erzerum in Western Armenia, was adjusted to the Turks' pronunciation as Badijvan.

In Western Armenia, in Yernka province of the state of Erzerum, there is a city called Yernka, which was the centre of the county, is still has been mentioned in cuneiform records dating back to the 8th century B. C., and has been referred to by historians in the 1st century B. C. with the names Yerez or Yeriza. The city was one of the Armenian religious centres in pagan times. Before the Turkish domination in Western Armenia (beginning of the 16th century), the city had 5 churches and a monastery called Yerez, as well as 12 schools and a college. The name Yernka was adjusted to pronunciation of the Turks and changed to Erzinjan. Yernka was one of the well-known centres for Armenian culture where a number of manuscripts have been written, and a magazine and weekly newspaper have been published.

The name of Tachrak village, situated near the Garnik Chgnavor and Tirashen Monasteries, in one of the left-bank valleys of the Euphrates River, on northern foot of the Mndzuri mountain range of the Armenian Highland, 9 km to the south of the city of Yernka, in Yernka province of the state of Erzerum of Western Armenia, which had come from the name of the depositor Tacharik of Garnik Chgnavor and Tirashen Monasteries, was adjusted to the pronunciation of the Turks as Dajreq. The Tachrak village was included in the past in Yekeghyats province of the Higher Hayq land of Great Hayq.

The name of Tsaghki village, situated on the right bank of one of the sources of the Euphrates River, on the south-eastern foot of the Tsaghkavet peak, near the southern border of the small Tortum province, at a distance of 30 km to the north of the city of Karin in the state of Erzerum of Western Armenia, was adjusted to the Turks' pronunciation and changed to Zaghi.

The name of Grgur Mountain, situated not far from the Mount Nemrut, 20 km to the west of the western bank of Lake Van, in the Armenian Tavros mountain range of Western Armenia, became Qerqyur, and in Russian 5-mile topographic maps – Kerkyur.

The name of Grichq village, situated on the northern side of Lake Karno

Shamb, in the region of the source of the Euphrates River, at a distance of 12 km to the north-west of the city of Karin, in Erzerum province of the state of Erzerum in Western Armenia, was changed to Qirinch.

The name of the city of Archesh, having existed since Urartian times and situated on the northern bank of Lake Van, in Aghiovit province of Turuberan land of Great Hayq in the past, near which two of the records left by the Urartian king Argishti the 2nd (7th century B. C.) were found, in which there was mention of the artificial lake and channel of the city. The name Archesh is connected with Argishti II.. Archesh, having been mentioned in Armenian sources since 7th century, was changed to Erjish through adjustment to the Turks' pronunciation.

The name of Arsis village, situated in a mountainous, forested area, on the right side of Chorokh River, to the north-east of Kiskim borough of the small Erzerum province in the state of Erzerum of Western Armenia in the future, which had been the centre and the main fortress of the Arsyats Por province in Tayq land of Great Hayq, was adjusted to their pronunciation in the form of Ersis.

The name of Karmrak borough, situated at a distance of 2 km to the east of the city of Kesaria, in Kesaria state of Historical Minor Hayq, was adjusted to their pronunciation as Germir. In the second half of the 2nd century, Karmrak was a prosperous borough and had more than 1000 houses of inhabitants. In ancient times the borough was located at a distance of about 3 km to the north of the future Karmrak in a place called Karmir Hogh (Red land), from which the name of the Karmrak borough came. Karmrak is mentioned in Russian 1:200000 and 1:500000 scale topographic maps with the name Germir.

The Dzag village, situated in Nerqin Basen (Khorasan) province of Erzerum in Western Armenia, which is mentioned with its administrative and territorial divisions in Kars province of Kars region as well, was changed to Zaq.

The name of Dzorak village, situated in a picturesque place near the high Sarin Surb Sargis Mountain, at a small distance to the east of the city of Akn of the state of Kharberd in Western Armenia, was declamatorily changed to Soragh.

The Dzitahanq village, situated on the border of the small Khorasan province, at a distance of 30 km to the south-west of the Sarighamish borough, at the same distance to the east of Khorasan in Kaghzvan province of Kars region, which was included in the small Khorasan province of Erzerum province of the state of Erzerum in Western Armenia – before Berlin agreement in 1878, was adjusted to the Turks' pronunciation and distorted in the form of Satahan; in Russian 1:200000 scale topographic maps – Satagan.

The name of Dzitahogh village, situated in the plain, on the north-eastern

part of Lake Yeghegnoud Karno Shamb, at a distance of 12 km to the north of the city of Karin of the state of Erzerum in Western Armenia, which was an archbishop residence in the past, was made Sətavuk, Zitavug by the Turks. During the 1895 massacres of Armenians organised by the Turks, it was only Dzitahogh village in the entire Erzerum province that was able to resist heroically and was temporarily saved from the massacres. The village was destroyed during the Armenian Genocide in 1915. According to a preserved tradition, in a hole near the St. Lusavorich Monastery located at a little distance from Dzitahogh village, Grigor Lusavorich was kept. The village is mentioned in Russian 10-mile and 1:200000 scale maps as Sətavuk.

The name of Chpərgəgh village, situated on the left side of the average flow of the right-hand Qghi rivulet of Aratsani River, in the north-eastern direction of Qghi borough, in the small Qghi province of Erzerum province of the state of Erzerum in Western Armenia, was distorted and changed to Jəbər.

The name of Tsaplvar borough, situated on the right-hand bank of the Euphrates River, not far from the city of Akn in the south-eastern sector of the city, in the small Akn province of the state of Kharberd in Western Armenia, was adjusted to the Turks' pronunciation as Zablvar. In the map inserted in the book "History of the Armenian Arabkir" by A. Polatyan, the village is mentioned as Zablvar¹⁹⁰. This is the village that became immortal with the work "A mission to Tsaplvar" by Yervand Otyan.

The name of the left-hand rivulet Jinjjur or Chenjur of Chorokh River, falling into the Black Sea and flowing in the direction of 20 km to the north-east of the city Baberd, in the small Baberd province of the state of Erzerum in Western Armenia of the Armenian Highland, was adjusted to the Turks' pronunciation and changed to Chenjul.

In Kars province of Kars region, on both banks of Tekor River's lower stream, which was the right-hand sub-rivulet of the left-hand rivulet Akhuryan of Yeraskh (Araxes) River, there was the Tspni village, for which it was called Tspni. The village name Tspni was changed to Zəbni by the Turks. The Tspni Fortress, situated near the village, played a huge role during the Russo-Turkish wars of the 19th century. Russian troops defeated the Turks here. In the village there was a 7th-century church, the college adjunct to which was functioning till the Genocide of 1915.

The name of Tsiperi village, situated at a distance of 2 km to the south-

¹⁹⁰ The map included in the book by A. Polatyan, which is called "Arabkir and its Surrounding Villages", was designed by M. Palyan, in 1947 in Cairo.

east of the city of Shapin Garahisar in Shabin Karahisar province of the state of Sebastia in Historical Minor Hayq, was changed to Ziberi. The village had a church called St. Hakob, which was a sacred place.

The name of Surb Luys Mountain, situated in the Byurakn-Mndzuryan mountain range in the Armenian Highland, according to a preserved tradition, was named Surb Luys by the forefather Noah when, while sailing on the water, his ark had touched the top of this mountain in the morning. Besides the Armenians, the Kurds also swore in the name of this mountain. They came here on the days of Vardavar festivities and ceremonies. The name of Surb Luys Mountain was distorted by the Turks as Siplis.

The Өnküzeq village, situated at a distance of 10 km to the south of Khulp village in the small Khulp province of Sasun in the state of Bitlis of Western Armenia, was changed to Inguzak by the Trks. The village, having had three churches, was considered to be a literary centre, which also saw the catastrophe of the Armenian Genocide in 1915. Near the village the ruins of old houses and other antiquities have been preserved.

The city or the fortress of Tevrik, which was a powerful military and political centre of the Pavlikyans, and the Tevrik province, situated on the shore of the lower stream of the right-hand rivulet Tevrik of the Euphrates River, near the western border of Great Hayq, in the small Tevrik province in the eastern sector of the state of Sebastia of Historical Minor Hayq, and which showed great resistance to Byzantine troops, as well as the small Tevrik province, were changed to Divrigi, according to their pronunciation. N. Adonts assumes that the name Tevrik may have come from the Armenian words “taparak” (“flat”) or “tavrik”, that is, small Tavros¹⁹¹. The small Tevrik province, as well as the name of Tevrik Monastery situated in the city of Tevrik, has also undergone the same pronunciation change and has been named Divirgi.

The name of Archak village, which actively participated in the heroic defense of the city of Van, situated not far from the south-eastern bank of Lake Archak, to the north-east of the city of Van in Van province of Western Armenia, was adjusted to the Turks’ pronunciation and changed to Ercheq. Sometimes there was also the Turkish word “qyoy” added to the latter one, meaning “village”, and the toponym became Ercheqqyoy.

The name of Lake Archak, situated not far from the east of Lake Van of the Armenian Highland, was adjusted to the Turks’ pronunciation as Ercheq. The lake has been mentioned in Russian 5-mile map with the names Archak-gyol

¹⁹¹ Н. Адонц, mentioned work, p. 80-81.

and Erjek-gyol. In Russian 1:200000 and 1:500000 scale topographic maps it's mentioned as Ercheq-gyol.

5) *In changed toponyms one may also see toponyms to the root of Armenian words of which Turkish suffixes have been added – the plural-making suffix “lar”, minimizing suffixes “jik”, “juk” or “li”, “lu”, expressing meaning of place, and the Armenian toponym was changed to one consisting of mixed components.*

Thus, the name of the Shoghan anyon or Gate, situated to the west of the city of Karin (Erzerum), in the small Derjan or Mamakhatun province, in Erzerum province of the state of Erzerum of Western Armenia was changed to Shoghanlu. The Shoghan River or the rivulet called Serchem of the Western Euphrates River flowed toward here, starting from the Anti Pontus mountain range.

In the small Khnus province of the state of Erzerum in Western Armenia, a hamlet was found by an Armenian man by the name of Gaspar, and the hamlet was named after him as Gaspari Gegh (Gaspar's village). Later the hamlet was given Armenian names as well: Yeghrd or Yeghrdi. Yeghrd or Yeghrdi is like a willow tree, from the branches of which baskets are made. The Turks have added suffixes “li” and “lu” to the name Yeghrd, and the toponyms have become Yeghrdli and Yeghrdlu.

They have also distorted Armenian toponyms having the personal name Vardan in them by adding Turkish suffixes “li” or “lu” to them, changing them to Vardanli or Vardanlu.

By adding the Turkish suffix “lar” to the village name Vanqik, situated in the left region of the Euphrates River at a distance of 20 km to the south-west of the city of Mamakhatun, in the small Derjan or Mamakhatun province in Erzerum province of the state of Erzerum of Western Armenia, it was changed to Vanqiklar.

6) *The Turks have made changes by translating the variant of the toponym.*

Lake Gailatu or the Dzknaber called otherwise, which was really rich in fish, and especially trout, was situated near the Sinak Mountain, to the west of the peak of Great Masis, in the upper stream of Aratsani River, in the eastern sector of the Haykakan Par mountain range of the Armenian Highland. While translating the name of the river, they translated the Dzknaber variant of the toponym, and the lake was called Baləqgyol (“baləq” = “fish”, “gyol” = “lake”). The Dzknaget River (in past - Arun), starting from that lake, was also renamed as Baləqchay, the component “chay” of which means “river”. The following is stated about the name Gailatu in the “Dictionary of Place Names of Armenia and Surrounding Regions”: “In the north-eastern part of the lake there is a small island on which you can notice ruins of an old cloister and cross-statues. The

name is probably connected with the name of the nearby grange (city)”¹⁹². In fact, in Basen or Tsaghkotn province of Ayrarat land of Great Hayq there is mention about a city named Gailatu, which is near Lake Gailatu. 7th century historian Sebeos mentions the following about it: “... And there came the Greeks ... and took ... the city Anggh and Gailatus...”¹⁹³.

The left-hand rivulet Meghraget of the Aratsani River (Eastern Euphrates), starting from the western sector of Lake Van in the Armenian Highland and also called Sev Jur (Black Water), the latter one was given to the river because of the dark color of its water, was named Karasu by the Turks (“kara”=“black” + “su”=“water”).

The shallow part, generated from the upper stream of water of the Western Euphrates River, as a result of slow progress, to the north of the city of Karin in the state of Erzerum of Western Armenia, has caused a shallow pond or cane field, which is called Karno Shamb and has the variant Shamb for its name. In this special name the Turks have preferred to translate the Shamb variant of the name, changing it to Sazləq, and they have renamed the Karno Shamb toponym with that name. According to Hr. Atcharyan, the word “saz” means “timothy”, as well as “silt (under muddy water)”, and sazləq – “a place, where timothy has grown”¹⁹⁴. Ed. Aghayan explains timothy as a marshy plant, timothy or carex belonging to the timothy nation¹⁹⁵. Due to the impossibility of translating the name of the historical Kakarich borough situated in Karin county of Upper Hayq land of Great Hayq in the past, in the coastal region of the Western Euphrates River, at a distance of 6 km to the north-west of the city of Karin in the state of Erzerum of Western Armenia, they renamed it as Chiftliq, translating the Agarak variant of the village name Kakarich. The Kakarich borough is mentioned in Russian 1:200000 map as Chiftlikkeyu. Due to the impossibility of translating the name of the mountain Deghtap, situated in the southern border of the small Khnus province of the state of Erzerum in Byurakn-Mndzurian mountain range of the Armenian Highland, they translated the mountain as Aqdagh, for the white color of its limestone structure (“Aq” means “white” + “dagh” = “mountain”). And besides that, they gave the name Gyuzeldagh to the mountain too, meaning beautiful mountain.

¹⁹² T. Hakobyan, St. Meliq-Bakhshyan, H. Barseghyan, mentioned work, v. 1, Y., 1986, p. 720.

¹⁹³ Sebeos, History, Y., 1979, p. 76.

¹⁹⁴ Hr. Atcharyan, mentioned work, p. 302.

¹⁹⁵ Ed. Aghayan, Explanatory Dictionary of Modern Armenian Language, v. 1, Y., 1976, p. 742.

7) In all the cases, when they didn't have any variant to translate or distort names of geographic objects, or to adjust them to their pronunciation, they simply gave new, arbitrary names to the toponyms that have nothing to do with the toponym.

Thus, with its brave fighters and famous for its patriotism, the Aregin settlement, , which had been an archbishop residence since the period of the Armenian Kingdom, and was situated south-east from the Zeytun borough in Marash province of the state of Aleppo in Cilicia, was renamed as Alabashə which, according to a Turkish dictionary, is a vegetable like turnip¹⁹⁶.

The Akn borough, situated on the bank of the Western Euphrates River, which was in the structure of Small Hayq in the past, on the border of the Great and Minor Hayq, later – not far from the Armenian sacred place Marəntunik (“Mayr əntaniq”, meaning “Main Family”) and which was the centre of the small Akn province of Kharberd province of the state of Kharberd in Western Armenia, was renamed Qemalie – with a Turkish personal name.

The name of the Great Masis (Great Ararat) Mountain, which is a symbol of Armenian identity and is situated on the right side of the Araxes River, on the southern edge of Ararat valley, in the eastern apogee of the Haykakan Par mountain range of the Armenian Highland, was given the names Aghrə Dagh, in which “Aghrə” means “1. pain, 2. grief, knur, 3. Mount Ararat” according to H. A. Pohchalean’s dictionary¹⁹⁷, as well as Byuyuq dagh - “Big Mountain”¹⁹⁸. On the mountain there is the source of Saint Hakob and the Gino River, starting from the area surrounding it. The Armenian mountain Masis, which was considered to be an Armenian worship, is now referred to with the Turkish name Aghrə daghə.

The name of the Koghb borough, which was the centre of Chakatq province of Ayrarat land of Great Hayq, on the right-hand rivulet Koghb of Arax River, Vardamarg – in the past, in Surmalu province of the state of Yerevan, and which was since ancient times, known for its rich salt mine resources, was changed to Tuzludja by the Turks. The name means “salt marsh”, taking into account the circumstance of rich salt mine resources in the borough.

The Aytsptkunq peak of the Aytsptkunq Mountains situated in western part of the Haykakan Par mountain range of the Armenian Highland, at a distance of 10 km to south-east of the city of Karin, was renamed by the Turks as Eyerli,

¹⁹⁶ Türk sözlük, Ankara, 2005, 10th edition.

¹⁹⁷ H. A. Pohchalean, mentioned work.

¹⁹⁸ About Other Turkish Names, given to the mountain The Great Masis see in the article by J. Yesayan in the magazine “Yerevan University”, 1991, №3, p. 27-36.

which means “saddled”.

The Dvnik Bridge, which was probably built in the 4th century on the Western Euphrates River and was later renamed Karasu, in the small Derjan or Mamakhatun province in Erzerum province of the state of Erzerum of Western Armenia, was renamed Karaqyopri by the Turks, in which the first “kara” component means “black”, and the second component, “qyopri” - “bridge”.

The Kop borough was situated to the north-west of St. Daniel Monastery, on the bank of Kop River, to the north of Lake Van, in Mush province of the state of Bitlis in Western Armenia. According to a preserved tradition, while transporting the corpse of deceased Daniel Assyrian in a cart, by King Tiran’s order, a part of the cart (one of the thick sticks at the front and back of the cart) falls down near this village, and that was why the village was called Kop. They renamed the borough as Bulanegh, which means “trubid water”, as well as “wine”¹⁹⁹. In ancient times, an irrigation canal was built by Uartian King Menua near Kop.

The Shughri Monastery, which was considered to be the residence of the Armenian Catholicos and was situated on a hill near Shughri Canyon where the Jeyhan River flows between the cities of Marash and Sis in Marash province of the state of Aleppo in Cilicia, was renamed Ich nahie, which means monastery of the small Inner province. The Shughri Monastery is a famous cultural and literary centre.

Haykakan Par, being considered the highest mountain range in the Armenian Highland and stretching along the parallel, the Mariam peak from Great and Small Masis peaks to the left bank of the Western Euphrates River in the central part of the Armenian Highland, had different names in its different parts in the past. The eastern part of the mountain range was called “Ayraratyan lering”, the one to the west of which was called Bardoghi or Bartughyan Mountains, the one to its west – Sukavet Mountains, and the most of the western part was considered to be the Aysptkunq mountain range. The Turks renamed the Haykakan Par mountain range as Aghrā daghā, which means “pain”.

The bridge was built by one of the Armenian bishops, Hovhannes, and that was why it was called Vardapeti kamurj (Master’s bridge), situated near the Önkuzek Mountain at a distance of 13 km to south-east of Zeytun borough of Marash province of the state of Aleppo, on the Jeyhan or Pyramos River flowing through the territory of Cilician Armenian state and falling into the Mediterranean Sea, was renamed by the Turks as Hamidie – a Turkish personal name.

The mountain range called Arjoarich or mountain range of Archoarich

¹⁹⁹ Hr. Acharean, mentioned work, p. 297.

since ancient times, spreading to the right part of the lower stream of left-hand Akhuryan rivulet of Arax River, in the Shirak plateau, to the west of the capital Ani of Historical Armenia, in the Armenian Highland, was renamed by the Turks as Alaja (“colorful”, “spotted”)²⁰⁰. The Turks renamed as Alaja the right-hand rivulet Tsaghkotsadzor of the left-hand Akhuryan stream of Arax River as well, which starts from the mountain called Arjoarich or Archoarich in the past, and later on – renamed by the Turks as Alaja, and flowing towards the capital Ani of Historical Armenia, surrounds the capital from its western and north-western sides and joins the main river not far from it.

The Npat Mountain is situated on the southern edge of the historical Dzirav field in Tsaghkotn province of Ayrarat land of Great Hayq, in the headwater of the Aratsani River, on its left bank, in the northern part of the mountains Tsaghkanc – to the north of Lake Van, in Tsaghkotn province of Ayrarat land of Great Hayq in the Armenian Highland, on the foot of which ruins of the St. Lusavorich Monastery have been preserved. The Turks have named the mountain Tapasheyd or Tapasheit, in which “tapa” means “mountain, hill” and “sheit, sheyd” – “martyr”. This is the famous mountain from where the Armenian King Pap and Catholicos Nerses the Great were following the course of the battle between the small Armenian army and the large Persian army that took place in 371 in the field of Dzirav where the Armenians scored a brilliant victory. Father of Armenian history M. Khorenatsi writes the following about this: “... When Nerses the Great saw all this, he went up to the top of Npat Mountain and raised his hands up to heaven, and he was praying without bringing them down, like the pre-prophet Moses, and the second Amaghek was defeated”²⁰¹.

To the north-east of Argeos Mountain, at a distance of 8-9 km to south-east of the city Kesaria, in the Antitaurus mountain range, in the state of Kesaria of Historical Minor Hayq, there is a two-top Saint Barsegh Mountain, which was renamed by the Turks as Alidagh, in which “Ali” is a Turkish personal name + “dagh” means “mountain”. On one of the summits of the mountain there is the Saint Barsegh Desert. According to a preserved Christian tradition, it was on Saint Barsegh Mountain that Barsegh Patriarch saw his historical dream about Hulianos Apostate. The mountain has been mentioned in Russian 1:200000 scale topographic map with the name Ali.

The name of Archishak River, falling into Lake Archak, to the south of

²⁰⁰ Hr. Acharean, mentioned work, p. 61.

²⁰¹ M. Khorenatsi, History of Armenia, Y., 1968, p. 274.

Kharakoris village from the east, starting from the western slopes of the Koturi mountain range and flowing almost towards the horizontal, situated to the east of Lake Van in the Armenian Highland, was renamed Mahmedik. The Archishak River is the only major river running into Lake Archak.

The Anahta Ator peak, situated near Btarich village at a distance of 25 km to the east from the city of Yerznka of the state of Erzerum, in the Antipontakan mountain range of the Armenian Highland where according to a tradition, the pagan cathedral-temple of the goddess Anahit was situated, was renamed as Aghdagh, which means White Mountain (Spitak ler).

The Turks renamed the Metsrats Mountains, which start from the right bank of Chorokh River, falling into the Black Sea, and spreading to the south-west of the Karmir Porak mountain range, to which it's also its continuation, in western sector of the Kars plateau in the Armenian Highland, with several Turkish names – by giving them the following names: Chakhəbaba (“chakhər” means “with slanting eyes”²⁰², as well as “skew-eyed” + “baba” = “fine”, “honourable”, as well as father), Chakhərdagh, in which “dagħ” means “mountain”. They named it Soghanludagh too, which means “sokhut mountain”.

The mountains and the peak Tsiranyats, spreading to the south-west of St. Astvatsatsin or Karmir Monastery, to the north-east of the city of Karin of Western Armenia, in the Basen conty of Ayrarat land of Greater Hayq in the Armenian Highland, was renamed by the Turks as Qirejlu (“qirej”=“calx”, “lu” is a suffix of place). Gh. Inchichyan calls the peak Tsiranyats as Tsirani Mountain²⁰³. As A. Lastivertsi claims, on the foot of the Tsiranyats Mountains there were the Okomi township and the Aksigom village²⁰⁴. The Tsiranyats Mountains are rich in violently outpouring sources, and from its foots several huge rivers start flowing, including the Western Euphrates River in the south-western foot, the left-hand rivulet Murts or Hasankala of Arax River – in the south-eastern foot, and sources of northern foot give start to the right-hand sub-rivulet Tortum of Chorokh River.

The Chvash tributary or Chvash-rot, flowing through the Chvash province of Vaspurakan land of Great Hayq, of the right-hand rivulet Karmir Get of Yeraskh River in the Armenian Highland, was changed by simply calling it Aghchay, which means “spitak get” (“white river”). According to the citation of the father

²⁰² H. A. Pohchalean, mentioned work.

²⁰³ Gh. Inchichyan, *New Armenia*, Venice, 1806, p. 87.

²⁰⁴ A. Lastivertsi, mentioned work, p. 118.

of Armenian history M. Khorenatsi, the Armenian king Vagharsh I had appointed Hayr Ishkhan (Father Prince) as the head of eunuchs and had given him “from Atropatene till Chvash and Nakhichevan...”²⁰⁵. Together with Chvash T. Artsruni also uses the variant Chvash-rot for the first time, which comes from the words “chvash” and “rot” – meaning “river” in Pahlavi²⁰⁶. Hr. Atcharyan writes that “rot” is a root, meaning “river”, which isn’t used separately, but only with certain toponyms, such as Chuash-rot is²⁰⁷.

Armenians of the Zeytun borough, situated in a place surrounded with olives, on a downhill slope of a mountain, in the valley of the Jeyhan or Pyramos River in Marash province of the state of Aleppo in Cilicia, gathering in the St. Astvatsatsin Monastery situated near Zeytun of Cilicia, during the self-defense battles of 1915, where their headquarters of defense were situated, have shown stubborn and heroic resistance to the Turks. During those battles, the Turkish centurion Suleiman was killed, and the Turks later renamed the Armenian Zeytun borough as Suleymanie in memory of the Turkish centurion. The Armenian inhabitants of the borough took advantage of the location of the borough, which was impregnable and was surrounded by mountains from three sides, made weapons from local iron resources and fought bravely for a long time against the Turkish army till the 1860s and later as well. They also fought in 1895-96 and during WWI against the large Turkish army, defending themselves and protecting all the Armenian historical and cultural values there, including the St. Astvatsatsin and St. Prkich Monasteries of Zeytun, together with all the manuscripts that had been written there, as well as more than ten churches.

The left-hand Sasno Jur rivulet of Tigris River, starting from the slopes of the Tsovasar and Maratuk peaks of the Armenian Tavros mountain range, in Sasun, in Mush province of the state of Bitlis of Western Armenia, in the Armenian Highland, was called Batman, which is a Turkish name according to Hr. Atcharyan and means “weight dimension”²⁰⁸. The word has the same meaning also in H. A. Pohchalean’s above-mentioned dictionary²⁰⁹. In the past Sasno Jur was considered to be the border of Qghimar town-fortress, situated on the Persian side, near the city of Tigranakert (Nprkert) and the Armenian Persian-Byzantine

²⁰⁵ M. Khorenatsi, mentioned work, p. 112.

²⁰⁶ T. Artsruni, and Anonymous, History of the House of Artsruni, Y., 1985, p. 392, 523, 527.

²⁰⁷ Hr. Atcharyan, Armenian Radical Dictionary, v. 3, Y., 1977.

²⁰⁸ Hr. Atcharyan, Dictionary of Armenian Personal Names, v. A, Y., 1942, p. 362.

²⁰⁹ H. A. Pohchalean, mentioned work.

border.

The gate, called Door of Cilicia or Tavros, which was the most suitable passage in the Cilician Tavros mountain range, joining together Cilician Armenian state and Cappadocia, which was also famous for its Gap of Cilicia, Gap of Guglak, Kapan of Guglak and other names, were renamed by the Turks as Gyuleq Boghaz (“gyuleq” means “risible”, and “boghaz” – “gate, throat, ligament”). In the 6th century B. C. Arqayakan chanaparh (“Royal Road”), built by the Persian Aqemenyans passed through this gate, which retained its significance in the future as well.

The rock Metsqar, situated near the canyon and the fortress Kyuretin, at a distance of 15 km to the south of the Zeytun borough of Marash province of the state of Aleppo in Cilicia, was renamed as Alighaya, in which “Ali” is a personal name, + “ghaya”, which means “rock, scar”. Here, near the Aregin and Berdus villages, on the left bank of Zeytun River, near a large cave, there was the popular Metsqar Monastery, which was an Episcopal residence and had a school.

In the Armenian Highland, in Erzerum province of the state of Erzerum of Western Armenia, near the Qghi borough, between the Setekharnum and Qaraglukh peaks, there was the Qaraknadzor coomb. Here there was the cave-mine of silver and iron called Qarak, from which the name Qaraknadzor has probably derived. Rills, starting from the cool waters here and joining together give rise to the Qghi River, one of the right-hand rivulets of Aratsani. The Turks have renamed Qaraknadzor as Qelekderesi, in which “Qelek” means “immature melon”, according to Hr. Atcharyan, + “deresi”, which means “canyon, river”²¹⁰.

The village Ahavanq or Akhavanq was situated in a place rich in parks and gardens, at a distance of about 35 km to the south-west of the city of Van, opposite the Akhtamar Island, near the southern coast of Lake Van, in Rshtuniq province of Vaspurakan land of Great Hayq where the Ahavanits St. Zoravor Monastery is located. H. Lynch mentions the village with the name Aghavanq²¹¹. Ahavanq, which was the port of the monastery of Akhtamar, and where there was the Patriarchal patriarchate of Akhtamar, was renamed Isqelev by them, which means “port”²¹². The village is also mentioned with the name Isqelev in the map prepared by H. Lynch and F. Osvald²¹³.

²¹⁰ Hr. Acharean, *Loan words from Turkish into the Armenian Language*, Eminyan Ethnographic Collection, v. C, Moscow-Vagharshapat, 1902, p. 146.

²¹¹ H. F. B. Lynch, mentioned work, p. 145.

²¹² Hr. Acharean, mentioned work, p. 356.

²¹³ “Armenia and Neighbouring Countries According to Lynch and Osvald”, map, edition B,

The Armenian-populated Avants village, which was mentioned as a borough in the 4th century, was also renamed as Iskalaqyoy and Iskeleqyoyu, which was situated in the Van province of Western Armenia about 3 km north-west from the city of Van, on the right bank of Van River. Avants was the most famous port of Lake Van, the residents of which took an active part in the 1915 heroic self-defense of Van. It was also one of the popular medieval writing centres of Armenia. This village also was mentioned with the above-mentioned names in the Armenian version of H. Lynch's and F. Osvald's map²¹⁴.

In Cilicia, to the south-west of the city of Sis of the state of Adana, mentioned for the first time by a German traveller Willebrandt, in the description of his tour made in 1211-1212, and then by Levon the 2nd, in a Latin reward paper in 1212, there was the Gumbetvor borough. The Turks have renamed it as Əlija, which means "hot water". By renaming it as such, perhaps they meant the existing hot sources there.

The name of the St. Hakob Monastery, situated on a high mountain, 15 km west from the Tevrik borough of Sebastia province of the state of Sebastia in Historical Minor Hayq, was renamed by the Turks as Yalənəz Qeshish Monastery²¹⁵. "Yalənəz" means "hermit", "qeshish" – "priest".

The St. Hakob Monastery was situated in Qeshishler district of the Arabkir borough – the centre of Arabkir province, in Kharberd province of the state of Kharberd in Western Armenia. Its surrounding lands spread along both sides of the road, joining the cities of Arabkir and Kharberd. Because of the location of the borough in Qeshishler district, the monastery was called Qeshishler²¹⁶.

The village named Tade, situated near the Tsortsor village and the St. Tadevos Apostle Monastery or the St. Tade Monastery, 25 km south-east from the city of Maku, on the right bank of the right-hand Deghin rivulet of Arax River (Yeraskh), in Artaz province of Vaspurakan land of Great Hayq, was renamed as Karaqilisa ("kara" means "black" + "qilisa" - "church"). The Turks renamed the St. Tadevos Apostle (St. Tade) Monastery or St. Astvatsatsin (Holy Mother of God) Monastery of Tsortsor, situated on the north-western side of the Avarayr Field, near the Tade and Tsortsor villages, which is very similar to the Cathedral of Ejmiadzin with its architectural composition, as well as Karaqilisa.

Tbilisi, 1915.

²¹⁴ H. F. B. Lynch and F. Osvald, mentioned map.

²¹⁵ T. Hakobyan, St. Melik-Bakhshyan, H. Barseghyan, mentioned work, v. 3, Y., p. 314.

²¹⁶ A. Polatean, History of Armenian People of Arabkir, New-York, 1969, p. 500.

The St. Tade Monastery had been the Armenian Clerical Diocesan centre of Atrpatakan since 1833.

The name of the ruined residence called Hin Tner (Old Houses), situated on the foot of Aghtsq Mountain, near the Spouh Mountain in Kamakh plateau, in the small Kamakh province of Yerznka province of the state of Erzerum in Western Armenia, was changed to Karkhqilisa (“karkh” means “forty” + “qilisa” - “church”). It was named so because, according to the tradition, there had been forty churches there. Gh. Alishan mentions it with the name Hin Tner (Old Houses)²¹⁷.

One of the outfalls of the Western Euphrates River in the Armenian Highland, flowing through the territory to the north of the city of Karin and is called Khachapayti Jur (Water of Khachapayt), was renamed as Dumlusu. According to a preserved tradition, the river has got its “Khachapayti Jur” name from the wooden cross of Christ, which was brought here and hidden by the Byzantine Emperor Herakle, from the place of which this water miraculously effused. This tradition says: “When the Greek Emperor brought the parts of Christ’s wooden cross, snatching it from the Persian army, and when he had to put the parts of the wooden cross together again against the enemies’ raid and kept it on this mountain, and when they came back after winning – after taking the parts out of this place, this water miraculously effused there, from where this mountain has got its name”²¹⁸. It refers to the mountains and the peak Tsaghkavet, stretching to the south-west of the Chorokh and Western Euphrates Rivers, in the eastern part of the Anti Pontus mountain range of the Armenian Highland, from where the river of Khachapayt or Khachapayti Jur starts flowing, after which the Tsaghkavet peak and mountains were called mountains of Khachapayt and the peak of Khachapayt.

A number of historians and researchers have written about Khachapayt. Gh. Alishan writes, that the wooden cross had been hidden in Khachapayt basin and was then taken to Constantinople²¹⁹. Gh. Inchichyan also mentions them with the names Khachapayti Jur and Tumlisu²²⁰. The “Bazmavep” journal of the Mekhitarist Congregation in Venice writes: “Khachapayt [Tumli tagh] mountains

²¹⁷ Gh. Alishan, *Surveyor of Armenian Famous People*, Venice, 1855, p. 41.

²¹⁸ H. Qosyan, *Great Hayq*, Vienne, 1925, p. 5.

²¹⁹ Gh. Alishan, mentioned work, p. 37.

²²⁰ Gh. Inchichyan, *New Armenia*, Venice, 1806, p. 76.

– on the eastern border of the Shaghagomq county”²²¹. H. Voskanyan mentions “as the mountain Khachapayt near Karin”²²². Hakob Karnetsi writes that the Khachapayt River starts from the Tumli Mountain, in the north of the city of Karin, and has the same name²²³. This runnel has evoked Lake Khachapayt, which is called the source of Surb Khach (Saint Cross) as well, and which was also renamed as Dumlu or Dumlibunar by the Turks. “Dumlu” means “cool, cold”, “bunar” – “source”. Thus, with the single word Dumlu, the Turks have eliminated several harmonious and meaningful names of Armenian geographic objects once and for all.

On the right bank of Moks River, 60 km south-west from the city of Van, on the south-western side of Van province in the state of Van of Western Armenia, there was the Moks borough, which was the centre of the small Moks province. According to a preserved tradition, 3 magicians from the East were going to visit the newborn Christ and had stayed there for three months. One of them, named Gaspar, died and was buried there²²⁴. Near Moks there was the grave of the magician Gaspar, from which may have come the variant Mogs of the borough’s name. Moks was also mentioned in manuscript records: “So, the Holy Bible was written in the town of Moks...”²²⁵.

Near the Moks borough there were also the St. Gevorg and St. Amenaprkich Monasteries of Moks. The name Moks was changed to the name Bahchesaray (“bahche” means “orchard” + “saray” - “palace”).

The Kachkaqar village, situated in Kars region in modern times, in Sarighamish region, in Vanand province of Ayrarat land of Great Hayq, where there have been fights between the Armenian and Arabic armies in 852-853, was renamed as Qeqech, which means “shutterer, stammerer”).

The name of the Kanchi village, situated north from the ruins of Kanchiberd Fortress and St. Stephanos Monastery, near the exit of the Kanchi Kapan Gorge, at a distance of 25 km west from the city of Zeytun in Marash province of the state of Aleppo in Cilicia, was changed to Chukhur Hisar, “chukhur” means “concavity, hole”, “hisar” - “castle”. That name was also given to the most famous Kanchiberd township-castle fortress of Zeytun, situated to its north, which played

²²¹ “Bazmavep”, Venice, 1908, p. 404.

²²² H. Voskanyan, Monasteries of Great Hayq, Vienne, 1851, p. 125.

²²³ V. Hakobyan, Small Chronicles, v. 2, Y., 1956, p. 578.

²²⁴ A. Ghanalanyan, Legend, Y., 1969, p. 152.

²²⁵ V. Hakobyan, Records Of Armenian Manuscripts, 1612-1620, Y., p. 766.

an important role, especially in the period of Cilician Armenia.

Kanchi kapan - one of the strongest and picturesque canyon-valleys of Cilicia, situated in the valley of the Frnus River of the Jeyhan or Pyramos basin, south-east from the Kanchi village and its most famous Kanchiberd Fortress, in the small Zeytun province of Marash province of the state of Aleppo in Cilicia, which is also mentioned as a canyon, was renamed as Ghəsəkh, which simply means “canyon”.

In Western Armenia, north-east from the Armenian-populated Voskebnak village, in the south-eastern foots of Mount Varaga, at a distance of 15 km east from the city of Van in the state of Van, there is the artificial reservoir called “Rusayi Lich” (Rusa’s Lake), built on the initiative of Urartian King Rusa I with the purpose of providing the city of Tushpa (Van) with water, about which he had left a cuneiform record. The pond was renamed as Qeshishgyol by the Turks in which “qeshish” means “priest”, “gyol” - “lake”. There is a preserved tradition in relation to the huge dam that led to the emergence of the pond, according to which it was made to be built by a priest of the Voskebnak village, which prohibits “... the wasting of waters flowing towards the nearby deep coomb, because of which a lake has been generated, called Qahanayi lich (Priest’s lake) – in the memory of that priest... according to the Turks – as Qeshish keol”²²⁶. It had existed since 1915.

The Turks have renamed the village with the name Baghniq, situated on the slope of a large hill, at a distance of 13 km north from the city of Karin, in the future Erzerum province of the state of Erzerum of Western Armenia, in Karin province of Higher Hayq land of Great Hayq, as Umudum, which means “my hope”. In the village there was a school, which was still functioning in the late 19th century.

The Turks renamed the village Artsn, which was mentioned by M. Ormanyan with the name Qararz,²²⁷ situated near the ruins of the famous city of Artsn, which was the Episcopal seat of Historical Armenia in the Middle Ages, in Karin province of Higher Hayq land of Great Hayq in the past, on the right bank of the Western Euphrates River, at a small distance north-west from the city of Karin, in the state of Erzerum of Western Armenia, as Kara arz (“kara” means “black” and “arz” is the Turkish distortion of Artsn), meaning the destroyed and ruined state of the famous medieval city of Artsn. It’s mentioned with this name in Russian

²²⁶ H. Yeremean, “Monument of Van Vaspurakan”, v. A, B, Alexandria, 1929, p. 66-67.

²²⁷ M. Ormanyan, History of the nation, prac. 1-10, Constantinople, 1912-1927, p. 1242.

5-mile map, and in Russian 1:200000 scale topographic map – as Karaz. Artsn is a glass-like transparent mass, which is used for overlaying, anointing metal things and artistic objects.

The city of Sis, which was the seat of the All-Armenian bishops and a large religious centre, having more than 20 monasteries and churches, situated on the slope of Mount Sis, on the banks of the Sis River and its rivulet Antsmntsuk, in the state of Adana of Cilicia, was renamed Kozan – with the Turkish name Kozanoghli, who had renamed the Sis count after himself in 1825.

The name of the mountain called mountain of Sosik or Soser, situated in the Dersim province of the state of Kharberd of Western Armenia, in the Byurakn-Mndzuryan mountain range in the Armenian Highland, was changed to Sheytan Maragha, in which “sheytan” means “Satan, demon”, “maghara” - “cave”. From the foot of the mountain there is the source of Soser, the water of which falls down, clacking.

The canyon-valley stretching from the city of Baghesh (Bitlis) of the state of Bitlis to the city of Sgherd, to the south-west of Lake Van in the Armenian Highland, which was called Salnidzor in the past, was renamed as Deliqligaya, where “deliq” means “hole, aperture” + “gaya” - “rock, scar”.

The name of the Butaku St. Gevorg Monastery, situated on the slope of Yegherov Mountain, at a distance of 10 km north from the Moks borough in the small Moks province of the state of Van in Western Armenia, having become the Putku St. Gevorg Monastery – undergoing phonetic changes and changes in national, foreign and dialectal etymologies, and is mostly used with this name, was built at an altitude of over 3000 m in a frosty and snowy place in winter. In the past, the monastery was included in the Mokq Arandznak province of Mokq land of Great Hayq, and since it was situated on mountainous roads, it was called Sari Vanq (Monastery on a Mountain). As H. Voskanyan says, some people connect the name of the monastery with the variants “putan, putin” and etymologize it as “a place difficult to pass”. It’s also assumed that the name of the monastery has derived from the word “potorik” (“storm”), for which it was called Potorki St. Gevorg too. In fact, the word “butak” of the name of the monastery symbolizes a monastery, joining the mountainous roads together – like it does tenon – an ear, which joins the strings of a musical instrument together. As the “Araxes” magazine writes, the monastery Putku St. Gevorg: “... was the Pallas of all Vaspurakan ... and the greatest sacred place”²²⁸, which was a literary centre, and where many people from Aghtamar, Rshtunq and other places came to study. The

²²⁸ “Araxes”, 1898, book A, p. 81.

monastery had habitations for travellers – persecuted by storms, and according to a tradition, there was a rooster in the monastery that predicted and informed about the weather, and which was engraved on the wall of the monastery porch. The name of the monastery was changed by the Turks to Khorozqilise, in which “khoroz” means “rooster” + “qilise” - “church”.

The Qarglukh Mountain, situated near the Qghi borough in Erzerum province of the state of Erzerum of Western Armenia, in the Byurakn-Mndzuryan mountain range of the Armenian Highland, was renamed as Kavaktapa (“kavak” means “poplar” + “tapa” - “hill, mountain”). In the foot of the mountain there were stone and clay mines of Qghi.

The Mndzur Field is situated at a distance of 45 km south-east from the city of Kamakh of Erzerum province of Erzerum state, in the upper province of the right-hand Mndzur rivulet of Aratsani River, in the physical-geographical region of Dersim of the state of Kharberd in Western Armenia, in the Armenian Highland. It is surrounded by the massif Bazkani and the Mndzur and Merjan mountain ranges, with 50 km length, and the Mndzur River flows there – with its Merjan and Khaghajur rivulets. The field was renamed by the Turks as Ovajik, which means “small field”. By the way, on the foot of the right offset stretching towards Dersim of the Mndzur Field, there were five Armenian churches (among which were the St. Pghos-Petros (St. Peter and Paul), Shoghakat and St. Lusavorich Churches), as well as the preserved ruins of a castle.

The name of the Yeghevamayr village, situated in the field of Basen, on the left bank of Yeraskh River, several kilometers away from the north of the homonymous lake, at a distance of 20 km south-west from the city of Kaghzvan, in the Kaghzvan province of Kars region in modern times, in Arsharuniq province of Ayrarat land of Great Hayq, was changed by the Turks to Changli, which means “with a bell”. It’s mentioned with the name Changli in the Russian 10-mile map, and in Russian 1:200000 scale map – as Chengilli. The domed church of Yeghevnamayr with cross layout remains standing as well.

The right-hand Shaghagomq rivulet of the Western Euphrates River starts from the Anti Pontus mountain range in the Armenian Highland and flows towards south-west, which runs into the main river in the west of the city of Karin of the state of Erzerum in Western Armenia. The rivulet was renamed after the name of the Shaghagomq province of Higher Hayq land of Great Hayq, spreading to the valley of the upper stream of Shaghagomq River. The Turks renamed Shaghagomq River as Serchem, which means “sparrow”. The name Shaghagomq

was first mentioned by 5th century historian Gh. Parpetsi²²⁹. In regard to this, N. Adonts writes that after the Persian-Byzantine division of Armenia, the Shaghagomq province was included in the Byzantine sector and was within the structure of Nerqin Hayq as one of its 11 provinces. However foreign sources count 10 provinces – without Shaghagomq, considering it as a part of the Karin province²³⁰. According to the records of Armenian historians, Mesrop Mashtots taught this first group of pupils in the Shaghagomq Monastery, which was situated in the Shaghagomq province in the valley near Shaghagomq River where he had opened his first Armenian language school²³¹. M. Khorenatsi writes the following about it: “Mesrop was staying in a desert called Shaghagomq, as a protector, and there he spread a doctrine to a group of 11 people to teach them”²³².

In the Armenian Highland, on the south-eastern slope of the Great Masis (Great Ararat) Mountain – at an altitude of over 2300 m, there is the Saint Hakob source. The name Saint Hakob was changed to Aghsu, which means “white water”. According to a preserved tradition, the water from the Saint Hakob source was considered to be able to get rid of harmful grubs and larvae having appeared in the fields. In such cases, people took water from that source and sprayed the lands with it.

The Upper Avag Kal village, situated in the south-eastern side of the field of Kokison, on the left side of the road leading to Marash, a few km away from the south of Kokison, in Kokison province, in Hayq province of Yerrord (Third) Hayq of Minor Hayq, was called thus due to the residents’ migration from the Avag Kal village of the small Zeytun province of Cilicia. The Upper Avag Kal village was renamed as Qirej or Qirej olug by the Turks, in which “Qirej” means “clay”, “olug” – “pipe”. The nearby Kerasi or Qirej Mountain contains an abundant amount of lead resources²³³.

The Vanqi Mountain, situated not far from the Karmri village or Karmir Monastery, north-west from the Chmshkatsag borough in the small Chmshkatsag province in Dersim province of the state of Kharberd in Western Armenia, in the Armenian Highland, was renamed as Kharapash Tashi, which means “black-

²²⁹ Gh. Parpetsi, Armenian History paper to Vahan Mamikonyan, Y., 1982, p. 352, 353.

²³⁰ НАДОНЦ, mentioned work, p. 23, 24.

²³¹ Armenian Soviet Encyclopaedia, v. 8, Y., 1982, p. 437. See also T. Hakobyan, St. Melik-Bakhshyan, H. Barseghyan, mentioned work, v. 4, Y., 1998.

²³² M. Khorenatsi, History of Armenia, Tphhis, 1913, p. 339-340.

²³³ Aghasi, Zeytun and its Surroundings, Peirut, 1970, p. 22.

headed” or “a mountain with a black peak”.

In Western Armenia, in Armaghaden province of the state of Diyarbeqir, in the small Balu province, north-west from the Balu borough, on the right bank of Aratsani River, there was the Dzet village, that was more crowded and was a literary centre in the past, near which there were sacred places that had been churches before and were preserved. And from under the arched church of the village, a source of tasty water effused. The name of Dzet village, which was supposed to be linked to the name of the Handzit (Andzit) province of Chorrord (Fourth) Hayq land of Great Hayq – according to Gh. Inchichyan²³⁴, was changed by the Turks having penetrated into Western Armenia, as Qapuachmaz, in which “qapu” means “door”, “achmaz” - “not opening”.

The name of the field and the province Tvaratsatap (meaning a field of herdsmen and shepherds), contiguous to the Mush province of Turuberan land of Great Hayq, situated south from the Khorasan borough and the Haykakan Par mountain range and stretching to the upper province of Yeraskh (Arax) River, and having been mentioned in the cuneiform records as Tuaratsin and with other names – by the Urartian King Argishti I (8th century B. C.), famous since Urartian times in Ancient Armenia, was changed to the field Karayazə and the province Karayazə (“kara”= “black” + “yaz” – “flat”).

8) In a number of cases, while renaming, when the Turks have not been able to translate or distort the names of the Armenian historical-cultural monuments somehow, in the same way they have simply arbitrarily replaced them with any Turkish name, thus turkifying the Armenian toponyms

A striking example of that is the St. Karapet Monastery or St. Karapet Monastery of Mush, founded in 303 by Grigor Lusavorich (Gregory the Illuminator). According to a preserved tradition, it is situated north-west from the city of Mush, later – in Mush province of the state of Bitlis of Western Armenia, in Taron province of Turuberan land of Great Hayq, had many Armenian names throughout the centuries, such as Monastery of Avetiq, Glaka St. Karapet, Glaka Monastery, Innaknya Monastery (“containing 9 sources”), Hatsyats Drakht, Monastery of Hovhannes Mkrtych, Monastery of Hovannu Karapet, Monastery of Matteos and Mkrtych, Maqare Monastery, Monastery of Mush, Monasteries of Voghakan, Taron, St. Karapet Monastery of Taron, etc. This famous monastic complex was renamed as Ziaret during Turkish dominance, meaning “a sacred place” and Chanklə Monastery, which means “monastery with bells”.

9) While changing names of monastic complexes, monasteries and churches,

²³⁴ Gh. Inchichyan, mentioned work, p. 225.

the Turks have sometimes turned to the method of counting. They have counted the number of churches in the structure of the monastic complex, or the number of the church altars, and have thus renamed the Armenian historical-cultural monument.

Thus, in Western Armenia, in the south-eastern coastal region of Lake Van, to the east of the city of Van, on the slope of Varaga Mountain there was the Varagavanq Monastery, which was considered to be a famous medieval centre for Armenian culture and literature with a depository (Matenadaran) and where Khrimyan Hayrik had founded a publishing house in the second half of the 19th century. For its seven churches included within the structure of Varagavanq monastic complex – St. Asvatsatsin, St. Gevorg, St. Khach, St. Hovhannes, St. Nshan, St. Sion, St. Sofi, the monastery was named by the Turks as Yeddqilise (“yedi” = “seven”, “qilise” = “church”).

One of the largest and glorious historical and cultural structures of Historical Armenia – St. Hovhannes or Bagrevand Monastery, was situated in Bagrevand province of Ayrarat land of Great Hayq, and in the Vanq village, on the north-eastern side of the famous Npat Mountain, at a distance of 16 km north-west from the Diadin borough, in Bayazet province of the state of Erzerum – in modern times, founded by Grigor Lusavorich (Gregory the Illuminator), and near it – in the waters of Aratsani River, has baptized Armenian King Trdat III and others, and had placed the relics of St. Hovhannes in the monastery. Because it had three altars, the monastery was renamed by the Turks as Uchqilise (“uch” = “three”, “qilise” = “church”), etc.

On the left side of the upper stream of the right-hand Tekor rivulet of Akhuryan River, 3 km west from Tekor Chapel, 23 km south-west from the capital Ani of Historical Armenia, 38 km south-east from the city of Kars, in Shirak province of the Ayrarat land of Great Hayq, there is the Khtskonq Monastery with 5 marvellous churches. Due to the number of churches, it was renamed as Beshqilisa by the Turks, in which “besh” means “five”, and “qilisa” - “church”. In the early 20th century, the monastery was abandoned and deserted.

Thus, especially in 1915, after the Armenian Genocide organised by the Turks, with the purpose of completely eliminating the traces of Armenians from the territory of their native land – historical Armenia, the Turks quickly started renaming Armenian geographical names mostly in the above-mentioned ways and methods, as a result of which very few Armenian toponyms have been preserved in the territory of the modern-day Republic of Turkey, a significant part of which has been occupied by the Armenians since ancient times.

ДЖ. Г. ЕСАЯН

АРМЯНСКИЕ ТОПОНИМЫ: ТУРЕЦКИЕ ПЕРЕОБРАЖЕНИЯ

Топонимы являются частью историко-культурного наследия той или иной страны. Они содержат исторические, географические, языковые справочные сведения. Армения, находясь в транзитной зоне Запад-Восток, неоднократно подвергалась вторжениям иностранных захватчиков, и ее топонимы также многократно претерпевали изменения. Весьма значительными были изменения в период турецкого господства: после попеременно организуемых турками Армянских погромов и особенно после Геноцида армян 1915г., когда историческая Армения самым жестоким образом была лишена своих коренных жителей-армян. Исконные топонимы либо переводились, либо приспособлялись к собственному произношению, либо менялись на новые. В следствие всего этого на территории современной Турции, значительную часть которой и занимала историческая Армения, сохранилось очень мало армянских топонимов.

**Տեղանվանացանկում կատարված կրճատումներ
(բնակավայրերը ներառված չեն)**

գվռկ – գավառակ

գ-խումբ – գյուղախումբ

լ-անցք – լեռնանցք

լ-գագաթ – լեռնագագաթ

լ-գանգված – լեռնազանգված

լ-խումբ – լեռնախումբ

լիմկ – լեռնահամակարգ

լ-ճյուղ – լեռնաճյուղ

լ-շղթա – լեռնաշղթա

ֆիզաշխ. շրջան – ֆիզիկաաշխարհագրական շրջան

Տ Ե Ղ Ա Ն Վ Ա Ն Ա Յ Ա Ն Կ

Հայերեն	Միջազգային ստանդարտություններ	Անգլերեն
Ագարակ 38	Agarak	Agarak
Ագռավաքար (ամրոց) 5	Agr'avak'ar (amroc')	Agravaqar (castle)
Ադանայի նահանգ 44,48	Adanayi nahang	State of Adana
Ազնվաց ձոր (գավառ) 25	Aznvac' jor (gavar')	Aznvats Dzor (Aznvats Canyon) (province)
Ալաբաշը 36	Alabaşə	Alabashə
Ալադաղ (լեռ) 20	Aladaş (ler')	Aladagh (mountain)
Ալաջա (գետակ, լ-շղթա) 39	Alaja (getak, l-şta')	Alaja (rivulet, mountain range)
Ալելուա (դաշտ) 13	Alelua (dašt)	Alelua (field)
Ալի (լեռ) 40	Ali (ler')	Ali (mountain)
Ալիդաղ (լեռ) 40	Alidaş (ler')	Alidagh (mountain)
Ալիդայա (ժայռ) 43	Alivaya (žayr')	Alighaya (cliff)
Ալիս, Հալիս (գետ) 15	Alis, Halis (get)	Alis, Halis (river)
Ախավանք 44	Axavank'	Akhavank
Ախուրյան (գետ) 30,34,39,53	Axuryan (get)	Akhuryan (river)
Ակն 15,21,24,32,33,36	Akn	Akn
Ակնի գավառակ 24,33,36	Akni (gavar'ak)	Akn provincial
Ակրբի (լ-ճյուղ) 23	Akr'bi (l-čyux)	Akrbi (offset)
Ակսիգոմ 41	Aksigom	Aksigom
Ահավանից Սբ. Չորավոր (վանք) 44	Ahavanic' St. Zoravor (vank')	St. Zoravor Ahavanits (monastery)
Ահավանք 44	Ahavank'	Ahavanq
Աղավանք 44	Aṙavank'	Aghavanq
Աղթամար (կղզի) 25,49	Aṙt'amar (kṙzi)	Aghtamar (island)
Աղթամարի Սբ. Խաչ (վանք) 43	Aṙt'amari St. Xač' (vank')	St. Khach (Cross) of Aghtamar (monastery)
Աղիովիտ (գավառ) 32	Aṙiovit (gavar')	Aghiovit (province)

Աղձնիք (աշխարհ) 25	Aṣṇik' (ašxarh)	Aghdznik (world)
Աղչայ (գետ) 42	Aṣč'ay (get)	Aghchay (river)
Աղսու 50	Aṣsu	Aghsu
Աղվանք (երկիր) 6	Aṣvank' (erkir)	Aghvanq (country)
Աղրը [ղաղ] (լեռ) 36,39	Aṣrə [daṣ] (ler')	Aghrə [dagh] (mountain)
Աղք (լեռ) 45	Aṣč'k' (ler')	Aghtsq (mountain)
Աղքիլիսա (վանք) 17	Aṣk'ilisa (vank')	Aghqilisa (monastery)
Սբ. Ամենափրկիչ (վանք) 46	St. Amenap'rkič' (vank')	St. Amenaprkich (monastery)
Ամոջ 5	Amoḡ	Amodj
Ամրական քարանձավ 24	Amrakan k'aranjav	Amrakan cave
Այծպտկունք (լ-գագաթ, լ-շղթա) 17,22,38,39	Aycptkunk' (l-gagat', l-št'a)	Aytsptkunq (peak, mountain range)
Այրարատ (աշխարհ) 15,17,31,37, 40,41,47,50,53	Ayrarat (ašxarh)	Ayrarat (world)
«Այրարատյան լեռինք» 6,39	“Ayraratyan lerink”	“Ayrarat mountains”
Անադոլու 11	Anadolu	Anadolu
Անահտա աթոռ (լ-գագաթ) 41	Anahta at'or' (l-gagat')	Anahta ator (Chair of Anahit) (peak)
Անատոլիա 11	Anatolia	Anatolia
Անգղ 37	Angṣ	Anggh
Անի (մայրաքաղաք) 30,39,40,53	Ani (mayrak'axak')	Ani (capital)
Անձակ 5	Anjak	Andzak
Անձիտ, Հանձիթ (գավառ) 12,15,51	Anjit Hanjit' (gavar')	Andzit Handzit (province)
Անձևացիք (գավառ) 19	Anjevac'ik' (gavar')	Andzevatsiq (province)
Անտառաշեն 5	Antar'ašen	Antarashen
Անտիպոնտական (լիմկ) 15,16,35,45,50	Antipontakan (lhmk)	Antipontus (mountain system)
Անտիտավրոս (լիմկ) 18,25,26,40	Antitavros (lhmk)	Antitaurus (mountain system)
Անտրուն (գվռկ) 29	Antruni (gvr'k)	Antrun (provincial)
Անցմնցուկ (գետ) 48	Anc'mnc'uk (get)	Antsmntsuk (river)

Ապահունիք գավառ 27	Apahunik' gavar'	Apahuniq province
Առեղ 5	Ar'er	Aregh
Առճռառիճ, Արջոռառիճ (Լ-շղթա) 39	Ar'čoar'ič, Ar'joar'ič (l-šx't'a)	Archoarich, Arjoarich (mountain range)
Առուն (գետ) 37	Ar'un (get)	Arun (river)
Աստղիկ (գետ) 15	Ast'rik (get)	Astghik (river)
Աստղիկ (Լ-գագաթ) 15	Ast'rik (l-gagat')	Ast'rik (peak)
Աստղկան (քերդ) 23	Ast'kan (berd)	Astghkan (fortress)
Աստվածածին (եկեղեցի) 18,19,53	Astvacacin (ekerec'i)	Astvatsatsin (church)
Աստվածածին (վանք) 41,42,45	Astvacacin (vank')	Astvatsatsin (monastery)
Աստվածաշեն (լեռ) 29	Astvacashen (ler')	Astvatsashen (mountain)
Ավագ Կալ 51	Avag Kal	Avag Kal
Ավանց 44	Avanc'	Avants
Ավարայրի դաշտ 45	Avarayri dašt	Avarayr field
Ավետիքի վանք 52	Avetik'i vank'	Avetiq monastery
Ատրոպատենե (հնագույն երկիր) 6	Atropatene (hnaguyn erkir)	Atropatene (ancient country)
Ատրպատական (հնագույն երկիր) 41,45	Atrpatakan (hnaguyn erkir)	Atrpatene (ancient country)
Արաբկիր 17,21,44	Arabkir	Arabkir
Արաբկիրի գավառակ 44	Arabkiri gavar'ak	Arabkir provincial
Արազ (Արաքս, Երասխ) (գետ) 22	Araz (Arak's, Erasx) (get)	Araz (Araxes, Yeraskh)
Արածանի, Արեւելյան Եփրատ (գետ) 12-14,20, 29,33,37,40,43,49,51,53	Aracani, Arevelyan Ep'rat (get)	Aratsani, Eastern Euphrates (river)
Արարատ [Մեծ], Մասիս [Մեծ] (լեռ) 6,16,36	Ararat [Mec], Masis [Mec] (ler')	Ararat [the Great], Masis [the Great] (mountain)
Արարատեան գավառ 22	Araratean gavar'	Ararat province
Արարատյան գոգավորություն 6	Araratyan gogavorut'yun	Ararat gogavorutyun (Ararat concavity)
Արարատյան դաշտ 36	Araratyan dašt	Ararat field

Արաքս, Երասխ (գետ) 16,17,22,36,39,41	Arak's, Erasx (get)	Araxes, Yeraskh (river)
Արգեոս (լեռ) 40	Argeos (ler')	Argeos (mountain)
Արեգին 36,43	Aregin	Aregin
Արծկեի գավառակ 18	Arckeï gavar'ak	Artske provincial
Արծն 48	Arcn	Artsn
Արղանամադեն գավառ 14,51	Arvanamaden gavar'	Arghanamaden province
Արճակ 35	Arčak	Archak
Արճակ (լիճ) 25,35,40	Arčak (lič)	Archak (lake)
Արճակի գավառ 23	Arčaki gavar'	Archak province
Արճեշ 32	Arčeš	Archesh
Արճեշի գավառ 32	Arčeš gavar'	Archesh province
Արճիշակ (գետ) 23,40	Arčišak (get)	Archishak (river)
Արմրտլու 15	Armøtlu	Arm(ə)tlu
Արշարունիք (գավառ) 50	Aršarunik' (gavar')	Arsharuniq (province)
Արչակ-գյոլ (լիճ) 35	Arč'ak-gyol (lič)	Archak-gyol (lake)
Արջոարիճ (Առճոարիճ) 39	Arjoar'ic̣ (Ar'čoar'ic̣)	Arjoarich (Archoarich)
Արսիս 32	Arsis	Arsys
Արսյացփոր (գավառ) 26,32	Arsyac'p'or (gavar')	Arsyatspor (province)
Արտազ (գավառ) 45	Artaz (gavar')	Artaz (province)
Արտոս (լեռ) 17,19	Artos (ler')	Artos (mountain)
Արունի (հնագույն երկրամաս) 7	Aruni (hnaguyn erkramas)	Aruni (ancient country)
Արքայական ճանապարհ 43	Ark'ayakan čanaparh	Arqayakan chanaparh (Royal Road)
Արևելյան Եփրատ, Արածանի (գետ) 12-14	Arevelyan Ep'rat, Aracani (get)	Eastern Euphrates, Aratsani (river)
Արևելյան Տիգրիս (գետ) 25,38	Arevelyan Tigris (get)	Eastern Tigris (river)
Արևմտյան Եփրատ (գետ) 16,21,36-39,41, 45,48	Arevmtyan Ep'rat (get)	Western Euphrates (river)

Արևմտյան Հայաստան (երկիր) 5,10,11,14-18,20- 22,28,29,38,41,44,52	Arevmtyan Hayastan (erkir)	Western Armenia (country)
Արդաղ (լեռ) 38	Ak'dax (ler')	Aqdagh (mountain)
Բաբերդ 16,33	Baberd	Baberd
Բաբերդի գավառակ 33	Baberd gavar'ak	Baberd provincial
Բագառիճ, տես Ներքին Բագառիճ 27	Bagar'ič tes Nerqin Bagar'ič	Bagarich see: Inner Bagarich
Բագրևանդ (գավառ) 53	Bagrevand (gavar')	Bagrevand (province)
Բագրևանդի (Սբ. Հովհաննես) վանք 53	Bagrevandi (St. Hovhannes) vank'	Bagrevand (St. Hovhannes) monastery
Բադիջվան 31	Badijvan	Badijvan
Բազաբուն 29	Bazabun	Bazabun
Բազկան (լ-գանգված) 49	Bazkan (l-zangvac)	Bazkan (massif)
Բազմադրյուր 21	Bazmarbyur	Bazmaghbyur
Բաթման (գետ) 42	Bat'man (get)	Batman (river)
Բալք գյուղ (լիճ) 37	Balək gēl (lič)	Balək (lake)
Բալքչայ (գետ) 37	Balək'č'ay (get)	Baləkchay (river)
Բալքչայ (լիճ) 37	Balək'č'ay (lič)	Baləkchay (lake)
Բալու 51	Balu	Balu
Բալուի գավառակ 14,51	Balui gavar'ak	Balu provincial
Բահչեսարայ 47	Bahč'esaray	Bahchesaray
Բաղեշ 25,48	Baresh	Baghesh
Բաղդըր [բաբա] (լ-գագաթ) 20	Baxər [baba] (l-gagat')	Baghər [baba] (peak)
Բաղնիք 48	Baynik'	Baghniq
Բայազետի գավառ 28,53	Bayazeti gavar'	Bayazet province
Բանջարոտ 26	Banjarot	Banjarot
Բանջրոտ 26	Banjrut	Banjrut
Բասեն (գավառ, գլխի) 15,17,31,37,41	Basen (gavar', gvr'k)	Basen (province, provincial)
Բասենի դաշտ 22,50	Baseni dašt	Field of Basen

Բասենի ջուր 22	Baseni jur	Baseni Jur (Water of Basen)
Բասինսու (գետ) 22	Basinsu (get)	Basinsu (river)
Բարդիզ 28	Bardiz	Bardiz
Բարդող (լեռներ) 39	Bardox (ler'ner)	Bardogh (mountains)
Բարդուս 28,43	Bardus	Bardus
Բարթուղյան լեռներ 39	Bart'uxyan ler'ner	Bartughyan mountains
Բարձր Հայք (աշխարհ) 23,27,31,38,48	Barjr Hayk' (ašxarh)	Bartsr (Higher) Hayq (world)
Սբ. Բարսեղի անապատ 40	St. Barsexi anapat	Desert of St. Barsegh
Բենկա 15	Benka	Benka
Բեշքիլիսա (վանք) 53	Bešk'ilisa (vank')	Beshqilisa (monastery)
Բերդագրակ (գվռ) 26	Berdagrak (gvr'k)	Berdagrak (provincial)
Բերդակ 28	Berdak	Berdak
Բերդակ (գվռ) 28	Berdak (gvr'k)	Berdak (provincial)
Բերդուս 43	Berdus	Berdus
Բերդուս (բերդ) 25,26	Berdus (berd)	Berdus (fortress)
Բթառիճ 41	Bt'ar'ič	Btarich
Բիաինիլի (երկիր) 7	Biainili (erkir)	Biainili (country)
Բիբաս 7	Bibas	Bibas
Բիթլիս 48	Bit'lis	Bitlis
Բիթլիսի գավառ 25	Bit'lisi gavar'	Bitlis province
Բիթլիսի նահանգ 15,27,29,34,38,48,52	Bit'lisi nahang	Bitlis state
Բինգյոլ (լ-գագաթ) 18	Bingyol (l-gagat')	Bingyol (peak)
Բյույուք դաղ (լեռ) 36	Byuyuk' dāx (ler')	Byuyuq dagh (mountain)
Բյույուք բյոյ 20	Byuyuk' k'yoy	Byuyuq qyoy
Բյուրակն-Մնձուրյան (լ-շղթա) 18,20,34,38,49	Byurakn-Mnjuryan (l-šxt'a)	Byurakn-Mndzuryan (mountain range)
Բյուրակնյան լեռներ 18	Byuraknyan ler'ner	Byurakn mountains
Բութակու Սբ. Գևորգ (վանք) 49	But'aku St. Gevorg (vank')	St. Gevorg of Butaku (monastery)
Բուլանըղ 39	Bulanəx	Bulanəgh
Գազիլեն 28	Gaziler'	Gaziler

Գայլ գետ 17	Gayl get	Gayl (Wolf) river
Գայլախազուտ (Լ-գագաթ, Լ-շղթա) 20,21	Gaylaxazut (l-gagat', l-šxt'a)	Gaylakhazut (peak, mountain range)
Գայլատու 37	Gaylatu	Gaylatu
Գայլատու (լիճ) 37	Gaylatu (lič)	Gaylatu (lake)
Գառնիկ ճգնավորի վանք 31	Gar'nik čgnavori vank'	Monastery of Garnik Chgnavor (Ascetic)
Գասպարի գեղ 35	Gaspari gev	Gaspari gegh (Village of Gaspar)
Գավաշի գավառակ 30	Gavaš gavar'ak	Gavash provincial
Գեդիքլեր 30	Gedik'ler	Gediqler
Գեղեցիկ դաշտ 13	Gevrec'ik dašt	Geghetsik dasht (Beautiful Field)
Գետիկ (Միջին, Ներքին, Վերին) 30	Getik (Mijin, Nerk'in, Verin)	Getik (Medium, Inner, Upper)
Գետիկներ (գյուղեր, աղբյուրներ) 30	Getikner (gyuxer, avbyurner)	Getikner (The Getiks) (villages, sources)
Գերմիր 32	Germir	Germir
Գինո գետ 36	Gino get	Gino get (river)
Գլակա Սբ. Կարապետ (վանք) 52	Glaka St. Karapet (vank')	St. Karapet of Glaka (monastery)
Գլակա վանք 52	Glaka vank'	Glaka monastery
Գյոլեսոր 28	Gyolesor	Gyolesor
Գյոլջիկ (լիճ) 7,20	Gyoljik (lič)	Gyoljik (lake)
Գյոզդաղ (Լ-գագաթ) 16	Gyok'dax (l-gagat')	Gyoqdagh (peak)
Գյուզալդերե (Գյուզելդերե) (գավառ) 25	Gyuzaldere (Gyuzeldere) (gavar')	Gyuzaldere (Gyuzeldere) (province)
Գյուզելդաղ (լեռ) 38	Gyuzeldax (ler')	Gyuzeldagh (mountain)
Գյուլեք բողազ (Լ-անցք) 43	Gyulek' bořaz (l-anc'k')	Gyuleq boghaz (mountain pass)
Գյուլյասոր 28	Gyulyasor	Gyulyasor
Գյուղաձոր 28	Gyurajor	Gyughadzor
Գոչող 14	Goč'ox	Gochogh
Գրգուռ (լեռ) 31	Grgur' (ler')	Grgur (mountain)

Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչ (մենաստան, վանք) 18	St. Grigor Lusavorič' (menastan, vank')	St. Gregory the Illuminator (monastery)
Գրիչք 32	Grič'k'	Grichq
Գուգարք աշխարհ 5	Gugark' aşxarh	Gugarq World
Գուգլակ (լ-անցք) 43	Guglak (l-anc'k')	Guglak (mountain pass)
Գուգլակա կապան (լ-անցք) 43	Guglaka kapan (l-anc'k')	Guglaka kapan (mountain pass)
Գումբեթվոր 44	Gumbet'vor	Gumbetvor
Սբ. Գևորգ (եկեղեցի, վանք) 46,53	St. Gevorg (ekerec'i, vank')	St. Gevorg (church, monastery)
Դազկոմ 29	Dazəkom	Dazəkom
Սբ. Դանիել (վանք) 38	St. Daniel (vank')	St. Daniel (monastery)
Դաշքիլիսե (լեռ) 16	Dašk'ilise (ler')	Dashqilise (mountain)
Դաջրեք 31	Dajrek'	Dajreq
Դատվան 27	Datvan	Datvan
Դելիքլիգայա (ծորահովիտ) 48	Delik'ligaya (dzorahovit)	Deliqligaya (canyon- valley)
Դելիքլիդաշ 15	Delik'lidaş	Deliqlidash
Դելիքլիդաշ (քարաժայռ) 15	Delik'lidaş (k'aražayr')	Deliqlidash (cliff)
Դելիքլուկայա (քարաժայռ) 15	Delik'lukaya (k'aražayr')	Deliqlukaya (cliff)
Դեղթափ (լեռ) 38	Dext'ap' (ler')	Deghtap (mountain)
Դեղին (գետ) 45	Devin (get)	Deghin (river)
Դեվեբոյնի (լ-շղթա) 17	Deveboyni (l- št'a)	Deveboyni (mountain range)
Դերջան (գվռկ) 21,27,35,36,38	Derjan (gvr'k)	Derjan (provincial)
Դերջան (գետ) 21	Derjan (get)	Derjan (river)
Դերսիմ (ֆիզաշխ. շրջան) 49,50	Derim (fizaşx. şrjan)	Dersim (physical- geographical region)
Դերսիմի գավառ 28,48,50,51	Dersimi gavar'	Dersim (province)
Դըշախ 30	Dəşax	Dəshakh
Դիադին 28,53	Diadin	Diadin

Դիարբեքիրի նահանգ 14,28,51	Diarbek'iri nahang	Diarbeqir state
Դիգոր 29	Digor	Digor
Դիվրիգի 35	Divrigi	Divrigi
Դվնա 22	Dvna	Dvna
Դվնիկ 38	Dvnik	Dvnik
Դվնիկի կամուրջ 38	Dvniki kamurj	Dvnik bridge
Դրախտիկ (լեռ) 14	Draxtik (ler')	Drakhtik (mountain)
Դումլի դաղ (լեռ) 46	Dumli day (ler')	Dumli dagh (mountain)
Դումլիբունար (լիճ) 46	Dumlibunar (lič)	Dumlibunar (lake)
Դումլուսու (գետակ) 45	Dumlusu (getak)	Dumlusu (rivulet)
Եդիգիլիսե (վանք) 53	Edik'ilise (vank')	Yediqilise (monastery)
Եկեղյաց գավառ 23,31	Ekegyac' gavar'	Yekeghyats province
Եղեգառիճ 17	Eyegar'ič	Yeghegarich
Եղերով (լեռ) 49	Eyeroov (ler')	Yegherov (mountain)
Եղրդ[լի] 35	Eyrd[li]	Yeghrd[li]
Եղրդ[լու] 35	Eyrd[lu]	Yeghrd[lu]
Եղևնամայր 50	Eyevnamayr	Yeghevnamayr
Ենիգեղ 18	Enigev	Yenigegh
Ենիջեկալե 20	Enijekale	Yenijekale
Ենիքենդ 18	Enik'end	Yeniqend
Երասխ, Արաքս (գետ) 6,16,17,22,34, 41,45,50,52	Erasx, Araks (get)	Yeraskh, Araxes (river)
Երգինա (տես՝ Արգինա) 37	Ergina (tes Argina)	Yergina (see: Argina)
Երեզ 31	Erez	Yerez
Երզնկա 21,23,26,31	Erznka	Yerznka
Երզնկայի գավառ 21,23,24,27,31,45	Erznkayi gavar'	Yerznka province
Երզնկայի դաշտ 23	Erznkayi dašt	Yerznka field
Երեվան 22	Erēvana	Yerevana
Երիզա 31	Eriza	Yeriza
Երրորդ Հայք (սյրովինցիա) 51	Errord Hayk' (provinc'ia)	Yerrord (Third) Hayq (provincial)

Սբ. Երրորդություն (վանք) 30	St. Errordut'yun (vank')	St. Yerrordutyun (monastery)
Երևանի նահանգ 36	Erevani nahang	Yerevan state
Եփրատ (գետ) 6,17,29,31-34	Ep'rat (get)	Euphrates (river)
Զաբլվար 33	Zablvar	Zablvar
Զաղգի 31	Zaxgi	Zaghgi
Զառա 16	Zar'a	Zara
Զառայի գավառակ 16	Zar'ayi gavar'ak	Zara provincial
Զաք 32	Zak'	Zaq
Զեյթուն 16,23,29,42,43,47	Zeyt'un	Zeytun
Զեյթունի գավառակ 12,14,29,51	Zeyt'uni gavar'ak	Zeytun provincial
Զեյթունի գետ 43	Zeyt'uni get	Zeytun river
Զեյթունի Սբ. Աստվածածին (վանք) 41,42	Zeyt'uni St. Astvacacin (vank')	St. Astvatsatsin of Zeytun (monastery)
Զըբնի 34	Zəbni	Zəbni
Զիարեթ (վանք) 52	Ziaret' (vank')	Ziaret (monastery)
Զիբերի 34	Ziberi	Ziberi
Զիթավուգ 33	Zit'avug	Zitavug
Զիմարա 17	Zimara	Zimara
Զվարթնոց (տաճար) 7	Zvart'noc' (tačar)	Zvartnots (temple)
Էգրիսծղալի (գետ) 7	Ėgriscəali (get)	Egristsghali (river)
Էլմալի 15	Ėlmali	Elmali
Էլյազըգ 13	Ėlyazəg	Elyazəg
Էյերլի (լ-գագաթ) 38	Ėyerli (l-gagat')	Eyerli (peak)
Էնզիտու (երկրամաս) 7	Ėnzitu (erkramas)	Enzitu (country)
Էջմիածնի Մայր տաճար 45	Ėjmiacni Mayr tačar	Cathedral of Ejmiadzin
Էրզինջան 31	Ėrzinjan	Erzinjan
Էրզրում (Կարին) 24	Ėrzrum (Karin)	Erzerum (Karin)
Էրզրումի գավառ 14,16,22,24,26,31,33,35, 36,38,49	Ėrzrumi gavar'	Erzerum province

Էրզրումի նահանգ 14,16,20-24,26- 28,31,33,35- 38,42,45,48,53	Ėrzrumi nahang	Erzerum state
Էրմենիստան 11	Ėrmenistan	Ermenistan
Էրչեք (լիճ) 35	Ėrč'ek' (lič)	Ercheq (lake)
Էրջեկ-գյոլ (լիճ) 35	Ėrjek-gyol (lič)	Erjek-gyol (lake)
Էրջիշ 32	Ėrjiš	Erjish
Էրսիս 32	Ėrsis	Ersys
Էլըջա 44	Յլճյա	Յլճյա
Ընկուզեք (գյուղ, լեռ) 34,39	Յnkuzek' (gyux, ler')	Յnkuzeq (village, mountain)
Թագավորի լ-շղթա 12	T'agavori l-šrt'a	Tagavori mountain (King's mountain)
Թագավորի ջուր (գետակ) 12	T'agavori ĵur (getak)	Tagavori ĵur (King's Water) (rivulet)
Թաղե 45	T'ade	Tade
Թաղեի վանք 45	T'adei vank'	Tade monastery
Սբ. Թադևոս Առաքյալ 45	St. T'adevos Ar'ak'yal	Apostle St. Thaddeus
Թաշլըխ 16	T'ašləx	Tashləkh
Թափաշեիտ [Թափա շեյդ] (լեռ) 40	T'ap'ašeit [T'ap'a šeyd] (ler')	Tapasheit [Tapasheyd] (mountain)
Թեքիր (լեռներ) 11,12	T'ek'ir (ler'ner)	Teqir (mountains)
Թեքիր[սու] (գետակ) 12	T'ek'ir[su] (getak)	Teqir[su] (rivulet)
Թորթումի գավառակ 31	T'ort'umi gavar'ak	Tortum provincial
Թորթումի գետ 41	T'ort'umi get	Tortum river
Թուզլու[դարասի] (գետ) 17,21	T'uzlu[darasi] (get)	Tuzlu[darasi] (river)
Թուզլուջա (գետ) 37	T'uzluĵa (get)	Tuzluja (river)
Թուրքիա 9	T'urk'ia	Turkey
Թուրքիայի Հանրապետություն 11	T'urk'iai Hanrapetutyun	Republic of Turkey
Իլդարունի (գետ) 7	Ildaruni (get)	Ildaruni (river)
Ինգուզակ 34	Inguzak	Inguzak
Իննակնյա վանք 52	Innaknya vank'	Innaknya monastery

Իչ նահիե (վանք) 39	Ič' nahie (vank')	Ich Nahie (monastery)
Իսկալաքյոյ 44	Iskalak'yoy	Iskalaqyoy
Իսկելէ 44	Isk'ele	Iskele
Իսքելե[քյոյ] 44	Isk'ele[k'yoy]	Isqele[qyoy]
Լեռնային Արիլկիա (ֆիզիկաշխ. շրջան) 26,29	Ler'nayin Kilikiya (fizaşx. şırjan)	Mountainous Cilicia (physical-geographical region)
Լոռու մարզ 5	Lor'u marz	Lori region
Լուերուխի (երկրամաս) 5	Lueruxi (erkramas)	Luerukhi (country)
Լուսաթառիճ 29	Lusat'ar'ič	Lusatarich
Սբ. Լուսավորիչ (եկեղեցի) 50	Sb. Lusavorič' (ekeřec'i)	St. Illuminator (church)
Սբ. Լուսավորիչ (վանք) 24, 40	Sb. Lusavorič' (vank')	St. Illuminator (monastery)
Սբ. Լուսավորչի աղբյուր 19	Sb. Lusavorč'i ařbyur	Source of St. Illuminator
Խաթուշա 7	Xat'uša	Khatusha
Խաղաջուր (գետ) 49	Xařajur (get)	Khaghajur (river)
Խաչ (գյուղ, լեռ, լ-շղթա) 20,21	Xač' (gyux, ler', l-šyt'a)	Khach (Gross) (village, mountain, mountain range)
Սբ. Խաչ եկեղեցի 53	St. Xač (ekeřec'i)	St. Khach (Cross) (church)
Խաչալույս 24	Xač'aluys	Khachaluys
Խաչափայտ (լիճ) 46	Xač'ap'ayt (lič)	Khachapayt (lake)
Խաչափայտի լեռներ, Լ-գագաթ 46	Xač'ap'ayti ler'ner, l-gagat'	Khachapayti Lerner (Mountains of Khachapayt, peak)
Խաչափայտի ջուր (գետ) 45,46	Xač'ap'ayti ĵur (get')	Khachapayti ĵur
Խաչքյոյ 21	Xač'k'yoy	Khachqyoy
Խարակոնիս 23,40	Xar'akonis	Kharakonis
Խար 12	Xar	Khar
Խարապաշ տաշի 51	Xarapaš taši	Kharapash tashi
Խարբերդ 12,13,21,29,44	Xarberd	Kharberd

Խարբերդի գավառ 24,29,36,44	Xarberdi gavar’	Kharberd province
Խարբերդի դաշտ 13	Xarberdi dašt	Kharberd field
Խարբերդի նահանգ 15,17,20,24,28,29,32, 33,36,44,51	Xarberdi nahang	Kharberd state
Խլաթի գավառակ 27	Xlat’i gavar’ak	Khlat provincial
Խձկոնքի վանք 53	Xckonk’i vank’	Khtskonq Monastery
Խնձորուտ 14	Xnjourut	Khndzorut
Խնուսի գավառակ 24,35, 38	Xnusi gavar’ak	Khnus provincial
Խնուսի դաշտ 24	Xnusi dašt	Khnus field
Խոտրջուր (գվռկ) 26	Xotrjur (gvr’k)	Khotrjur (provincial)
Խորասան 32,52	Xorasan	Khorasan
Խորասան (գվռկ) 32,33	Xorasan (gvr’k)	Khorasan (provincial)
Խորոզքիլիսե (վանք) 49	Xorozk’ilise (vank’)	Khorozqilise (monastery)
Խրիստիանքյոյ 20	Xristiank’yoy	Christianqyoy
Խուլի 34	Xulp’	Khulp
Խուլիի գավառակ 34	Xulp’i gavar’ak	Khulp provincial
Ծակքար 15	Cakk’ar	Tsakqar (holey stone)
Ծակքար (քարաժայռ) 15	Cakk’ar (k’arazayr’)	Tsakqar (cliff)
Ծաղկանց (լ-գագաթ, լեռներ) 20,40	Caghkanc’ (l-gagat’, ler’ner)	Tsaghkants (peak, mountains)
Ծաղկավետ (լ-գագաթ, լեռներ) 31,45	Caghkavet (l-gagat’, ler’ner)	Tsaghkavet (peak, mountains)
Ծաղկեռ (լ-գագաթ) 20	Cagkeo (l-gagat’)	Tsaghkeo (peak)
Ծաղկի 31	Cagki	Tsaghki
Ծաղկի (լեռներ) 20,31	Cagki (ler’ner)	Tsaghki (mountains)
Ծաղկոտն (գավառ) 37,40	Cagkotn (gavar’)	Tsagkkotn (province)
Ծաղկոցաձոր (գետակ) 39	Cagkoc’ajor (getak)	Tsaghkotsadzor (rivulet)
Ծապլվար 33	Caplvar	Tsaplvar
Ծառնոց 27	Car’noc’	Tsarnots
Ծիպեռի 34	Ciper’i	Tsiperi

Ծիրանի լեռ 41	Cirani ler'	Tsirani Ler (Mountain of Apricot)
Ծիրանյաց լեռներ 41	Ciranyac' (ler'ner)	Tsiranyats (mountains)
Ծովասար (լեռ) 42	Covasar (ler')	Tsovasar (mountain)
Ծովուց լեռներ 20	Covuc' ler'ner	Tsovuts mountains
Ծովք (քերդ) 20	Covk' (berd)	Tsovq (fortress)
Ծովք (լիճ) 12,20	Covk' (lič)	Tsovq (lake)
Ծործոր 45	Corcor	Tsortsor
Ծործորի Սբ. Աստվածածին (վանք) 45	Corcori St. Astvacacin (vank')	St. Astvatsatsin of Tsortsor (monastery)
Ծովք (աշխարհ) 12	Cop'k' (ašxarh)	Tsopq (world)
Ծպնի 34	Cpni	Tspni
Կազանգյոլ (լիճ) 20	Kazangyol (lič)	Kazangyol (lake)
Կաթողիկոսի քար 20	Kat'ovikosi k'ar	Katoghikosi qar (Stone of Catholicos)
Կակառիճ 38	Kakar'ič	Kakarrich
Կաղզվան 5,29,33,50	Kazvzan	Kaghzvan
Կաղզվանի օկրուգ 29,32,33,50	Kazzvani okrug	Kaghzvan district
Կաճկաքար 47	Kačkak'ar	Kachkaqar
Կամախ 21,49	Kamax	Kamakh
Կամախի գավառակ 21,23	Kamaxi gavar'ak	Kamakh provincial
Կամախի կիրճ 21	Kamaxi kirč	Kamakh canyon
Կամախի սարահարթ 45	Kamaxi sarahart'	Kamax plateau
Կամարակապ 24	Kamarakap	Kamarakap
Կամըշլիդերե 17	Kaməšlidere	Kaməshlidere
Կամուրջ 30	Kamurj	Kamurj
Կանգար 14	Kangar	Kangar
Կանգվար (ամրոց) 19	Kangvar (amroc')	Kangvar (castle)
Կանկար 14	Kankar	Kankar
Կանչի 12,47	Kanč'i	Kanchi
Կանչիքերդ (վանք) 29,47	Kanč'iberd (vank')	Kanchiberd (monastery)

Կանչի կապան (լ-անցք, կիրճ) 47	Kanč'i kapan (l-anc'k', kirč)	Kanchi kapan (mountain pass, canyon)
Կապադոկիա (երկիր) 6,43	Kapadovkia (erkir)	Cappadocia (country)
Կապան (քերդ) 29	Kapan (berd)	Kapan (fortress)
Կապանի հարթավայր 29	Kapani hart'avayr	Kapan valley
Կապան-մադեն 29	Kapan-maden	Kapan-maden
Կապույտ (լեռ, լեռ-գագաթ) 16	Kapuyt (ler', ler'-gagat')	Kapuyt (Blue) (mountain, peak)
Կասպից ծով 6	Kaspic' cov	Caspian sea
Կասրիկ (գետ) 19	Kasrik (get)	Kasrik (river)
Կավակթեփե (լեռ) 49	Kavakt'ep'e (ler')	Kavaktepe (mountain)
Կարա արզ 48	Kara arz	Kara arz
Կարագյունդուզ 23	Karagyunduz	Karagyunduz
Կարադաշ 25	Karadaş	Karadash
Կարադերե 16	Karadere	Karadere
Կարազ 48	Karaz	Karaz
Կարայազը (գավառ, դաշտ) 52	Karayazə (gavar', dašt)	Karayazə (province, field)
Սբ. Կարապետ (վանք) 52	St. Karapet (vank')	St. Karapet (monastery)
Կարասու (գետ) 37,38	Karasu (get)	Karasu (river)
Կարաքիլիսա 45	Karak'ilisa	Karaqilisa
Կարաքյոփրի (կամուրջ) 38	Karak'yop'ri (kamurj)	Karaqyopri (bridge)
Կարին 16-18,24,27,31,33,35,37,38,45,46,48,50	Karin	Karin
Կարին գավառ 38,41,48	Karin gavar'	Karin (province)
Կարմիր գետ 41	Karmir get	Karmir get (Red River)
Կարմիր հող (վայր) 32	Karmir hoř (vayr)	Karmir hogh (Red Land) (place)
Կարմիր վանք 41,51	Karmir vank'	Karmir Vanq (Red Monastery)
Կարմիր փորակ (լ-շղթա) 41	Karmir p'orak (l-ašyt'a)	Karmir (Red) Porak (mountain range)

Կարմրակ 32	Karmrak	Karmrak
Կարմրի վանք 41,51	Karmri vank'	Karmri Monastery
Կարնո գավառ 50	Karno gavar'	Karno province
Կարնո շամբ (լճակ) 32,33,37	Karno šamb (lčak)	Karno Shamb (pond)
Կարս 30,53	Kars	Kars
Կարսի գետ 39	Karsi get	Kars river
Կարսի մարզ 5,26,28-30, 32,33,47,50	Karsi marz	Kars region
Կարսի սարահարթ 41	Karsi sarahart'	Karsi plateau
Կենգերլու 14	Kengerlu	Kengerlu
Կեսարիա 32,40	Kesaria	Kesaria
Կեսարիայի նահանգ 32,40	Kesariayi nahang	Kesaria state
Կերասի լեռ 51	Kerasi ler'	Kerasi mountain
Կերկյուր (լեռ) 31	Kerkyur (ler')	Kerkyur (mountain)
Կզըլ-ըրմակ (Ալիս, Հալիս) (գետ) 15	Kzəl-ərmak (Alis, Halis) (get)	Kzəl-ərmak (Alis, Halis) (river)
Կըրխքիլիսա (վայր) 45	Kərxk'ilisa (vayr)	Kərxhqilisa (place)
Կիլիկիա (երկիր) 6,9,12, 14, 16,20,23,25,29,36,39, 42,43,47,48,51	Kilikiya (erkir)	Cilicia (country)
Կիլիկիայի դուռ (լ-անցք) 43	Kilikiayi dur' (l-anc'k')	Door of Cilicia (mountain pass)
Կիլիկիայի լեռնանցք 43	Kilikiayi ler'nanc'k'	Mountain pass of Cilicia
Կիլիկյան Տավրոս (լ-շղթա) 23,43	Kilikyan Tavros (l-šxt'a)	Cilician Taurus (mountain range)
Կիսկիմ 32	Kiskim	Kiskim
Կիսկիմ (գ-ախումբ) 26,28	Kiskim (g-axumb)	Kiskim (group of mountains)
Կծվակ 27	Kcvak	Ktsvak
Կյուրետին (քերդ, կիրճ) 43	Kyuretin (berd, kirč)	Kyuretin (fortress, canyon)
Կոզան 48	Kozan	Kozan
Կոթեր 21	Kot'er	Koter
Կոթերի կամուրջ 22	Kot'eri kamurj	Koter bridge

Կոկիսոն 51	Kokison	Kokison
Կոկիսոնի գավառ 51	Kokisoni gavar'	Kokison province
Կոկիսոնի դաշտ 51	Kokisoni dašt'	Kokison field
Կողբ 37	Koxb	Koghb
Կողբ (գետ) 36	Koxb (get)	Koghb (river)
Կողքիսի լեռներ 6	Koxk'isi ler'ner	Koghqis mountains
Կոմմագեն (հնագույն երկիր) 6	Kommagen (hnaguyn erkir)	Kommagene (ancient country)
Կովկաս (Լ-շղթա) 6	Kovkas (l-šx't'a)	Caucasus (mountain range)
Կոտայքի մարզ 5	Kotayk'i marz	Kotayk region
Կոտորածի ծոր 16	Kotoraci jor	Kotoratsi Dzor (Canyon of Massasre)
Կոտուր լեռնաշղթա 40	Kotur ler'našx't'a	Kotur mountain range
Կոփ 38	Kop'	Kop
Կոփ (գետ) 38	Kop' (get)	Kop (river)
Կումմախա (հնագույն երկիր) 7	Kummaxa (hnaguyn erkir)	Kummakha (ancient country)
Կուր գետ 6	Kur get	Kura river
Հազար աղունք (լեռներ) 18	Hazar akunk' (ler'ner)	Hazar Akunq (Thousands of sources) (mountains)
Հազարալճյան (լեռներ) 18	Hazaralčyan (ler'ner)	Hazaralchyan (Thousand of lakes) (mountains)
Հալեպի նահանգ 12,14, 16,20,23,25,29,30,36, 39,42,43,47	Halepi nahang	Aleppo state
Հալիս, Ալիս (գետ) 15	Halis, Alis (get)	Halis, Alis (river)
Հալչավուշ 24	Halč'avuš	Halchavus
Սբ. Հակոբ (եկեղեցի, վանք) 44	St. Hakob (ekeřec'i, vank')	St. Hacob (church, monastery)
Հաղարծին (վանք) 5	Havarcin (vank')	Haghartsin (monastery)
Համիդիե (կամուրջ) 39	Hamidie (kamuřj)	Hamidie (bridge)
Հայասա (երկիր) 7	Hayasa (erkir)	Hayasa (country)
Հայաստան (երկիր) 6,7,9,11	Hayastan (erkir)	Armenia (country)
Հայաստանի Հանրապետություն 5	Hayastani Hanrapetut'yun	Armenian Republic

Հայկական լեռնաշխարհ 6,8,16,21- 23,26,31,33-42, 45,49-51,	Haykakan ler'našxarh	Armenian Highland
Հայկական պար (լիմկ) 16,17,36-39,52	Haykakan par (lhmk)	Haykakan Par (mountain system)
Հայկական Տավրոս (լիմկ) 20,31,42	Haykakan Tavros (lhmk)	Armenian Taurus (mountain system)
Հայոց աշխարհ 7	Hayoc' ašxarh	Armenian World
Հանձիթ, Անձիտ (գավառ) 12,51	Hanjit, Anjit (gavar')	Handzit, Andzit (province)
Հաչքոյ 21	Hač'k'yoy	Hachqyoy
Հասանկալա 22	Hasankala	Hasankala
Հասանդալա (գետ) 22,41	Hasanʔala (get)	Hasanghala (river)
Հարփութ (տես՝ Խարբերդ) 13	Harp'ut' (tes Xarberd)	Harput (see: Kharberd)
Հացյաց դրախտ (վանք) 52	Hač'yac' draxt (vank')	Hatsyats Drakht (monastery)
Հին տներ (վայր) 45	Hin tner (vayr)	Hin Tner (Old Houses) (place)
Հնձանիս (վայր) 19	Hnjanis (vayr)	Hndzanis (place)
Հոգյաց վանք 19	Hogyac' vank'	Hogyats monastery
Սբ. Հովհաննես (եկեղեցի) 53	St. Hovhannes (ekerec'i)	St. Hovhannes (church)
Սբ. Հովհաննես (վանք) 53	St. Hovhannes (vank')	St. Hovhannes (monastery)
Հովհաննես Մկրտչի վանք 52	Hovhannes Mkrtč'i vank'	Monastery of Hovhannes Mkrtich (John the Baptist)
Հովհաննու Կարապետի վանք 53	Hovhannu Karapeti vank'	Monastery of Hovhannu Karapet
Հովվի կամուրջ 16	Hovvi kamurj	Hovvi Kamurj (Shepherd's bridge)
Հրազդան (գետ) 7	Hrazdan (get)	Hrazdan (river)
Հուրազդան (գետ) 7	Hurazdan (get)	Hurazdan (river)
Չագ 32	Jag	Dzag
Չեթ 51	Jet'	Dzet
Չիթահանք 32	Jit'ahank'	Dzitahanq

Չիթահող 33	Jit'ahox	Dzitahogh
Չիրավի դաշտ 40	Jiravi dašt	Dziravi field
Չկնաբեր (լիճ) 37	Jknaber (lič)	Dzknaber (lake)
Չկնագետ 37	Jknaget	Dzknaget (Fish river)
Չկնաջուր 28	Jknaĵur	Dzknajur (Fish water)
Չորակ 32	Jorak	Dzorak
Ղըսըխ (կիրճ) 47	əṣəx (kirč)	Ghəsəkh (Canyon)
Ղըրըմ-դերեսի (գետ) 16	ərəm-deresi (get)	Ghərəm-deresi (river)
Ղրան-դերեսի (գետ) 16	ran-deresi (get)	Ghran-deresi (river)
Շակատք (գավառ) 37	Čakatĳ' (gavar')	Chakatq (province)
Շենջուր (գետակ) 34	Čenĵur (getak)	Chenĵur (rivulet)
Շիպոտ 33	Čipot	Chipot
Շորոխ (գետ) 16,26,32,41,45	Čorox (get)	Chorokh (river)
Շպըռգեղ 33	Čpər'ger	Chpərgegh
Շվաշ (գետ) 41	Čvaš (get)	Chvash (river)
Շվաշ գավառ 41	Čvaš gavar'	Chvash province
Շվաշ-ռոտ (գետ) 41	Čvaš-r'ot (get)	Chvash-rot (river)
Շուաշ (գետ) 42	Čuaš (get)	Chuash (river)
Մազրա 13	Mazra	Mazra
Մալազգիրտ 27	Malazgirt	Malazgirt
Մալաթիա 18	Malat'ia	Malatia
Մալաթիայի նահանգ 8	Malat'iayi nahang	Malatia state
Մակու 45	Maku	Maku
Մահմեդիկ (գետ) 40	Mahmedik (get)	Mahmedik (river)
Մամախատուն 27,36	Mamaxat'un	Mamakhatur
Մամախատունի գավառակ 21,27,35,36,38	Mamaxat'uni gavar'ak	Mamakhatur provincial
Մամուրեթ-ուլ-Ազիզ (նահանգ) 13	Mamuret'-ul-Aziz (nahang)	Mamuret-ul-Aziz (state)
Մանազկերտ 27	Manazkert	Manazkert
Մանակերտ 25	Manakert	Manakert
Մանակերտի գավառ 25	Manakerti gavar'	Manakert province

Մանանաղի գետ 17	Mananavi get	Mananagh river
Մանավազակերտ 27	Manavazakert	Manavazakert
Մասիխ (լեռ) 7	Masix (ler')	Masikh (mountain)
Մասիս [Մեծ], Արարատ [Մեծ] լեռ 6,36,39,51	Masis [Mec], Ararat [Mec] ler'	Mountain Masis [the Great], Ararat [the Great]
Մասիս Փոքր, Արարատ Փոքր (լեռ) 39	Masis P'ok'r, Ararat P'ok'r (ler')	Small Masis, Small Ararat (mountain)
Մատթեոսի և Սկրտչի վանք 52	Matt'eosi ev Mkrtč'i vank'	Monastery of Matteos and Mkrtich
Մատուռկա 24	Matur'ka	Maturka
Մատուռկա [Մուտուռկա] վանք 24	Matur'ka [Mutur'ka] vank'	Monastery Maturka [Muturka]
Մարաթուկ լեռ 42	Marat'uk ler'	Maratuk mountain
Մարաշ 20,25,39,51	Maraš	Marash
Մարաշի գավառ 12,14, 16,20,23,25,29,30,36, 39,42,43,47,51	Maraši gavar'	Marash province
Մարընտունիք 36	Marəntunik'	Marəntuniq
Մարիամ (լ-գագաթ) 39	Mariam (l-gagat')	Mariam (peak)
Մարտիրոսապոլիս 7	Martirupolis	Martirupolis
Մաքարե (վանք) 52	Mak'are (vank')	Maqare (monastery)
Մեզիրեն 13	Mezire	Mezire
Մեզրեն 13	Mezre	Mezre
Մեծ գյուղ 20	Mec gyur	Mets Gyugh (Big Village)
Մեծ լեռ 36	Mec ler'	Mets Ler (Big Mountain)
Մեծ Հայք (երկիր) 5,12,17, 19,23, 25-32, 36-41,43,45,47,49-53	Mec Hayk' (erkir)	Mets Hayq (Greater Hayq) (country)
Մեծ Մասիս [Արարատ, Մասիս Մեծ] (լեռ) 22,36,37,51	Mec Masis [Ararat, Masis Mec] (ler')	Mets Masis (Ararat, The Great Masis) (mountain)
Մեծ Մարաստան (հնագույն երկիր) 6	Mec Marastan (hnaguyn erkir)	Great Media (ancient country)
Մեծրաց (լ-շղթա) 25,41	Mecrac' (l-št'a)	Metsrats (mountain range)
Մեծքար (ժայռ) 43	Meck'ar (žayr')	Metsqar (Big Stone) (cliff)

Մեծքարի վանք 43	Meck'ari vank'	Metsqar monastery
Մեղրագետ 37	Meṣraget	Meghraget
Մենուախինիլի 5	Menuaxinili	Menuakhinili
Մերջան (գետ, լեռնաշղթա) 49	Merĵan (get, l- šyt'a)	Merjan (river, mountain range)
Միջագետք 6	Miĵagetk'	Mesopotamia
Միջերկրական ծով 6	Miĵerkrakan cov	Mediterranean Sea
Մհերի դուռ (քարաժայռ) 23,24	Mheri dur' (k'aražayr')	Mheri dur (Mher's Door) (cliff)
Մյուդուրգե 24	Mjudurge	Myudurge
Մյուհրի քափը (քարաժայռ) 24	Mjuhri k'ap'ə (k'aražayr')	Myuhri qapə (cliff)
Մյուսսու (գետ) 22	Myussu (get)	Myussu (river)
Մնծուր (գետ) 49	Mnjur (get)	Mndzur (river)
Մնծուրի դաշտ 49	Mnjuri dašt	Mndzuri field
Մնծուրի լեռնաշղթա 31,49	Mnjuri ler'našyt'a	Mndzuri mountain range
Մշո Սբ. Կարապետ (վանք) 52	Mšo St. Karapet (vank')	St. Karapet of Mush (monastery)
Մշո վանք 52	Mšo vank'	Monastery of Mush
Մոգս 46	Mogs	Mogs
Մոլլաքենդ (դաշտ) 13	Mollak'end (dašt)	Mollaqend (field)
Մոկաց Սբ. Ամենափրկիչ (վանք) 46	Mokac' St. Amenap'rkič' (vank')	St. Amenaprkich of Mokq (monastery)
Մոկք աշխարհ 49	Mokk' ašxarh	Mokq World
Մոկաց Սբ. Գևորգ (վանք) 46	Mokac' St. Gevorg (vank')	St. Gevorg of Mokq (monastery)
Մոկս 46,49	Moks	Moks
Մոկսի գավառակ 46,49	Moks gavar'ak	Moks provincial
Մոկք Առանձնակ 49	Mokk' Ar'anĵnak	Mokq Arandznak
Մոսքիկյան լեռներ 6	Mosk'ikyan ler'ner	Mosqikyan mountains
Մուդուրգա 24	Mudurga	Mudurga
Մուշ 15,29,52	Muš	Mush
Մուշի գավառ 15,27,29,38,42,52	Muši gavar'	Mush province
Մուրց (գետ) 16,17,22,41	Murc' (get)	Murts (river)

Յալընըզ Քեշիշ վանք 44	Yalənaz K'ešiš vank'	Monastery Yalənaz Qeshish
Յըղըզ[դաղ] (գետ, լեռ) 15	Yəldəz[dax] (get, ler')	Yəldəz[dagh] (river, mountain)
Յըղըզ-Ըրմաք (գետ) 15	Yəldəz-ərmak' (get)	Yəldəz-ərmaq (river)
Յոթնեղբայր (լեռներ) 23	Yot'nexbayr (ler'ner)	Yotneghbayr (Seven Brothers) (mountains)
Յոթնեղբայր Չավտարի (լեռներ) 23	Yot'nexbayr Č'avtari (ler'ner)	Yotneghbayr (Sevan Brothers) Chavtari (mountains)
Նաիրի (պետություն) 7	Nairi (petut'yun)	Nairi (state)
Նախճաւան 42	Naxčavan	Nakhchavan
Նավալե Կալո (ծոր) 7	Navale Kalo (jor)	Navale Kalo (canyon)
Նարեկավանք 30	Narekavank'	Narekavanq
Նեմրութ (լեռ) 31	Nemrut' (ler')	Nemrut (mountain)
Ներսես (լեռ) 21	Nerses (ler')	Nerses (mountain)
Ներքին Բագառիճ 27	Nerk'in Bagar'ič	Nerqin [Inner] Bagarich
Ներքին Բասեն (գվղկ) 32	Nerk'in Basen (gvr'k)	Nerqin [Inner] Basen (provincial)
Ներքին Հայք 50	Nerk'in Hayk'	Nerqin Hayq
Նիկոլոպոլիս 17	Nikopolis	Nikopolis
Սբ. Նշան վանք 50	St. Nšan vank'	Monastery St. Nshan
Նորաբերդ 20	Noraberd	Noraberd
Նորադուս 19	Noradus	Noradus
Նորգեղ 18	Norgev	Norgegh
Նոր Խարբերդ 13	Nor Xarberd	Nor Kharberd
Նորշեն 18	Noršen	Norshen
Նորշենճիկ 19	Noršenčik	Norshenchik
Նորշենջուկ 18	Noršenjuk	Norshenjuk
Նորշենջուղ 19	Noršnjur	Norshnjugh
Նորսնջղ 19	Norsnjəv	Norsnjəgh
Նպատ (լեռ) 40,53	Npat (ler')	Npat (mountain)
Նվիրական (լեռ) 25	Nvirakan (ler')	Nvirakan (mountain)
Նուբանաշեն (լեռներ) 7	Nubaneše (ler'ner)	Nubanashe (mountains)
Նուկրակ (լեռ) 25	Nukrak (ler')	Nukrak (mountain)

Նուկրական (լեռ) 25,26	Nukrakan (ler')	Nukrakan (mountain)
Նուրը Չաք (լեռ) 25	Nurə Č'ak' (ler')	Nurə Chaq (mountain)
Նուրիակ[կ] (լեռ) 25	Nurhak[k] (ler')	Nurhak[k] (mountain)
Նփրկերտ (Տիգրանակերտ) 42	Np'rkert (Tigranakert)	Nprkert (Tigranakert)
Շաղագոմք (գավառ, գետ) 46,50	Šavagomk' (gavar', get)	Shaghagomq (province, river)
Շաղագոմքի վանք 50	Šavagomk'i vank'	Monastery of Shaghagomq
Շամբ (լճակ) 37	Šamb (lčak)	Shamb (pond)
Շապին Գարահիսար 34	Šapin Garahisar	Shapin Garahisar
Շապին Գարահիսարի գավառ 18,34	Šapin Garahisari gavar'	Shapin Garahisar province
Շատախ 19,27	Šatax	Shatakh
Շատախի գավառակ 27	Šataxi gavar'ak	Shatakh province
Շեյթան մաղարա (լեռ) 48	Šeyt'an mavara (ler')	Sheytan Maghara (mountain)
Շիրակ (գավառ) 53	Širak (gavar')	Shirak (province)
Շիրակի սարահարթ 39	Širaki šarahart'	Shirak plateau
Շողակաթ (եկեղեցի) 50	Šovakat' (ekerec'i)	Shoghakat (church)
Շողանի գետ 35	Šovani get	Shoghan river
Շողանի կիրճ (լեռնանցք) 35	Šovani kirč (ler'nanc'k')	Shoghan canyon (mountain pass)
Շողանլու (կիրճ) 35	Šovanlu (kirč)	Shoghanlu (canyon)
Շուղրի կիրճ 39	Šuxri kirč	Shughri canyon
Շուղրի վանք 39	Šuxri vank'	Shughri monastery
Ողական 52	Vovakan	Voghakan
Ոսկեբակ 47	Voskebak	Voskebak
Ոսկեգետակ 17	Voskegetak	Voskegetak
Ոսկեդեն դաշտ 13	Voskeven dašt	Voskeghen field
Ոստան 25	Vostan	Vostan
Չախըրբաբա (լեռներ) 41	Č'axərbaba (ler'ner)	Chakhərbaba (mountains)
Չախըրդաղ (լեռներ) 41	Č'axərdax (ler'ner)	Chakhrdagh (mountains)
Չաղլաղան 14	Č'axlaxan	Chaghlaghan

Չայինա (գվռ, գետ) 25	Č'ayina (gvr'k, get)	Chayina (provincial, river)
Չանգլի 50	Č'angli	Changli
Չանկլը մանապրը 52	Č'anklə manast'ər	Chanklə monastery
Չարենցավան 5	Č'arenc'avan	Charentsavan
Չեմիշգեզեք 28	Č'emišgezek'	Chemishgezek
Չենգլիլի 50	Č'engilli	Chengilli
Չենյուլ (գետակ) 34	Č'enjul (getak)	Chenjul (rivulet)
Չինար (լիճ) 30	Č'inar (lič)	Chinar (lake)
Չիվիլի (լեռ) 7	Č'ivili (ler')	Chivili (mountain)
Չիպոթ 33	Č'ip'ot'	Chipot
Չիֆթլիկ 38	Č'ift'lik	Chiftlik
Չիֆտլիկեյու 38	Č'ftlikkeyu	Chiftlikkeyu
Չմշկաձագ 28	Č'mškacag	Chmshkatsag
Չմշկաձագ (գետ) 28	Č'mškacag (get)	Chmshkatsag (river)
Չմշկաձագի գավառակ 28,51	Č'mškacagi gavar'ak	Chmshkatsag provincial
Չոբան քյոփրի (կամուրջ) 16	Č'oban k'yop'ri (kamurj)	Choban qyopri (bridge)
Չորրորդ Հայք (աշխարհ) 29,51	Č'orrord Hayk' (aşxarh)	Chorrord Hayq (Fourth Hayq) (world)
Չուխուր հիսար 47	Č'uxur hisar	Chukhur Hisar
Պակքանեան թերակղզի 9	Palk'anean t'erakvzi	Balkan peninsula
Պախրա (լեռ) 21	Paxra (ler')	Pakhra (mountain)
Պատականց 25	Patakanc'	Patakanats
Պատիճվան 31	Patičvan	Patichvan
Պատմական Հայաստան 39,40,48,53	Patmakan Hayastan	Historical Armenia
Պատմական Փոքր Հայք (երկիր) 8,15-18,32,34, 40,44	Patmakan P'ok'r Hayk' (erkir)	Historical Small Hayq (country)
Պարաքոտարաս (լեռներ) 6	Parak'oat'ras (ler'ner)	Paraqoatras (mountains)
Պարիադրես (լեռներ) 6	Pariad'res (ler'ner)	Pariadres (mountains)
Պարխար (գվռ) 26	Parxar (gvr'k)	Parkhar (provincial)

Պարսկաստան (պետություն) 17	Parskastan (petut'yun)	Persia (state)
Պարտեզ 28	Partez	Partez
Պարտեզ (գետ) 28	Partez (get)	Partez (river)
Պարտիզաց փոք 28	Partizac' p'or	Partizats Por
Պյուռամոս, Ջեյհան (գետ) 12,39,42,47	Pyur'amos, eyhan (get)	Pyuramos, Jeyhan (river)
Պյուրամոս, Ջեյհան (գետ) 20	Pyuramos, eyhan (get)	Pyuramos, Jeyhan (river)
Սբ. Պողոս-Պետրոս (եկեղեցի) 50	St. Poxos-Petros (ekerec'i)	St. Peter and Paul (church)
Ջեզիրե 7	ezire j	Jezire
Ջեյհան (գետ) 12,20,39,42,47	eyhan (get) j	Jeyhan (river)
Ջըբըր 33	əbər	Jəbər
Ջինջջուր (գետակ) 33	injjur (getak)	Jinjjur (rivulet)
Ռշտունիք (գավառ) 17,25,30,43,49	R'shtunik' (gavar')	Rshtuniqu (province)
«Ռուսայի լիճ» 47	ՋR'usayi lič	«Lake of Rusa»
Սազլըք (լճակ) 37	ՋSazlək' (lčak)	Sazləq (pond)
Սալնաձոր (ձորահովիտ) 48	ՋSalnajor (jorahovit) j	Salnadzor (canyon- valley)
Սասնո ջուր (գետ) 42	ՋSasno jur (get)	Sasno Jur (river)
Սասուն 34,42	Sasun	Sasun
Սատագան 33	Satagan	Satagan
Սարըչիչեք (գետակ) 17	Sarəč'ič'ek' (getak)	Sarechicheq (rivulet)
Սարիղամիշ 25,32	Sarivamiš	Sarighamish
Սարիղամիշի շրջան 47	Sarivamiši šrjan	Sarighamish region
Սարին Սուրբ Սարգիս (լեռ) 32	Sarin Surb Sargis (ler')	Sarin St. Sargis (mountain)
Սարի վանք 49	Sari vank'	Monastery Sari
Սարնուս 27	Sarnus	Sarnus
Սեբաստիա 15	Sebastia	Sebastia
Սեբաստիայի գավառ 15,16,44	Sebastiayi gavar'	Sebastia province

Սեբաստիայի նահանգ 15,16,18,34,44	Sebastiayi nahang	Sebastia state
Սեպուհ լեռ 45	Sepuh ler'	Sepuh mountain
Սետեխառնում (Լ-գագաթ) 43	Setexar'num (l-gagat')	Setekharnum (peak)
Սերմանց (Լ-գագաթ) 18	Sermanc' (l-gagat')	Sermants (peak)
Սերչեմ (գետ) 50	Serč'em (get')	Serchem (river)
Սըթահան 33	Sət'ahan	Sətahan
Սըկնասուր 28	Səknasur	Səknasur
Սըտավուկ 33	Sətavuk	Sətavuk
Սինակ (լեռ) 37	Sinak (ler')	Sinak (mountain)
Սբ. Սիոն (եկեղեցի) 53	St. Sion (ekeɣec'i)	St. Sion (church)
Սիպիկեր (լեռներ, Լ-անցք) 26	Sipiker (ler'ner, l-anc'k')	Sipiker (mountains, mountain pass)
Սիպիկոր (լեռներ, Լ-անցք) 26	Sipikor (ler'ner, l-anc'k')	Sipikor (mountains, mountain pass)
Սիպլիս (լեռ) 34	Siplis (ler')	Siplis (mountain)
Սիս 39,44,48	Sis	Sis
Սիս (գետ) 48	Sis (get')	Sis (river)
Սիս (լեռ) 48	Sis (ler')	Sis (mountain)
Սիփան (լեռ) 18	Sip'an (ler')	Sipan (mountain)
Սկյուդիսես (լեռ) 6	Skyudises (ler')	Skyudises (mountain)
Սղերդ 48	Sɣerd	Sgherd
Սողանլուդաղ (լեռներ) 41	Sovanludax (ler'ner)	Soghanludagh (mountains)
Սոմխեթի (լեռներ) 7	Somxet'i (ler'ner)	Somkhethi (mountains)
Սոսեր (լեռ) 48	Soser (ler')	Soser (mountain)
Սոսերի աղբյուր 48	Soseri aɣbyur	Soseri Aghbyur (Source of Soser)
Սոսիկի լեռ 48	Sosiki ler'	Sosiki Ler (mountain)
Սորաղ 32	Sorax	Soragh
Սբ. Սոփի (եկեղեցի) 53	St. Sofi (ekeɣec'i)	St. Sofi (church)
Սպերի գավառակ 33	Speri gavar'ak	Sper provincial
Սպիտակ (վանք) 17	Spitak (vank')	Spitak (White) (monastery)

Սսի գավառ 48	Ssi gavar’	Ssi province
Սվազ 15	Svaz	Svaz
Սբ. Ստեփանոս (վանք) 17	St. Step’anos (vank’)	St. Stepanos (monastery)
Սրմանց, Սերմանց (լ-գագաթ) 18	Srmanc’, Sermanc’ (l-gagat’)	Srmants, Sermants (peak)
Սուլեյմանիե 42	Suleymanie	Suleymanie
Սուկավետ (լեռներ) 39	Sukavet (ler’ner)	Sukavet (mountains)
Սուպխան[դաղ] (լ-գագաթ) 25	Supxan[dav] (l-gagat’)	Supkhan[dagh] (peak)
Սուրբ Բարսեղի լեռ 40	Surb Barseyi ler’	Saint Barsegh Mountain
Սուրբ Գրիգոր (լեռներ, լ-անցք) 26	Surb Grigor (ler’ner, l-anc’k’)	Saint Grigor (mountains, mountain pass)
Սուրբ Լույս (լեռ) 34	Surb Luys (ler’)	Surb Luys [Saint Light] (mountain)
Սուրբ Խաչ (լ-գագաթ) 25	Surb Xac’ (l-gagat’)	Saint Cross (peak)
Սուրբ Խաչի աղբյուր 46	Surb Xac’i aybyur	Saint Khachi Aghbyur (Source of Saint Cross)
Սուրբ Հակոբի աղբյուր 36,51	Surb Hakobi aybyur	Saint Hakob Aghbyur (Source of Saint Jacob)
Սուրբ Հաչդաղ (լ-գագաթ) 25	Surb Hac’dax (l-gagat’)	Saint Hachdagh (peak)
Սուրմալուի գավառ 36	Surmalui gavar’	Surmalu province
Սևանա լիճ 7	Sevana lič	Lake Sevan
Սև գետ 16	Sev get	Sev Get (Black River)
Սև ծով 6,16,26,41	Sev cov	Black Sea
Սև ջուր (գետ) 37	Sev jur (get)	Sev Jur (Black Water) (river)
Վաղարշավան 16	Vavaršavan	Vagharshavan
Վան 19,23,35,43,44,46, 47,52	Van	Van
Վանա լիճ 6,17-20,23, 25,27,31,37,38,40,43,44, 48,52	Vana lič	Lake Van
Վանանդ (գավառ) 47	Vanand (gavar’)	Vanand (province)

Վանի գավառ 17,18,25,27,30,46	Vani gavar'	Van province
Վանի թագավորություն 8	Vani t'agavorut'yun	Van kingdom
Վանի նահանգ 5,17,18,23, 25,27,29,46,47,49	Vani nahang	Van state
Վանք 23,53	Vank'	Vanq (Monastery)
Վանք (լեռ) 16	Vank' (ler')	Vanq ler (Monastery) (mountain)
Վանքասար (լ-ճյուղ) 18	Vank'asar (l-čyux)	Vanqasar (offset)
Վանք դաղ (լ-ճյուղ) 18	Vank' dax (l-čyux)	Vanq dagh (offset)
Վանք[դերեսի] 23	Vank' [deresi]	Vanq[deresi]
Վանքի լեռ 51	Vank'i ler'	Vanqi ler (Mountain of Manastery)
Վանքիկ 36	Vank'ik	Vanqik
Վանքիկլար 36	Vank'iklar	Vanqiklar
Վասպուրական (աշխարհ) 5,19,23,25, 30, 41,43,45,49	Vaspurakan (aşxarh)	Vaspurakan (world)
Վարագ[ա] (լեռ, լ-շղթա) 47,52	Varag[a] (ler', l-šxt'a)	Varag[a] (mountain, mountain-range)
Վարագավանք 53	Varagavank'	Varagavanq
Վարագ[թիքեն] (լ-գագաթ 23,53	Varag[t'ik'en] (l-gagat')	Varag[tiqen] (peak)
Վարդամարգ (գետ) 36	Vardamarg (get)	Vardamarg (river)
Վարդան[լի] 35,36	Vardan[li]	Vardan[li]
Վարդապետի կամուրջ 39	Vardapeti kamurj	Vardapeti Kamurj (Master's Bridge)
Վերի Ավագ Կալ 51	Veri Avag Kal	Veri Avag Kal
Վերին Բասեն (գվռկ) 16	Verin Basen (gvr'k)	Verin Basen (provincial)
Վերին [Հայոց] Սիջազետք (երկրամաս) 6	Verin [Hayoc'] Mijagetk' (erkramas)	Verin [Armenian] Mosopotamia (country)
Վժան 23	Vžan	Vzhan
Վժանգյոլ 23	Vžangyol	Vzhangyol
Վժան լիճ 23	Vžan lič	Lake Vzhan

Վկայարան սրբոյն Սարգսի (վանք) 30	Vkayaran srboyn Sargsi (vank')	Vkayaran of St. Sargis (monastery)
Վրացիք 6	Vrac'ik'	Vratsiq
Տաճրակ 31	Tačrak	Tachrak
Տայշող 30	Tayšox	Tayshogh
Տայք (աշխարհ) 26,28,32	Tayk' (ašxarh)	Tayq (world)
Տանձուտ 15	Tanjut	Tandzut
Տավրոս (լիակ) 6,28	Tavros (lhmk)	Taurus (mountain system)
Տավրոսի դուռ (լ-անցք) 43	Tavrosi dur' (l-anc'k')	Taurus Dur (Door of Tavrus) (mountain pass)
Տատիկ գավառ 25	Tatik gavar'	Tatik province
Տատիկ գետ, ձորահովիտ 25	Tatik get, jorahovit	Tatik river, canyon
Տատրագոմ 29	Tatragom	Tatragom
Տարոն գավառ 52	Taron gavar'	Taron province
Տարոնի վանք 52	Taroni vank'	Monastery of Taron
Տարոնո Սր. Կարապետ (վանք) 52	Tarono St. Karapet (vank')	St. Karapet of Taron (monastery)
Տեկոր բերդ, գյուղ 29	Tekor berd, gyux	Tekor fortress, village
Տեկորի գետ 34,53	Tekori get	Tekor river
Տեկորի վանք (տաճար) 30,53	Tekori vank' (tačar)	Tekor Monastery (temple)
Տեր Միրեմ (վանք) 19	Ter Mireēm (vank')	Ter Mireem (monastery)
Տիբարանների երկիր 6	Tibaranneri erkir	Tibarans Country
Տիգրանակերտ 42	Tigranakert	Tigranakert
Տիգրիս (գետ) 6,19,42	Tigris (get)	Tigris (river)
Տիրաշեն (վանք) 31	Tirašen (vank')	Tirashen (monastery)
Տշող (գետ, գյուղ) 30	Tšox (get, gyux)	Tshogh (river, village)
Տվարածատափ (գավառ, դաշտ) 52	Tvaracatap' (gavar', dašt)	Tvaratsatap (province, field)
Տրապիզոն 16,27	Trapizon	Trapizon
Տրապիզոնի նահանգ 16	Trapizoni nahang	Trapizon state
Տուարածինի դաշտ 52	Tuaracini dašt	Tuaratsin field
Տումլի[սու] (գետ) 46	Tumli[su] (get)	Tumli[su] (river)

Տուշպա 7,47	Tušpa	Tushpa
Տուրուբերան (աշխարհ) 27,32,52	Turuberan (aşxarh)	Turuberan (world)
Տերիկ 15,34,44	Tevrik	Tevrik
Տերիկի գավառակ 15,34	Tevriki gavar'ak	Tevrik provincial
Տերիկի գետ 15	Tevriki get	Tevrik river
Տերիկի վանք 35	Tevriki vank'	Tevrik monastery
Ուլուովա (դաշտ) 13	Uluova (dašt)	Uluova (field)
Ուղտապարանոց (լեռներ) 17	Uḡtaparanoc' (ler'ner)	Ughtaparanots (Camels' Neck) (mountains)
Ումուդում 48	Umudum	Umudum
Ուչքիլիսե (վանք) 53	Uč'k'ilise (vank')	Uchqilise (monastery)
Ուջան 23	Uĵan	Ujan
Ուրարտու (պետություն) 52	Urartu (petut'yun)	Urartu (State)
Փազափին 28	P'azap'in	Pazapin
Փանջուրեք 26	P'anĵuret'	Panjuret
Փերթեք 28	P'ert'ek'	Perteq
Փերթեքերեք (գավառակ) 26	P'ert'ek'rek' (gavar'ak)	Perteqreq (provincial)
Փեքերիջ 27	P'ek'eriĵ	Peqerij
Փոթորկի Սբ. Գևորգ վանք 49	P'ot'orki St. Gevorg vank'	Monastery St. Gevorg of Potorki
Փոքր Ասիա 9	P'ok'r Asia	Small Asia
Փոքր Հայք (երկիր) տես՝ պատմական Փոքր Հայք 6,36,51	P'ok'r Hayk' (erkir) tes patmakan P'ok'r Hayk'	Small Hayq (Small Hayq) (country) See: Historical Small Hayq
Փոքր Մասիս, Փոքր Արարատ (լեռ) 39	P'ok'r Masis, P'ok'r Ararat (ler')	Small Masis, Small Ararat (mountain)
Սբ. Փրկիչ (վանք) 42	St. P'rkič' (vank')	St. Prkich (monastery)
Փութկու Սբ. Գևորգ վանք 49	P'ut'ku St. Gevorg vank'	Monastery St. Gevorg of Putku
Քաբնիսբերդ 29	K'abnisberd	Qabnisberd
Քահանայի լիճ 47	K'ahanayi lič	Qahanayi lich (Lake)
Քավ (լեռ) 7	K'av (ler')	Qav (mountain)

Քար[ա]ղլուխ (լ-գագաթ) 43,49	K'ar[a]glux (l-gagat')	Qar[a]glukh (peak)
Քարադաշտ 25	K'aradašt	Qaradasht
Քարակ (քարայր, հանքավայր) 43	K'arak (k'arayr, hank'avayr)	Qarak (cave, mine)
Քարականձոր (ձորակ) 43	K'arakanjor (jorak)	Qaraknadzor (coomb)
Քարարզ 48	K'ararz	Qararz
Քարհատ 16	K'arhat	Qarhat
Քափուաչմազ (կամուրջ) 52	K'ap'uač'maz (kamurj)	Qapuachmaz (bridge)
Քեբան 29	K'eban	Qeban
Քեթուր քյոփրի (կամուրջ) 22	K'et'ur k'yop'ri (kamurj)	Qetur Qyopri (bridge)
Քեկեկդերեսի (ձորակ) 43	K'elekderesi (jorak)	Qelekderesi (coomb)
Քեմալիե 36	K'emalie	Qemalie
Քեմախ 21	K'emax	Qemakh
Քեմախ բողազի (կիրճ) 21	K'emax boyazi (kirč)	Qemakh boghazi (canyon)
Քեմերդապ 24	K'emersap	Qemerghap
Քեշիշյոլ (լիճ) 47	K'ešišgyol (lič)	Qeshishgyol (lake)
Քեշիշերի վանք 44	K'ešišleri vank'	Monastery Qeshishler
Քեշիշլեր (թաղամաս) 44	K'ešišler (t'axamas)	Qeshishler (district)
Քերմուչ 30	K'ermuč'	Qermuch
Քերքյուր (լեռ) 31	K'erk'yur (ler')	Qerqyur (mountain)
Քեքեչ 47	K'ek'eč'	Qeqech
Քըզվազ 27	K'əzvag	Qəzvag
Քիլիսե (վանք) 19	K'ilise (vank')	Qilise (monastery)
Քիրեյ 51	K'irej	Qirej
Քիրեյ[լու] (լ-գագաթ, լեռներ) 41,51	K'irej[lu] (l-gagat', ler'ner)	Qirej[lu] (peak, mountains)
Քիրեջ օլուգ 51	K'irej olug	Qirej olug
Քիրինչ 32	K'irinč'	Qirinch
Քրի 14,20,33,43,49	K'xi	Qghi

Քղիի գավառակ 33	K'vii gavar'ak	Qghi province
Քղիի գետ 33,43	K'vii get	Qghi river
Քղիմար 42	K'vimar	Qghimar
Քյոփրիքյոյ 16	K'yop'rik'yoy	Qyopriqyoy
Քրդստան 11	K'rdstan	Kurdistan
Օլթի 26,28	Olt'i	Olti
Օլթիի օկրուգ 26,28	Olt'ii okrug	Olti district
Օկոմի 31,41	Okomi	Okomi
Օսմանյան կայսրություն 10	Osmanyany kaysrut'yun	Ottoman Empire
Օստրայա գորա (լեռ) 7	Ostraya gora (ler')	Ostraya Gora (Sharp Mountain) (mountain)
Օվաջիկ (դաշտ) 50	Ovajik (dašt)	Ovajik (field)
Ֆանտան 7	Fantan	Fantan
Ֆռնուս 14,29	Fr'nus	Frnus
Ֆռնուսի գետ 47	Fr'nusi get	Frnus river
Ֆռնուսի Սբ. Կարապետ (վանք) 14	Fr'nusi St. Karapet (vank')	St. Karapet of Frnus (monastery)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ	3
INTRODUCTION	4
ՀԱՅՈՑ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԸ. ԹՈՒՐԶԱԿԱՆ ԱՅԼԱՓՈԽՈՒՄՆԵՐ	7
ARMENIAN PLACE NAMES AND TURKISH METHODS OF THEIR CHANGES	59
АРМЯНСКИЕ ТОПОНИМЫ: ТУРЕЦКИЕ ПЕРЕОБРАЖЕНИЯ.....	104
ՏԵՂԱՆՎԱՆԱՅԱՆԿՈՒՄ ԿԱՏԱՐՎԱԾ ԿՐՃԱՏՈՒՄՆԵՐ	105
ՏԵՂԱՆՎԱՆԱՅԱՆԿ.....	106

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Ջ. Եսայան

Հայոց տեղանունները և դրանց թուրքական
անվանափոխության մեթոդները

Մենագրություն

Համակարգչային շարվածք՝ Բ. Գալստյանի
Համակարգչային ձևավորումը՝ Կ. Չալաբյանի
Շապիկի ձևավորումը՝ Ա. Պատվականյանի
Հրատ. խմբագրումը՝ Լ. Հովհաննիսյանի
Թարգմանումը՝ Ս. Իսախրյանի
Թ. Պասկեիչյանի

Չափսը՝ 60x84 1/16: Տպ. 8,5 մամուլ:
Տպաքանակ՝ 100:

